

Malmö Magasinet

94.000 ex

Vecka 23 År 2001

Upplaga +94.000 exemplar i Malmö + Sydvest

**Kärleksgatan - antikt,
kuriosa och caféer**

Cykla runt hela Sverige

**Toppartister
på Mölleplatsen
i sommar!**

**Han är bäst
i Sverige
på kaffe**

**Norrgavel
ett begrepp
i design-Sverige**

**Ola om Malmös
första feminist**

**Sven Rosborn:
Det spökar i Malmö!**

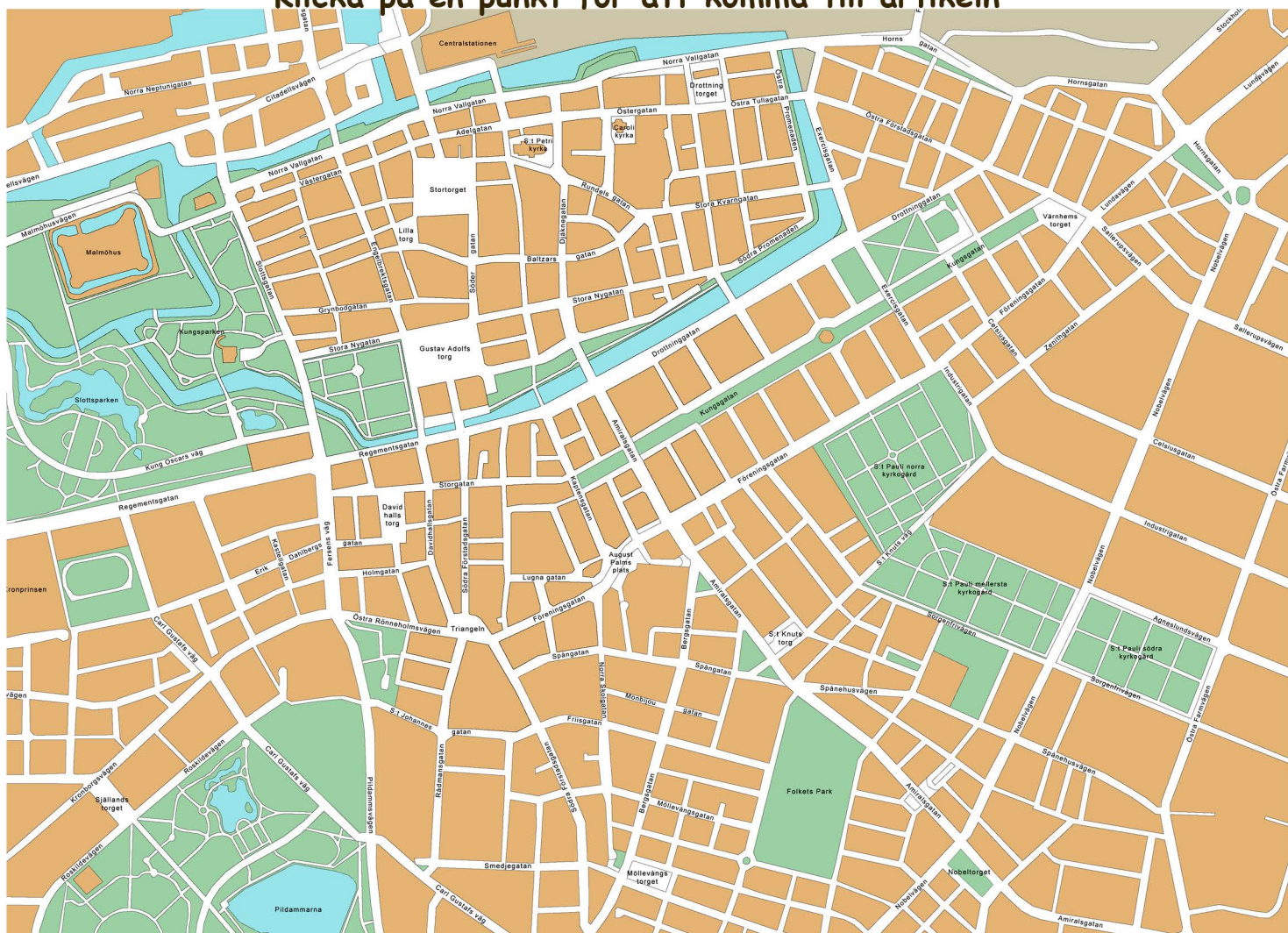
**Artiklar om
Malmöhistoria av Sven Rosborn
under 5 år i veckotidningen
Malmömagasinet**

**Dallas från Malmö -
en av många hörvärda
sommarpåtare
i radion**

**Sommarnöje
med Ingvar Oldsberg**

Klicka på en punkt för att komma till artikeln

Jörgen Kocks stålige tegelpalats från 1520-talet var en gång ett av Nordens mest påkostade borgarhus.

Ett hus med historia uppåt väggarna.

Av Sven Rosborn

Byggsdammet yrde och byggnadsställningarna svajade. Året var 1966. Vi teknister på byggnadsingenjörslinjen var på studiebesök. Läraren ville att vi skulle se den märkliga restaurering som då slutfördes i Malmö. Det blev mitt första möte med Jörgen Kock.

Kockums hade köpt in borgmästaren Jörgen Kocks stålige palats från 1520-talet, beläget invid Stortorget. Under tre år pågick restaureringen. I köpet ingick också, mot extra tillägg, det unika porträttet av Jörgen själv som alltid funnits i huset. Nu stod vi där, framtidens ingenjörer, och blickade på en skäggig man med lustig "keps", eller baret om man ska tala 1500-tals språk. Här var han, mannen som kunde konsten att bygga redan för femhundra år sedan, påtalade guiden med stolthet.

Guiden var ingen mindre än Einar Bager, fullständigt okänd för mig då men en nära vän senare under livet. Einar var en av de verkligt stora kännarna av Malmö. Under sitt mer än hundraåriga liv hann han med om mycket, inte minst när det gällde att gräva i de tonvis med gulnade papper som på Malmö stadsarkiv berättar om vår stad. Nu stod han här och berättade om Jörgen Kock, den rikaste av de rika i Malmö historia.

Jörgen dyker upp i Malmö plötsligt och utan förvarning, i varje fall om man får tro källorna. En dag 1518 finns han här bara, i samma stund som Christian II utnämner honom till myntmästare i Malmö. Han kom från Tyskland och år 1531 var han 44 år men mer vet man inte om hans bakgrund.

Att vara kunglig myntmästare i Malmö var vid denna tid en ytterst betydelsefull post. Myntverket låg på det gamla slottet Myntergården, nuvarande Malmöhus. Betydande guld- och silvermängder smältes här i de stora metallugnarna och myntmästaren hade rätt till en viss procent av all myntning. Strax efter Stockholms blodbad 1520 befann sig Jörgen i Stockholm för att till Malmö smältugnar hämta silver från både Sverige och Finland. Under fem år myntades för över en halv miljon mark, en vid

denna tid ofantlig summa. Summan representerar emellertid endast de kvittenser som blivit bevarade; mängden nya mynt har varit betydligt större.

Jörgen blev snart utsedd till borgmästare i Malmö. Innan Christian II flydde från Köpenhamn våren 1523, lät han på Malmö redda lasta några av krigsskeppen med nypräglade silvermynt av hög valör. Jörgen Kock hade utfört sin sista leverans till sin herre. Efter att ha hållit staden mot en belägrande här under den tid han lovat Christian II, kapitulerade Malmö. Genast lånade Jörgen den ny kungen Frederik I enorma summor och blev som tack år 1526 adlad.

- "Han var otrolig på att samla pengar", berättade Einar den där dagen 1966. "Se här, vilken väggmålning vi tagit fram i hans vardagsrum. En råtta som gömmer sig i en mans skägg. Det är gamla ordstävet: "Råtta söker bo i lat mans skägg" som åsyftas. Bilden har Jörgen säkert haft som avskräckande exempel!"

I ett annat rum höll konservatorn på att frilägga ytterligare en väggmålning. Einar berättade om motivet där kung David från Bibeln står och kikar på en naken, badande Bathseba. Tyvärr hade dock kvinnan blivit borthuggen på 1700-talet! Jörgen Kock har säkert bekostat målningen till det att huset stod klart året 1524. Gustav Vasa gästade ju då Malmö och hade sitt sovrum i just detta rum. Svenskkungen var vid den tiden bara en ung pojkspoling och värden erbjöd honom tydligen pornografi uppåt väggarna. Så väl trakterade myntmästaren och borgmästaren sin svenske gäst att han blev utsedd till fadder vid Gustav Vasas son Eriks dop i Stockholm året 1533.

Är det inte märkligt! Samme man som tillverkat alla de mynt som möjliggjort för danskkungen att i Stockholms blodbad hugga huvudet av Gustav Vasas far blev nu fadder för bödeloffrets barnbarn! Han var i sanning en riktigt skicklig filur, den där Jörgen Kock.

Västergatan med den lilla Fiskaregatan i slutet av 1960-talet.

En mördad kvinna i polishuset

Av Sven Rosborn

Medeltidsarkeologin i Malmö började på allvar 1974 på platsen för husen på bilden, längst västerut på Västergatan. Då var redan de gamla husen borta. Bland rivningsmassorna som körts ut till hamnutfyllnad var t.o.m. materialet till ett hus från 1600-talet. Detta envåningshus låg på hörnet av Västergatan och den lilla idylliska Fiskaregatan. Huset och den lilla gården bakom försvann men det 80-åriga trädet inne på gården ansåg så värdefullt att det skulle bevaras! Därför har betonghuset vid den i dag förstörade Fiskaregatan en omotiverad indragning i fasaden. Där stod en gång trädet. Givetvis dog trädet endast några år efter nybyggnationen.

Nu kastade vi arkeologer oss över området. Under 1600-talshuset vid Fiskaregatan fanns lämningar efter tidigare hus. På samma plats hade t.ex. på 1300-talet stått ett större korsvirkeshus med källare. Byggnaden hade eldhärjats. Att gräva här var som att öppna paket på julafton. Ju djupare vi grävde oss ner i den forna källaren, ju mer spännande föremål plockades upp. Här låg t.ex. ett helt fisknät med mängder av stora barkflöten, många med inskurna bomärken. Här fanns föremål i järn och ben, silvermynt och keramik. En enorm, rund keramikkan från 1300-talet dök fram på ett minst sagt uppseendeväckande sätt. En av arkeologerna sjönk plötsligt ner med foten i den av ett tunt jordlager dolda kannan. Stackars Mette, hon satte verkligen foten i en potta och kunde inte komma upp. Senare fick hon som konservator på Malmö museum hjälpa till att klistra ihop samma potta med Karlssons klister.

När de viktigaste delarna av kvarteret grävts ut för hand fick grävskoporna ta över och nu gick schaktningen snabbt. När grävmaskinerna planat av schaktbotten avtecknade sig i den gula sanden mängder med jordfyllda fyrkanter. Detta var nederdelarna till alla de gamla träbrunnar som funnits inne på gårdarna. Givetvis lyckades arkeologerna tömma flera av dessa på sitt innehåll. I botten till en brunn återfanns t.ex. mängder med läderskor och Malmös hittills äldsta bevarade läderhandske.

En förmiddag hittades i en brunn något som verkligen satte fantasin i rörelse. Ett kranium dök plötsligt upp i den gytjiga fyllningen från troligtvis 1700-talet. Under kraniet fanns resten efter ett människoskelettet. Rasrisken gjorde dock att detta inte kunde grävas fram. Huvudet har tillhört en ung

kvinna. Ett litet runt hål i ena tinningsbenet och en större söndersprängd bit i andra tinningen visade att hon blivit skjuten med ett finkalibrigt eldvapen. Kroppen har sedan dumpats i gårdsbrunnen. Ett hittills okänt mord från 1700-talet hade avslöjats! Jag vill lova att det blev folksamling kring kraniet.

Några år efter utgrävningen höll jag en rundvisning på Gamla Väster och berättade då givetvis om den mördade kvinnan. En äldre dam i publiken blev alldeles vit i ansiktet och var tvungen att stödja sig mot väggen. Som släktforskare visste hon att hennes släktingar hade ägt gården under 1700-talet. Jag minns bara att hon förtvivlat ropade:

- "Men vem av mina släktingar är det ... och vem av släkten har gjort det!"

Se där. Akta er för att släktforska, ni kan drabbas av grubblerier som sätter sina djupa spår för livet.

Denna sanna historia blir ju inte sämre av att brunnen med den mördade kvinnokroppen göts in i källargolvet till nybygget. Här fick Malmöpolisen sedan sitt källargarage! Fortfarande står nog polisbilar parkerade över en mördad kvinna.

Östergatan sett från Adelgatan. Renligheten på gatan bedrar - åtminstone om man talar om platsen förr i tiden!

Utblickar från ett gathörn

Av Sven Rosborn

För några år sedan byggde man för stora pengar om Östergatan framför S:t Petri kyrka, den sträcka som ses på bilden. Man påstod att man ville återge gatan sin gamla prägel. Jag häpnade inför denna tidningsuppgift. Man får hoppas att denna uppsatta målsättning var en tidningsanka. För var är annars den knaggliga kullerstensläggningen, hästgödslen och sörjan och - framför allt - var är människorna och den livliga kommersen.

Bilden visar nämligen Malmös hjärta. Ja, jag menar knappast dagens mittpunkt men väl staden centrum för inte så många hundra år sedan. Malmö grundades på 1200-talet nere vid stranden till Öresund. Här har det säkert gått fram en smal och sandig väg redan före stadens tillkomst. Den låg på en lång sandrevel som då skilde sundets vatten från den stora sjö som sträckte sig från Värnhemstorget till Kronprinsen. Det var denna landsväg som kom att bli huvudgatan i det äldsta Malmö. Namnet blev "Almenningsgadhen" senare "den lange Adelgade", i våra dagar Västergatan - Adelgatan och Östergatan.

Som arkeolog har jag åtskilliga gånger grävt i Östergatan. Bara en dryg meter under den nuvarande gatubeläggningen ligger den ursprungliga sanden. Det har således inte bildats tjocka kulturlager, avskrädeslager på gatan. Smutsen och avfallet har man istället dumpat i Öresund ett hundratal meter norr om gatan.

Det var i sanden utanför Skandinaviska Enskilda banken som jag första gången träffade på "lerbottnar" i Malmö. Lerbottnar är ett fenomen som gäckar arkeologernas fantasi. I sanden har man grävt grunda hål på mellan en till kanske fem kvadratmeters storlek. Bottnen på dessa hål har täckts av ett tunt lager av fin lera. Lerbottnar verkar ha grävts endast under de skånska kuststädernas allra äldsta tid. Lerbottnarna på Östergatan måste ha funnits nästan innan staden vuxit upp. Groparna var nämligen igenfyllda av tämligen ren sand. Vad har dessa mängder av lerbottnar använts till? En arkeolog kom en gång med sin högst personliga förklaring. Östergatan kan ha varit platsen för den första Skånemässan. Smarta malmöbor visade upp hålen i marken som en försäljningsprodukt och lurade de övriga dumma skåningarna att köpa både patentet och råvaran lera för att de själva skulle kunna bygga sådana hål hemma hos sig. Tanken är lockande! Ge mig dock ett bättre svar och jag kanske bjuder på champagne.

Tillbaka till stadens önskan att återge denna del av Östergatan sin gamla miljö. Låt oss höra vad tobaksarbetare Winqvist har att berätta om just det hörn där jag tagit dagens bild. Han skrev precis som han talade så jag rekommenderar att ni läser avsnittet högt för att begripa denna genuina malmödialekt från mitten av 1800-talet. Ordet "krok" i berättelsen åsyftar öppen toalettgrop i marken:

"För i tiden bötdes inte för osnyggande på almän gata till och med på jusa dagen. Var di så en krok, så satte di säj ner både onga och gamla, så åm en sådan krok dän wa fullad med mänsjosmuts fårst i vickan, så fick dätt liga tils lördagsäftårmidag, och såmliga hade då säj en rulebör full. För här sopades aldrig mer än åm lördagen. När dän gamla Kronemagasinet stod där nu Malmö Sparbank (1880) är bygd, där va dän största kroken för sådant bruk. Och där gick alltid husar på vakt åm natten för där va pänninge ränter i kanselibyggnaden åt Adelgatan.

Så mit för bode en lagman såm hite Volf. Han hade en piga såm hade en husar till fästeman såm va på vackt åm kvällen mit för Volven. Och sama dag hade pigan lagat blodkårv och hon skule åm aftonen smy ut en talrick blodkorv till husaren. Män när hon nu kåm hän i den dära smotsiga kroken, så falt hon och tapa talricken i smotsen och all blodkårven där i blan."

Berättelsen fortsätter men jag ska bespara er de vidare detaljerna. Jag är dock nästan säker på att pigan inte blev gift med husaren. Var det månne denna typ av gatumiljö som Gatukontoret ville återställa när man "gav tillbaka gatan sitt forna utseende!" Man får vara glad över att de misslyckades.

Passagen under den bistre John Tesch var en gång entré till en läskande miljö mitt inne i Malmö. Foto: Sven Rosborn.

När vattnet kördes till Malmö

Av Sven Rosborn

"Giv oss lite sodavatten, sodavatten, sodavatten. Sommarvärmen frampressar refrängen ur flämtande och torra munnar och vårt usla vattenledningsvatten riktigt skrämmer fram den. En blick på vattenkaraffen med sin ohyggliga, simmiga och gytjiga vätska gör det med ens klart för dig, att om du inte vill instämma måste du törsta till döds eller sörpla ur karaffens avskyvärda fludium och förgiftas."

Så här skrev en journalist om vattnet i Malmö sommaren 1899. Vad var då räddningen? Jo, man skulle dricka mineralvatten på flaska. Mitt i Malmö låg på den tiden en modern vattenfabrik. Bilden visar ingången till denna. Hur många gånger har jag själv inte druckit av läskedrycker märkta med etiketter med texten "Apotekarnes". Märkesnamnet kommer bl.a. från Apoteket Lejonet vid Stortorget. Den ståtliga byggnaden utåt torget uppfördes av John Tesch år 1898. Han hänger själv som skulptur över porten och blickar ilsket på alla som använder sig av hans passage genom kvarteret. Denna förbindelsegång var viktig. Det var här man kunde nå byggnaderna bakom själva apoteket. Det var där vattenfabriken låg.

Låt oss följa med på journalistens rundvandring 1899:

"Vad det måtte råda för en brådska därinne i vattenfabriken, yttrade jag för mig själv, då jag häromdagen från det solstekta Stortorget steg in i Teschska passagen. Här är, som bekant, Apotekarnes vattenfabrik belägen som sedan i april kommit igång i sina nya lokaler. Jo, herrskapet kan tro att det var brått därinne. 20-tusen flaskor och sifoner om dagen måste vara färdiga."

Fabriken var fördelade på flera våningsplan. På tredje våningen arbetades det med att göra sockersirap. Tonvis av socker skulle varje vecka smältas och blandas med vatten. Genom glaströr fördes så vätskan till den andra våningen där den blandades med lemonadtillsatser för att erhålla fruktsmaker. Härifrån rann det hela ner i bottenvåningen där själva tappningslokalen fanns inrymd i två stora salar. De färdiga flaskorna åkte sedan med hiss ner i källaren där det härskade en lagom, naturlig kyla. 50-60 personer arbetade i fabriken.

"I sköljrummet sorlade, surrade och plaskade det. Vi såg en rad av unga kvinnor stå framför ett större hjul med flaskfack och föra tomma, med gamla etiketter försedda flaskor ett ögonblick upp under näsan. - Varför gör de så? sporde vi. - För att undersöka om flaskan luktar fullt frisk, ty annars får den undergå en särskild renings- och desinficieringsprocedur. Sedan flaskan bestått det näsvisa provet ställs den in i blöthjulet."

När flaskan tvättats skedde påfyllning av det kolsyrade vattnet. Kolsyran levererades i stora järnbehållare från kolsyrefabriken i Limhamn. Det är svårt att idag föreställa sig denna typ av vattenverksamhet mitt inne i Malmö. Men varifrån kom vattnet? Ja, inte var det uselt ledningsvatten som användes. Innan fabriksbyggnaderna uppfördes hade man djupborrat men detta vatten kunde endast användas som kylvatten till maskinerna. Det blivande mineralvattnet fick i stället hämtas från brunnar på landet och köras med häst och vagn in till fabriken! Tänk alla de häst och vagnar som under åren lossat vatten i den idylliska passagen.

Var kanske detta träskåp från 1500-talet i S:t Petri kyrka Malmöns första bokhandelsmagasin?

Vad vore livet utan böcker

Av Sven Rosborn

En gång var jag bjuden på stor fest hemma hos någon för mig tämligen okänd. Allt var trevligt men det var något som saknades. Plötsligt kom jag på det. I alla bokhyllor fanns bara prydnadssaker, inga böcker. En hastig undersökning gav samma nedslående besked - ingen bok så långt ögat nådde. Det visade sig att värden endast ägde en bok - telefonkatalogen. Detta var i sanning en svår chock för mig.

Malmö är härligt, inte minst för alla som tycker om böcker. Vårt fina Stadsbibliotek är en oas av upplevelser, våra bokhandlare är välförsedda och stadens antikvariat äro många. Närheten till de köpenhamnska antikvariaten är en fröjd och på Myrorna ute på Ystadvägen 19 kan man göra spännande läsfynd. Fråga mig sedan inte varför jag älskar denna stad!

På 1500-talet var böcker verkliga dyrgripar. De förpackades vid större försändelser i trätunnor. Det kan låta märkligt men var säkert praktiskt. Inpackade i halm låg de väl skyddade. Det är så böckerna framträder i den äldsta bokhandelsförteckning vi känner från Norden. Listan avser en bokhandlares lager i just Malmö på 1520-talet och mängden anges i antalet "tunnor" böcker.

På den tiden färdades en mängd bokförsäljare land och rike runt. Frans bogeförer är året 1542 Malmöns äldste, till namn kände, försäljaren med lagret i medbragta tunnor. Eftersom det nästan uteslutande rörde sig om religiösa böcker blev området runt S:t Petri kyrka vid denna tid stadens verkliga bokhandlarkvarter.

I hörnet av kyrkogården ut mot Själbodgatan - Kyrkogatan låg ett litet tegelhus som stadens klockare hade som bostad. Här bedrev Peder Lauridsen klockare bokhandel i slutet av 1500-talet. På kyrkogårdens andra hörn låg Latinskolan. I gården bredvid skolan tog sig år 1574 en annan bokförsäljare bokstavligt talat vatten över huvudet. Han drunknade nämligen i gårdsbrunnen! Som tack för att man ringde med kyrkklockorna vid begravningen skänkte dödsboet en bok till kyrkan.

Borta i Kyrkogatan, nära Stortorget, bodde på 1560-talet författaren, vägaren, läkaren och "bokhandlaren" Henrik Smith. Vid samma gata finner vi i början av 1600-talet Matthis Pedersen bogebinder som hade bokhandeln inne i sin bostad. Annars använde man sig gärna av S:t Petri kyrka som bokhandel. Kyrkan hyrde ut försäljningsbord till hugade "bogförere" i både vapenhuset, inne vid

södra ingången och vid dopfunten. År 1556 verkar man på detta sätt ha sålt böcker inne i kyrkan under inte mindre än 94 dagar. Matthis hade en bokfilial inne i kyrkan. Han hade t.o.m. tillåtelse att ha sitt boklager inlåst i ett av kyrkans skåp. Vid hustruns död uppgick lagret till 1100 band. Det fordras stora skåp för en sådan samling.

Om kända bokhandlare i Malmö under den danska tiden

1520-talet: Från Malmö känner vi en av Nordens äldsta bokhandelsförteckningar, uppgående till flera tunnor av böcker, många tryckta i Paris. Vem som saluförde böckerna, var dvs. var s.k. "bokförare", framgår dock inte.

1530-talet: Det finns två boktryckare i Malmö, Oluf Ulricksön och Christiern Pedersen. Dessa har antagligen också bedrivit bokförsäljning.

1542: Detta år besöktes Malmö av stadens äldste kände bokförare, Frantz Bogeförer. Åren 1539-1540 hade denne också besökt Köpenhamn och där sålt böcker till universitetet.

1550-talet: Under denna tid kännes att flera bokförare var i Malmö och sålde böcker. Vi känner dem tack vare en nitisk kassör i S:t Petri som antecknat hyresintäkterna. De sålde nämligen sina böcker inne i kyrkan.

1552 Dirich Bogföre från Rostock står i S:t Petri vapenhus och säljer sina böcker.

1556 Malmö besöks av bl.a. bokförare från Lybeck och Köpenhamn. Dessa säljer från bokstånd i S:t Petri vilket framgår av kyrkans räkenskaper:

"Aff enn bogeförir som stodt ij wabinhusitt - 6 sk

Aff enn bogeförir - 24 sk

Aff enn bogeförir som stodth emodth tenn sönndre kircke dör - 24 sk

Aff enn bogeförir som stodt wiidth funntiinn pa thenn nörre side - 24 sk

Aff en bogeförir haffde hieme ij kiöffnehaffuenn, stodt ij wabin husitt - 6 sk

Aff enn bogeförir haffde hieme ij lybke som stodt 6 dage ij wabinnhussit - 6 sk"

Troligt är att man fick betala 1 skilling om dagen vilket visar att man under 94 av årets dagar haft bokförsäljning i kyrkan.

1561 Detta år kännes den förste bofaste bokföraren i Malmö, Peder Bogeförer. Av staden får han låna 60 marck av "barnepenge", dvs. ur kassan med pengar som staden förvaltade för omyndiga barn.

1562 Fredrik II utförda förbud att i Danmark sälja andra danska böcker än dem som är tryckta i Köpenhamn och godkända av stadens universitet.

1562 köper S:t Petri kyrka in tre dyra böcker till ett värde av 22 marker och låter binda in dem i ryska skinn. Man känner tyvärr inte av vem man gjorde inköpen.

1562 En Jonn Nielsön Bogeförer uppehåller sig i Malmö. I oktober driver han en rättslig process mot Jacob Sander från Lund eftersom denne påstått att Jonns far blivit hängd, något som Jacob förnekar sig ha sagt.

1564 Peder Bogeföres barn begravs och det betalas klockringning från S:t Petri kyrka. Peder återkommer först år 1588 i räkenskaperna. Han är då rådman och bosatt i Marstrand.

1563 I maj kommer den i Malmö bosatte Henrik Smith bok "Libellus vocum Latinarum cum interpretatione Danica" ut i Köpenhamn. På en av sidorna i denna står på latin: "Finnes till salu hos Henrik Smed, borgare och vägare i Malmö". Henrik avlider senare samma år i den stora pesten.

1564 finns en räkenskap bevarad över de böcker som inköptes till Latinskolan i Malmö. Inköpen bekostades med medel från "Ligpenninge". Bokhandlaren var Povel Knofflock. Han var som

bokförläggare och bokbindare åren 1543-1549 verksam i Stockholm. År 1550 har han slagit sig ner i Lybeck men beger sig till Köpenhamn för att binda in 2000 exemplar av Christian III:s store bibel.

1574 En bokförare, Baltzer Kaus, besöker Malmö varvid han skänker en bok till S:t Petri kyrka med anledning av hans drängs begravning. Drängen hade drunknat i en brunn på Mads Weigers gård invid den gamla Latinskolan på hörnet Själbodgatan - Mäster Olsgatan. Baltzer Kaus är bosatt i Köpenhamn där han alltsedan 1561 hade bokhandel i S:t Rochi kapell i Vor Frue kirke. Från året 1577 har han också rätten till pappersmöllan norr om Köpenhamn och driver samtidigt förlagsverksamhet. Baltzer "buchforer" dör 21 april 1582.

1584 Anders Bogeföre låter begrava sitt barn på S:t Petri kyrkogård. Han är troligtvis bosatt i Malmö.

1588 är Anders bogeförer bosatt i Lund. Han och hans hustru Citze Matzdotter blir inblandade i en rättsprocess med borgare i Malmö. Anders hade hyrt en man Christiern Tommisön för att resa upp i Sverige och sälja hans böcker. Samtidigt skulle Christiern utföra handelsuppdrag för några Malmöborgare. Det hade emellertid framkommit att Christiern under resan till Kalmar och Söderköping betett sig ofördelaktigt. Han hade varit full och ständigt besökt horor och "skarnsfolck".

1592 Detta år är Anders bogförer åter bosatt i Malmö. Den 24 sep begravs hans son på S:t Petri kyrkogård. Strax därefter, den 24 okt begravs ytterligare en av hans söner, den 4 nov ännu ett barn och slutligen den 5 nov begravs hans dotter.

1594 I Peder Lauridsens detta år i Köpenhamn utgivna "Katekismus" står tryckt att denna bok finnes till försäljning hos Viellem Boumester, bokförere och klockare i Malmö. Denne bokhandlare var Willem Klaacker, sedan år 1573 omtalad som klockare i Malmö. Bokhandeln kan ha legat i klockaregården, ett litet tegelhus inne på S:t Petri kyrkogård i hörnet av Själbodgatan - Göran Olsgatan.

1596 Christian IV förnyar sin fars tidigare beslut att inga danska böcker får säljas utom de som är tryckta i Köpenhamn och som är godkända av universitetet. Den 17 juni kallades Malmö bokhandlare upp på rådhuset för att höra texten i kungabrevet. Två personer hade detta år "bogelader" i staden, Willem Klaacker och Hans Bogeförer.

1602 Hans bogeförer dör och hans bouppteckning skrivs. Härav framgår att han varit en betydande bokhandlare och även köpman. Bl.a. var han delägare i det år 1601 grundade Islandskompaniet som hade ensamrätten på handeln med vissa hamnar på Island. Änkan Anne Cortisdotter fortsätter verksamheten med bokhandeln.

1606 Willem Klaacker, bogförer i Malmö, dör.

1607 Matthis Bogebinder har gift sig med änkan efter Hans bogeförer, Anne Cortisdotter, och övertar bl.a. hennes verksamhet som S:t Petri kyrkas bokbindare och bokleverantör.

1611 Matthis Pedersen bogebinder är bosatt i Kyrkogatan. Han har fast bokhandel dels i hemmet, dels i S:t Petri kyrka. I kyrkan har han dessutom sitt boklager inlåst i ett skåp.

1614 Anne Cortisdotter, gift med Mattis Pedersen bogebinder, dör. I bouppteckningen upptas ett boklager på närmare 1100 band.

(Uppgifterna till detta årsregister är bl.a. hämtade från C.G. Hellström: Bokhandlare i Malmö under danska tiden. Malmö fornminnesförenings årsskrift 1945)

En levande historisk miljö mitt inne i Malmö, fiskehoddorna på Banérs kajen.

En förförisk doft av färsk fisk

Av Sven Rosborn

Det är sillatider! Doften av sillrens ska ligga tung över Malmö i dessa dagar. Så var det åtminstone under medeltiden. Varför inte ta dig till fiskehoddorna vid Tekniska museet. Här kan du verkligen få doftinspiration för att förflytta dig bakåt i tiden.

Borta vid Norra Vallgatan nära Börshuset finns en liten torgliknande plats bredvid den gamla nitade svängbron över kanalen. Här står statyn av sillagumman. Vi har en till staty på samma tema strax söder om Möllevångstorget där gumman drar sin rullebör. Speciellt rullebörstatyn fascinerar mig. Detta är ett monument över kvinnornas väldiga slit i vår historia. Många fiskegummor kom från Limhamn.

På 1800-talet var mycket ute på Limhamn baserat på fisket. Männen låg ofta ute på natten och de landade fisken på morgonen. Hustrun tog då den fullastade rullebören och drog den för hand in till Malmö. Här gick hon på gårdarna och ropade och sålde:

- "Vi körde ju in po gårdarna med sill o fisk i rullebören o me en våd lase ovanpo", berättade en kvinna.

När bören var tom drogs den tunga tråkärren tillbaka hem. Då hade mannen hunnit sova och var på väg ut för nytt fiske.

Vilket slit! Limhamnsvägen förbi Ribersborg fanns inte på den tiden. I stället gick det en sandig stig utmed stranden. På denna drogs de tunga kärrorna av sega kvinnor. Kan ni tänka er vad anläggandet av järnvägen mellan Malmö Västra och Limhamn i slutet av 1800-talet egentligen betydde. Nu kunde gummorna lasta sina rullebörar på vagnarna och snabbt ta sig både fram och tillbaka. Nativiteten

ökade lavinartat ute på Limhamn. Ja, jag vet att man menar att befolkningsökningen här ute berodde på industrins framväxt men tusan vet om det är hela sanningen!

Men när kom då fisket i stor skala även till Malmö? De gamla trähoddorna vid museet inrymmer faktiskt en historia som handlar om ständiga uppbrott. Under slutet av 1800-talet växte antalet fattiga i Malmö och därmed också antalet fiskare. Dessa fick plats tilldelad på de områden som man vann från Öresund genom utfyllnader. Hamnområdet byggdes emellertid successivt ut och då fick dessa enkla fiskare flytta på sig.

Gamla fotografier skvallrar om det myller av små fiskebåtar som i början av 1900-talet upptog kanalen mellan Malmö museum och Centralstationen. Under arbetslösheten på 1930-talet var det många som hankade sig fram på fisket. Här väl minns jag inte den idylliska fiskebåtsaktiviteten och småhoddorna bort mot Varvsbassängen i kvarteret Abborren på 1950-talet. Man passerade ju t.ex. denna spännande miljö med Rundan.

Åren 1956 och 1961 räddades ett antal fiskebodar genom att dessa flyttades till Banérs kajen. Malmö museum tog hand om det hela. Tanken var att det hela skulle bli en levande miljö. Fiskarna fick därför lov att fortsätta att bruka hoddorna. Initiativet var lyckat. Det känner du av fiskdoften som fortfarande dominerar på platsen.

Ett unikt foto över norra sidan av Stortorget, kanske från hösten 1863.

Ett unikt fotografi

Inte ens med bästa vilja i världen kan man påstå att detta fotografi är en mästarebild. Suddigt, kornigt och med nyansskillnader som får människosamlingen i bakgrunden att framstå som en svart massa. Ändå klappar hjärtat extra när man ser fotot. Det är ju troligtvis det äldsta kända fotografiet av Stortorget!

Först lite hjälp så du kan orientera dig på bilden. Fotografen står i ett av husen utmed södra sidan av Stortorget. Till höger finns en liten gränd och höger om denna ligger strax utanför bilden landshövdingens residens. De två mindre husen till vänster ligger på den plats där Hamngatan idag mynnar i Stortorget. Husen revs 1867.

För exakt ett år sedan berättade jag i min första artikel i Malmömagasinet om Stortorgsbrunnen. Vad är mera naturligt att nu återknyta till detta ämne. Då berättade jag om det moderna brunnskaret på Stortorget, idag kan jag med fotografiet illustrera det gamla brunnskaret. För att skydda vattnet i den åttakantiga tegelbehållaren har man täckt med ett toppigt trätak. Så tarvligt det ser ut! Annat var det när man första gången byggde reservoaren på 1590-talet. Då var den prydd med träfigurer och målad i vackra färger. Det hade mästare Peiter, Malmös berömde målare på den tiden, sett till.

År 1724 var det dags att byta ut den ruttna träbrunnen. Två år senare hade Malmö fått ett nytt offentligt konstverk som man verkligen kunde vara stolta över. En hög, 10-sidig byggnad med mängder av träutsmyckningar täckte nu vattenbehållaren. Huset skyddade mot insyn och tur var det. Vattnet, som kom i trärör från Pildammen, var allt annat än rent. Trots detta lovprisades malmövattnet 1654. Detta ansågs som mycket lämpligt att brygga öl på. Kanske var det all fågellorten från Pildammen som satte en pikant smak, i varje fall gav det säkert ett riktigt skummande öl!

Tillbaka till själva fotografiet. Vem har tagit bilden? Ja, det kan bara vara en man, nämligen fotografen Otto Post. Som jag har berättat i en tidigare artikel var Otto Post en av de första malmöfotograferna. Den 1 okt 1863 hyrde han vinden vid Stortorget för att inrätta "en Fothografi atelier". Mot torget byggde han en vindslägenhet med stora fönster. Den 9 januari 1864 annonserade Otto i tidningen om att ateljén "nu är färdig och på det comfortablaste inrättad". Uppgifterna ger en bakre datering av bilden.

En främre datering får vi av två bilder, tagna från samma position den 9 juni 1864. Då är Stortorget helt täckt av kullersten. Det är just kullerstensläggning man håller på med på vår bild. Träden har inga löv, alltså måste bilden vara tagen mellan oktober 1863 och ca april 1864. Med tanke på att man precis verkar ha påbörjat kullerstensläggningen är kanske bilden redan från senhösten 1863.

Utmed hela norra torggatan står mängder med människor. Förstorar man bilden ser man att folkskocken i mitten är utkommenderad militär. Det måste vara frågan om ett besök av någon prominent gäst som anlänt eller väntas anlända till landshövdingens residens. På den tiden fanns inte den kolorerade veckopressen. Ville man ta del av kändisvärlden var man tvungen att själv vara på plats. Tyvärr vet vi inte vem man väntar på. Militärens närvaro antyder dock någon ur den kungliga familjen.

Jag kan, på tal om den uppställda militärkolonnen, inte undgå att tänka på min käre tobaksarbetare Winquist som på 1870-talet skrev om hur det gick till i Malmö i början av seklet. Bl.a. berättar han om Stortorget: "Så gick jag några steg mitt för Hamngatan, där gamle kommendantens hus låg. Då kom jag till att tänka på när lantvärnet de var inkommenderade och uppställda, så förstod de inte höger om och vänster om. Utan officeren han fick kommendera: Näsan åt gamla apoteket och röven emot kommendantens hus".

Minsann står inte soldaterna på vår bild fortfarande med den ädla kroppsdeln åt samma håll!

Invigningen av Frans Suells staty i Malmö år 1915. På den tiden var, att döma av publikantalet, hans livsverk fortfarande levande i staden. Idag vet kanske merparten av malmöborna inte ens att han existerat. Foto: Rahm/Sven Rosborns fotoarkiv.

Mannen med struthatten

Av Sven Rosborn

På Norra Vallgatan, mitt emot Börshuset, står en staty av en man som nästan varje år blir prydd av en strut. Det är gatukontorets avstängningskoner i orange plast som får agera huvudbonad. Undrar vad mannen i fråga skulle sagt om detta färgrika tilltag. Självt gick han nämligen alltid klädd i grått!

Frans Suell föddes den 9 juni 1744. Som 14-åring inskrevs han vid Lunds universitet och efter ett antal studieår bar det av till Tyskland för att lära sig handelsmannens yrke. Året 1774 började han sin märkliga bana som handelsman i Malmö. Affärssnillet lyste och myste! Handelshus och fabriker, lantegendomar och tobak, skeppsfart och bergsbruk såg dagens ljus! Klädesfabriken Concordia och de två sockerbruken Svanen och Patrioterna blev några av många skötebarn. I en större fastighet invid Stortorget inrättades en stor tobaksfabrik. Till fabriken hörde bl.a. borgmästaren Jörgen Kocks ståtliga 1500-tals hus, än idag flaggskeppet i Malmöarkitekturen.

Genom tobaken blev Frans Suell en verkligt rik man ... och alltsammans berodde egentligen på ett misstag! Vid beställning av ett stort parti tobak från Salomon Roosen i Hamburg råkade nämligen en anställd sätta en nolla för mycket på beställningssedeln. Salomon blev helt bestört över den fullständigt enorma mängden tobak. Suell var emellertid känd för sin ärlighet och tobaken anskaffades från Amerika. Direkt därefter utbröt det amerikanska befrielsekriget. Utskeppningshamnarna blockerades och tobakspriset i Europa sköt i höjden. Tobak blev lika eftertraktat som guld. I Malmö slutade Suellen att riva sitt hår av förtvivlan. En nolla av misstag blev faktiskt handelshuset Suells lycka och nollan kom att bädda för mången storindustri i Malmö!

Året 1775 började man i Malmö att anlägga en ordentlig hamn. Mannen bakom idén och genomdrivandet var givetvis Frans Suell. Med stor irritation hade han länge åsett hur handelsskeppen fick ankra långt ute på redan. Varorna fördes sedan med långsamma pråmar in till skeppsbryggan. Nu uppfördes en ordentlig pir och man började snart muddra för att öka djupet. Frans Suell var en

man långt före sin tid. Han blev t.ex. en stor jordägare och verkade kraftfullt för ett rationellt jordbruk. Vem lade grunden till det stora kritbrottet i Limhamn? Vem anlade en hel ny by för sina jordbruksarbetare ute i Limhamn.? Vem inrättade en skola för arbetarnas barn långt innan folkskolan i Sverige? Jo, ... Frans Suell!

Strax utanför det dåtida Malmö lät han dessutom uppbygga en prunkande lustträdgård för allmänheten med vattendammar, herrgård, jaktpaviljong och publika attraktioner typ lindansare, björntämjare, akrobater m.m. Denna förlustelsepark blev senare Folkets park, en av Sveriges äldsta folkparker.

Frans Suell var trots sin storhet en man av folket. När därför konung Gustav IV Adolf ville tilldela honom hederstiteln "Kommersierråd" blev handelsmannen inte speciellt förtjust. Av kungen mottog han senare lika motvilligt titeln "Riddare av kungliga Vasaorden". Trots dessa överväldigande utnämningar fortsatte riddaren i Malmö ett enkelt och redbart liv tillsammans med sin älskade Anna-Cajsa. Till vardags gick handelsmannen alltid klädd i gråa kläder. "Mannen i grått" blev den hederstitel som stadens fattiga gav honom. I sin samtida bok "Reise über den Sund" berättar doktor Kierner att "Suell var allmänt högakttad såsom människovän och medborgare samt en man utan tadel och ovän."

När Suell dog 1817 mötte större delen av Malmös befolkning upp för att hedra "mannen i grått" och följa honom till graven. "Tvivlar du på redlighet och ära. Tvivlet dagens lösen är - Stig till graven! Låt dess röst dig lära att de bägge nyss ha funnits här. Övergiven står din stad och öde, Låt oss bedja till din himmel upp!" Se där! Så värdigt hyllade t.o.m. den store svenske skalden Esaias Tegnér Frans Suell vid hans bortgång!

Detta foto från ca 1910 visar den del av Stortorget som före 1536 upptogs av det stora Heligandsklostret. Taxichaufförerna i bildens vänstra sida står på platsen för klosterkyrkan. Mellan dessa och statyn fanns kyrkogården. Kanske gömmer sig skelettdelar i schakthögarna mitt i bilden. Foto: Rahm/Sven Rosborns fotoarkiv.

När påven bannlyste Malmö styrande!

Av Sven Rosborn

Det fanns en tid då påven i Rom var mäktig herre även i frågor som inte rörde enbart religion. Frågan är dock om inte det som en malmöbo gjorde i slutet av 1400-talet tog priset när det gällde att lura den helige fadern i Rom för egen snöd vinnings skull!

Sjukhus i vår mening fanns inte under medeltiden. Drabbades man av sjukdom eller av ålderssvaghet var det i hemmen man fick sin omvårdnad. De som inte hade familjer eller släktingar som ville ställa upp, fick lita på att man kom in på någon av de kyrkliga barmhärtighetsinrättningar som fanns. I det medeltida Malmö hittade man t.ex. ett sådant hem för behövande invid Östergatan - S:t Gertrudsgatan. Här fanns det lilla S:t Gertrudskapellet för tröst och en gård för boende. S:t Jörgens hospital var också en sådan anläggning, belägen invid Södergatan - Baltzarsgatan. Här fick man dock omaket att dela rum med de fåtalet av spetälska som fanns i staden.

Den största barmhärtighetsinrättningen var dock Heligandshuset vars täckte större delen av nuvarande Stortorget. Torget kom ju till först 1536 då man började riva den medeltida bebyggelsen. I torgets nordvästra hörn, mot Kramer och Kockska krogen, låg klosterkyrkan med sina norr därom belägna klosterlängor, uppförda i tegel i två våningars höjd. Söder och öster om kyrkan låg den stora kyrkogården. Nästan varenda gång Gatukontoret gräver och rotar på Stortorget dyker det upp människoskelett. Torget är faktiskt en av Malmö's största medeltida kyrkogårdar.

Redan 1384 omtalas detta sjukhus, då med prästen Jonas som föreståndare. I början av 1400-talet brann Heligandshuset. För att klara återuppbyggnaden skänkte biskop Johannes 40 dagars avlat till alla de som valfärdade till Malmö och donerade stora eller små penningbelopp. Man kunde alltså på detta sätt genom pengar minska sin plågotid i den eventuellt kommande skärselden med ett antal dagar. På 1470-talet gick danske kungen Christian I in och gjorde om sjukhuset till kloster.

Föreståndaren får samtidigt en liknande tjänst i Köpenhamns heligandskloster. Se där, ett av de första exemplen på delad arbetsplats på båda sidor om Öresund!

Klostrets stora kyrkogård avgränsades i söder av ett stort och djupt kloakdike. Detta gick diagonalt över nuvarande torget söder om tjocke Karls staty i riktning mot dagens korvkiosk. I Stortorgets sydvästra hörn, alltså hörnet mot Lilla torg, fanns på medeltiden en hel del privata korsvirkeshus vilka bildade en gata som löpte utmed södra sidan av nuvarande Stortorget. Ibland häpnar man över namnen förr i tiden. Denna gata hette på 1400-talet "Kindhäststredet", d.v.s. "Örfilsgatan". Vad har föranlett detta namn? Och fastighetsägaren i hörnet mot Lilla torg vid samma tid hade minsann också ett annorlunda namn: Gert Sängastake. Man undrar!

I slutet av 1400-talet fick Heligandsklostret en chef, prior, som gjorde Malmö dåvarande styrande fullständigt vansinniga. Man höll just på att bygga en ny präktig klosterkyrka och det gällde för klosterchefen Asser Ingversen att få ihop byggpengar. Asser köpte avloppsdiket av staden men fick aldrig ut papper på detta köp. Antagligen ville han inte betala. År 1493 reste Asser ner till påven i Rom. Nu skulle det fixas pengar till klosterbygget. Samtidigt skulle han ge Malmös ledning en riktig knäpp på näsan!

Och han lyckades. Påven Alexander VI föll pladask för munkens charm. För att bekosta sjukvården i Malmö fick t.ex. Asser Ingversen ensamrätt till alla allmosor som samlades in på "en liten ö vid namn Gotland". Påven bannlyste dessutom borgmästarna och rådmännen i Malmö för att de vägrat klostret tillträde till värdefull mark. Att det var ett kloakdike frågan gällde hade säkert påven ingen aning om. Kanske vilar fortfarande en medeltida bannlysning över Malmö styrande? Kloakdiket är i varje fall förändrat till underjordisk torgtoalett.

Än i dag finns grundstenarna kvar ut mot Engelbrektsgatan. Visserligen inbyggda i ett nytt hus men de räddade en gång Gamla Väster.

Stenarna som stoppade en bussgata

Av Sven Rosborn

Ibland spelar ödet en ett ordentligt spratt. På långfredagen nyss förliden fick jag i TV av en händelse se en del ur en film om Henrik Schartau. Plötsligt dök jag själv upp i rutan i en 25 år gammal filmsnutt. Detta lade grunden till denna artikel som jag tillägnar alla de som då kämpade och vann kampen om Gamla Väster i Malmö.

Henrik Schartau föddes i Malmö 1757. Hans föräldrars gård låg i hörnet av Hyregatan och Engelbrektsgatan, alltså direkt bakom nuvarande Saluhallen vid Lilla torg. Det här var barndomskvarteren för en av 1700-talets mest berömda predikanter i Sverige. Än i dag är den s.k. schartauismen hårt rotad i t.ex. Bohuslän. En välbevarad gård med en sådan personhistorik borde ha varit en klenod, speciellt som boningshuset var ett korsvirkeshus i två våningar från 1600-talet.

Men nu var det Malmö och det var vid mitten av 1970-talet. Hela östra city hade raserats av betongtokiga styrande, nu skulle samma sak ske på Väster. Liksom på öster skulle en bred bussgata skapas genom den gamla bebyggelsen. En mängd P-hus skulle byggas så att varje innevånare kunde få 1,4 parkeringsplatser i sitt närområde. Den gamla tobaksfabriken vid Västergatan mitt emot Rosenvingeska huset revs för att skapa plats ett sådant bilhus. I dag står tomten fortfarande avriven. Den gamla fabriksbyggnaden vid Lilla torg, nuvarande Saluhallen, skulle också rivas. Arkitekttrötningar på en betongskapelse i fem våningar av typ Klarakvarteren i Stockholm fanns redan färdiga.

Hur kommer jag ihåg allt det här? Enkelt, det var på den tiden min arbetsuppgift på Malmö museum att försöka hejda tosserierna och bevara de kulturhistoriska miljöerna. Jag fick snart kontakt med ett större antal entusiaster som passivt vägrade att se hur skövlingen av Väster skulle börja. Under långa kvällsmöten skapade vi "Föreningen Gamla Väster". Henrik Schartaus hus utsågs till huvudmål. Föll det skulle bussgatan snabbt förstöra resten av stadsdelen.

Vilken härlig tid det var! Att få vara med dessa människor. De två kringbyggda gårdarna med sina hantverkarmiljöer och utedass på gårdarna dokumenterades i både bild och text. Kommunen ägde gårdarna och man hade under några år medvetet sett till att de snabbt skulle förfalla. Alla takfönster hade lämnats öppna eller krossats så att snö och regn kunde förstöra innanmätet. Dörrar lämnades alltid öppna så att gårdarna lätt kunde vandaliseras. På så sätt fick man en bra motivering till rivning.

En morgon var hela huset målat. Gröna barnbokskrokodiler och andra djur tittade ut från fönstren. På väggen var uppsatt en stor skylt: DÖDSDÖMT Låt inte begravningen ske i tysthet! Föreningen Gamla Väster hade slagit till. Vi kallade till massmöte och folk kom strömmande. Det var under detta möte som TV filmade. Därav den bevarade filmsnutten som visades under långfredagen. Omgiven av kärntruppen stod jag där och berättade om varför husen skulle vara kvar. Två äldre kvinnor stal på ett underbart sätt hela föreställningen. En, 80-åriga Elsa Willemoth, hade som barn bott på gården. Nu hytte hon med handen och utbrast: -"Di skulle skämmas att riva så vackra hus."

Men stadens styrande skämdes inte. Trots att de fick gå genom en demonstrativt tyst folksamling på väg till sitt möte i kommunfullmäktige beslutades om rivning. Det blev dock inte som de ville. Lagen kunde inte skydda husen men marken som de stod på var skyddad som fast fornlämning. Jag stoppade själv på plats grävskeporna från att ta bort de lagskyddade grundstenar som stack upp ur jorden. Stenarna gav föreningen andrum och tiden var med oss alla som kämpade om miljön. Det blev aldrig någon bussgata och gatan breddades aldrig - tack vare några stenar.

Stortorget's södra sida i slutet av 1880-talet. Till höger skimtar Lilla torg. Familjen Isberg bodde på fjärde våningen i huset mitt i bilden. I källaren fanns en krog. Den ensamma vagnen på torget tillhör Werngrens kött och korvhandel. Hur överlevde man utan kyldiskar?

Ett julminne ur Malmöns historia

Av Sven Rosborn

I dag ska jag berätta om en av Malmö kämpar. Jag talar inte om några sportskämpar eller andra som sysslar med verksamhet man gärna förknippar detta ord "kämpe" med. Jag talar om en som kämpade en hård kamp för människovärdet. Jag är stolt över att vara döpt av just denne man. Hans namn var Hagbard Isberg.

En jul i början av 1890-talet fick lille Hagbard, sju år gammal, följa med sin mor på den obligatoriska julfärden då man från hemmets kök bar ut korgar med mat till de fattiga. Han har själv berättat om denna vandring.

"Vägen gick till ett gammalt tvåvåningshus längst bort i Stora Nygatan. Komna dit gick vi in genom en dörr, passerade en mörk gång och kom ut på en liten dyster gård - Inte vet jag hur mor skaffade alla dessa adresser ... Omedelbart innanför dörren var köket, otroligt litet, otroligt fattigmärkt. En äcklig lukt slog emot oss. I dörröppningen mellan köket och det lilla rummet däriinnanför stod, med ryggen mot dörrposten, en berusad man, som utslungade namn från avgrunden i snabb följd och med de knutna nävarna utdelade slag på slag. På knä framför honom på tröskeln låg en utmärglad kvinna med ett gråblekt ansikte, som i bön om förskoning var vänt upp mot honom. I rummet därinne, i ljuset från en taklampa med fotogenbehållare och en stor plåtskärm, några smutsbleka barn uppkrupna på en soffa, förtvivlat skrikande: Far! Far!"

När lille Hagbard efteråt följde sin mor hem genom de mörka citygatorna sa modern: "Hagbard, när du blir stor, ska du försöka hjälpa sådana, som är olyckliga." Hemkomna gick Hagbard in på sitt rum, reglade dörren och ställde sig vid fönstret. Ute på Stortorget var det mörkt, endast gaslamporna gav punktbelysning. Han var förvirrad. Den lille parveln visste att man i domstolarna fick "svära" på sådant som var helt säkert. Svordomar hade han också hört från kroggästerna nere i husets källarkrog. Uppenbart var det så de vuxna gjorde.

"Så svor jag då själv med knutna händer, begagnade mig av allt det helvetesspråk jag kunde dra mig till minnes - ja, det skulle då bli riktigt, riktigt säkert."

Det var ett kristet hem. Efter julmaten tog fadern fram psalmboken, läste en julpsalm och julevangeliet. Detta väckte åter dagens upplevelser till liv. Hagbard såg hur Maria bleknade bort för en knäböjande kvinna med uppsträckta händer, Josef ersattes av en svärjande, drucken man och änglasången om "frid över jorden, bland människor till vilka Han har behag" överöstes av några förskrämda barns förtvivlade rop.

Hagbard skulle som vuxen kämpa sin kamp mot de sociala orättvisorna, mot våld och mot barnmisshandel. Det var inte någon lätt uppgift. Malmö för hundra år sedan var en svårt segregerad stad. Samhällsnormer existerade vilka i våra ögon var absurda. Ta bara de "oäkta" barnen - barn födda utom äktenskapet. De var inte önskvärda i samhället. Sådana barn, ofta från mera välbärgade familjer, gavs bort till "änglamakerskor" för omvårdnad mot pengar. Många av dessa kvinnor svältfödde barnen så att de dog, därav namnet.

Från predikstolen och andra talarstolar och genom det skrivna ordet förde Hagbard sin envisa kamp. Och han fick gehör. I sin bok "Syner, drömmar, verklighet" berättar Hagbard Isberg om sin uppväxt i Malmö. Låna den gärna på biblioteket. Den ger en gripande inblick i Malmö för hundra år sedan. Tack Hagbard, din mor och alla ni andra som då, och nu, kämpar för allas rätt till ett värdigt liv.

Julkрубba i Malmö S:t Petri kyrka. Föräldrarna är tyskar men Jesus kommer från Österrike.

En invandrarfamilj i S:t Petri

Av Sven Rosborn

Julen är här och krubban är sedan länge på plats i S:t Petri. Jag tog vägen in för att titta på den. Kanske lite barnsligt men det är många som gör det. Själv har jag gjort så varje år alltsedan min lärarinna Kerstin Lindahl julen 1956 tog dit oss i småskoleklassen på Rörsjöskolan.

Seden med julkрубba har långa anor i den katolska kyrkan men för den protestantiska kyrkan uppträder den mycket sent. Det är faktiskt just krubban i S:t Petri som i detta avseende är först ut. Initiativtagare var kyrkoherden Albert Lysander. På 1920-talet besökte han Polen och såg en julkрубba som fängslade honom. Figurerna var emellertid alltför små för S:t Petri och jakten på en lämplig krubba fortsatte. 1928 kunde Albert från firman Butzon & Bercker i Kevelaer i Tyskland göra sitt krubbeköp. Staden Kevelaer har långa religiösa traditioner. Domkyrkans undergörande Mariabild drar varje år mängder med pilgrimer till staden.

Vilken besvikelse när figurerna packades upp. De var ju för små! En ny beställning gjordes och den första krubban såldes till Fjellie kyrka utanför Lund. Firman envisades emellertid med att i landskapet runt den nya krubban ha tallar och granar vilket självklart avvisades. Någon måtta på nationalromantik fick det vara. Visserligen hade svenskarna med frenesi hävdade att Bibelns paradiset legat i det grantäta Mälardalen - men detta gjorde man på 1560-talet. Nu - 1929 - var man mera upplysta. Även Jesusbarnet betraktades med missmod. Enligt Albert Lysander var det för sött och romantiskt. Ett nytt barn inköptes, denna gång från Österrike.

Det var den helige Franciskus som skapade världens kanske första riktiga teatraliska julkрубba. I december 1223 hade han i Rom fått påvens tillstånd att hålla en annorlunda gudstjänst. En rik markägare från Greccio, ett bergsområde norr om Rom, hade samtidigt gett sin tillåtelse. Nu var barfotaeremiten Franciskus på hemväg och julnatten 1223 gick budet till alla innevånarna i Greccio att komma upp till en klipphåla i berget.

Ögonvittnen berättar att det var en förunderlig natt. Franciskus hade ställt upp en krubba fylld med hö i grottöppningen. En åsna och en ox stod bredvid. Krubban blev altare i den midnattsmässa som Franciskus nu höll. Denne märklige man, som med sina bröder levde som de fattigaste bland fattiga, använde inte religionen i själviskt syfte eller som maktmedel. Nu stod han där, framför hundratals åskådare med facklor i händerna, och berättade om det lilla barnet. Berättade om fred på jorden och om att människorna skulle söka de goda värdena i livet. Trots att krubban var tom tycktes det många att de såg ett barn i halmen; så intensivt var Franciskus tal.

Denne lille man, som talade med fåglarna och djuren, som talade till människor på människors sätt och som talade till makthavare på samma mänskliga sätt, blev en natt i Italien för 778 år sedan initiativtagare till en julsed som gör att jag varje december öppnar S:t Petri kyrkdörr i Malmö.

Malmö centralstation vid ombyggnaden till den nuvarande banhallen i början av 1900-talet.
Foto: Rahm/Sven Rosborns fotoarkiv.

Med ånglok norrut

Av Sven Rosborn

Knappt två mil nordväst om Karlstad i Värmland står intill landsvägen en minnessten och ruvar på svensk historia. Stenen visar på en milstolpe i 1800-talets svenska teknikhistoria. "Här nedanför togs första spadtaget på den första svenska jernvägen 1849 den 5.5. af Claes Adelsköld" lyder texten i all enkelhet.

Det var alltså här, mitt i denna sköna värmländska grönska, som startskottet en gång small för det moderna kommunikationssamhället! Bakom stenen, nedanför den branta höjden, ligger idag landets mera märkliga lagskyddade fornlämning; några träslipers och ca fem meter rostig men ändå förvånansvärt väl bibehållen räls. Lika kort som rälsen idag är, lika kort blev historien om Fryksta-Clara Elfs Jernväg. I oktober 1849 togs den 8 km långa järnvägen i bruk mellan Fryken och Lyckan vid Klarälven. På järnvägen fraktades järn och trävaror från Fryken till Klarälven och i motsatt riktning rullade spannmål och andra handelsvaror. De första åren var utnyttjandet av järnvägen något märklig eftersom godsvagnarna drogs av hästar upp till Fryksta för att sedan av sig själva rulla tillbaka till utgångsläget vid älven.

Redan 1845 hade man emellertid på pappret beslutat att skapa tre huvudjärnvägar i Sverige, Stockholm - Göteborg, Stockholm - Gävle och Stockholm - Ystad. Malmö då! Planerna utarbetades i Stockholm ... det säger väl allt. Raka vägen ner till Ystad och färjorna till Tyskland skulle det bli; avkroken Malmö var inget att ha. Det som räddade Malmö den gången var att de utländska investerarna fanns i England och 1846 blev det kris i den engelska kapitalmarknaden.

Det ska erkännas att en del betydande Malmöbor inte heller var intresserade av modern teknik. Den gamle borgmästaren Halling yttrade om planerna på en järnväg mellan Malmö och Lund följande: "Hur

kan folk tänka sig, att en daglig förbindelse mellan Malmö och Lund ska kunna bära sig! Här går ju diligensen tre gånger i veckan och mången gång går den tom." Halling skulle själv inte få uppleva järnvägens invigning. Han dog knall fall i borgmästarstolen på Malmö rådhus 1851.

Fem år senare avgick det första tåget från Malmö till Lund. Vi skriver den 1 dec 1856. I S:t Petri kyrka har en stor människomassa samlats för en tacksägelsegudstjänst. I procession tågar högtidligt klädda gäster inför hurrande människomassor ner till stationen. Vid tågets avgång ges kanonsalut och människomassan hurrar och jublar. Så rullar man då in i den lärda bonnastaden Lund. Studentsångarna framför en jubelsång, specialskriven av A. Th. Lysander:

"Stad är vid stad fast knuten med järnband. Eldhästen frustat ren vid vår dörr: Vandrar nu rastlöst Vänner emellan; Tröttnar ej lätt, den Springare god."

Mått efter dåtida mått var det en ofantlig hastighet som uppnåddes vid en järnvägsfärd. Strax efter invigningen av Malmö-Lund-banan inträffade det första dödsfallet då en person blev överkörd av tåget. Pinsamheter kunde också lätt inträffa. I en av de första vägvisarna för tågresenärer uppmanas t.ex. passagerare att i vagnarna inte sitta med ansiktena mot varandra "om sammanstötning inträffar". Det pryda 1800-talet kunde inte tillåta offentlig närkontakt mellan två ansikten!

Järnvägsbygget vidare norrut mot Stockholm gick till att börja med raskt. År 1862 kunde man resa ända till Liatorp i södra Småland. Då stod redan sträckan Göteborg - Stockholm klar. Under mer än ett decennium fick därför tågresenärerna från Malmö ta häst och vagn upp genom Västergötland till Göteborgsbanan. Först 1874 kunde skåningarna snabbt ta sig till rikets huvudstad.

En närmast bortglömd, uthamrad och nitfogad rälslängd vid Illberg i Värmland nära Fryksta minner fortfarande om början på ånghästens svenska historia! I dag talas det mycket om kriser på pengamarknaden. En gång för inte så länge sedan lade en sådan valutakris i England grunden till den moderna storstaden Malmö. För det var bl.a. med kommunikationer som järnvägen som det nutida Malmö skapades.

Portalen in till Hipp på Kalendegatan. På denna plats utspelades Malmös mest kända spökhistoria.
Foto: Sven Rosborn.

När den döda bjöd upp till dans!

Av Sven Rosborn

Är det till att ha varit på Hipp på senaste tiden? Har ni passerat genom den häskoformade portalen ut mot Kalendegatan? Har ni kanske träffat på henne ... Karna Möller? Lyckliga du i så fall. Då har du träffat Malmös mest berömda spöke.

På platsen för teaterportalen låg förr ett litet tvåvåningshus i korsvirke. En liten och smal port ledde in på gården bakom huset. Det var här inne som bryggaren Per Nilsson Möller hade sina uthus och sitt bryggarehus. Det var här som mörkrets makter en gång slog till. Vi ska visserligen tillbaka till 1700-talet, men vad gör det ... några hundra år hit eller dit. Möller hade en hustru Karna. År 1736 dog hon och bryggaren gifte genast om sig med en rikare kvinna. Det skulle han inte ha gjort. Nu börjar nämligen spöket att uppträda. Den döda Karna hade uppenbart något otalt med sin man och snart sprider sig nyheten i hela Malmö att huset på Kalendegatan är hemsökt.

Sällan har det setts så mycket folk på Kalendegatan som då. Kunde man få se en skymt av spöket? Möller berättar och säljer öl i stora mängder till törstiga åskådare. Dottern i huset berättar att spöket hade vita kläder och blekbunt ansikte. Spöket ska också inför hennes ögon ha förvandlats från människa till en hemsk hund. En piga menade att hon sett det med ett stort huvud liknande en tjurs, stora ögon röda som eld och det var rent blåsvart i ansiktet. Snart vandrade spöket ut i staden. Det kunde t.ex. växa så det tittade in i folks sängkammare på andra våningen.

Nu var måttet rågat. Stadens styrande beslöt att göra en noggrann undersökning. Stadsfiskalen och pålitliga män stannade över natten i huset. Plötsligt flög dörren till stugan upp och dottern påstod att hon kunde se hur Karna kom in i rummet. Man undersökte dörren, stängde den men genast flög den åter upp. Nu grävdes Karnas grav på kyrkogården, i nuvarande Kungsparken, upp och liket undersöktes. Fanns det kanske silvernålar instuckna i tungan? Trots att allt verkade normalt fortsatte spökerierna. Prosten Rönbeck fick order att skriva en förbön att läsas upp från S:t Petri predikstol;

något som man höll på med åren 1738-1766. Bönen tryckets också med rubriken "Bön uti Malmö församlingar emot satans spökeri".

Per Möller dog 1761. Kistan med liket placerades i stugan och det var många sörjande i rummet. Plötsligt slogs dörren upp och Karna svävade in i rummet. Hon grep den dödes händer och ställde honom upp. Gästerna flydde panikslagna. Hela natten hördes buller från huset. På morgonen fann man den döde åter i sin kista men de nya strumporna hade blivit hört slitna av nattens spökdans. Även om slutdansen förekommer även i andra, äldre spökhistorier kan man aldrig vara helt säker vad gäller Karna Möller. Kanske har hon inte försvunnit. Hör av er om ni stöter på henne om ni har vägarna förbi Hipp.

Norra Vallgatan och kanalen en sommardag när seklet var ungt.
Foto: Rahm/Sven Rosborns arkiv.

Kanalen - ett smutsigt förflutet

Av Sven Rosborn

Det är en sommardag runt 1914. Klockan är kring 12, de två flanerande damerna i typiska sommarhattar anno dazumal möter två arbetare på promenaden bredvid Norra Vallgatan. Längre fram i bilden spatserar en man med sin son och dotter. Det är en tillsynes idyllisk Malmöbild. Men i kanalen ligger en mudderpråm. Den berättar en annan historia.

Malmö kanal är en underbar tillgång för vår kära stad. Vem kommer väl inte ihåg den årliga kanaltävlingen mellan Teknis, Sjukis och Käftis! För eventuella glömska läsare kan berättas att detta var en roddtävling med tre stora livbåtar som varje maj gick av stapeln mellan Tekniska gymnasiet, sjuksköterskeskolan och tandläkarskolan. Starten var Slussbron vid Schougens bro och målet Davidhallsbron. Jag var själv med våren 1967. Alla knep var tillåtna men ... sjuksköterskorna skulle alltid komma först i mål. Det var många deltagare som tog sig en ofrivillig simtur i kanalen under de färderna.

Att vi vågade! Några år senare uppdagades att kanalens vatten var så dåligt att det utgjorde en ren hälsofara. Hela vattenleden fick muddras och rensas. Resultatet blev så klart vatten att alla politiker stolta kunde spegla sig och mena att de gjort en viktig insats för staden. Ett nästan hundraårigt mudderprojekt var därmed till ända. Det är faktiskt sant. Redan i slutet av 1800-talet var kanalen så igenslammad att man måste ha konstant muddring. Axel Danielsson, redaktör för tidningen Arbetet, har i en av sina skrifter berättat om Malmö kanal året 1894:

"Kanalen, som med sin halvcirkel, liknande två av havet utsända armar, skiljer förstäderna från gamla staden, röres upp av vågsvallet och sprider åt alla håll en tjock vidrig lukt av alla industrins upplösta avskräden, blandade om varandra. Vattnet är svart och trånglänsande, men efterhand som fabrikerna

börjar uttömma sitt slamvatten uppstå olidfärgade fläckar kring kloaktrummornas mynningar, och var och en av dessa fläckar lukta på sitt sätt. Här spyr fabriker av alla slag ut sin orenlighet; väverier, spinnerier, verkstäder, kritbruk, slakterier, oljeslagerier, tvättstugor och garverier - fabriker som lämna i annan form choklad, karameller, margarin, macaroner, korv, senap, blanksmörja, ättika, tändstickor, cigarrer, bläck, guano, tvål och parfym. Själva bouqén på det hela skänka rännstenarna, vars innehåll långsamt rinner utmed kanalens bankar. Så bildas stadens atmosfär."

Han kunde verkligen formulera sig, den gode Axel. Med sin syrliga stil berättar han också om muddraren på mudderverket Herkules som gick i kanalen:

"Skepparen på denna trista farkost, en gammal gråskäggig och solstekt man, hade för länge sedan tröttnat på muddringen såsom resultatlös, men han muddrade ändå." Det hände att passerande kastade glåpord till honom. Då tog han sin kritpipa ur munnen och skrek ursinnigt: - "Det syns nog inget resultat av att jag muddrar, men om jag inte muddrade, skulle ni få se på resultat!" Är det kanske efterföljaren till mudderprämen Herkules som ses på bilden?

Dykare i vattnet!

Av Sven Rosborn

En fruktansvärd storm från sydväst pressar väldiga vindmassor in mot den kala Skanörskusten. På ett stort skepp kämpar en besättning förtvivlat för att frälsa både sig själva och sitt stolta fartyg. Den sandiga kusten närmar sig snabbt.

Det stora seglet är uppe; man försöker desperat hålla sig fri från Skanörsudden för att längre norrut komma in i den skyddande Höllviken. Med ett väldigt dån grundstöter skeppet, styrbordssidan pressas ner av seglet, den väldiga masten klarar inte trycket utan knäcker sin infästning vid kölen. I fallet knäcks också styrbordssidan och skeppet är förlorat. Kanoner, kanonkulor av sten, utrustning och människor faller i vattnet. På detta sätt har marinarkeologer vid Fotevikens Museum kunnat rekonstruera detta skepps sista stunder ovanför vattenytan.

Akterstaven till kopian av världens största kogg som byggs i Malmö.
Foto: Sven Rosborn.

Sommaren 1992 arbetade museet norr om Skanörs hamn med att undersöka ett vrak från år 1540, fullastat med tegel. Under en paus i arbetet gjorde dykarna en kontroll av ett större vattenområde runt vraket. Plötsligt låg hon bara där, ett långt vrak av väldiga eketrä! Åren 1993-1995 undersöktes fyndet.

Detta var Fotevikens Museums verkliga elddop när det gällde större marinarkeologiska uppdrag. Ett enormt uppbåd av dykare både inom och utom organisationen slöt upp. Internationellt väckte fyndet intresse, det talades ofta engelska vid dykningarna. "Uppdraget" i TV4 med Kristin Kaspersson ställde upp och hjälpte till att bygga den väldiga flotte med hus, observationsplattform m.m. som förankrades invid förlisningsplatsen.

Vraket är en s.k. "kogg". När tyskarna på 1100-talet grundade Hansaförbundet behövde man stora transportfartyg. Koggarna blev den främsta symbolen för handeln på Östersjön. Ofta var dessa mellan 15-20 meter långa och relativt klumpiga. Endast ett stort råsegel drev fram skeppen. En nästan helt bevarad kogg från 1380-talet har påträffats i Bremens hamn. Den kopia som gjorts av detta skepp visar på relativt medelmåttiga seglingsegenskaper.

Skanörskoggen är byggd år 1390 i norra Polen; det har man kunna bestämma genom s.k. "årsringsdatering". Skeppet är alltså nästan samtidigt med Bremenkoggen. Men vilken skillnad i både form och storlek! Skanörskoggen är smäckt utformad under vattenlinjen vilket antagligen gör henne till en bra seglare. Hon är dessutom med sina 28 meter världens största kända kogg, helt byggd i ek. Lastrummet har kunnat ta emot upp till 100 ton. De många kanonkulorna av sten, som vid grundstötningen funnits på däck och fallit av skeppet, visar att koggen haft åtminstone tre kanoner med olika kaliber ombord. Detta är alltså också ett av världens äldsta kända skepp som fört kanoner.

På en snabbgående gummibåt närmade jag mig i juni 1995 för första gången vrakplatsen. Plötsligt hördes ett varningsrop: - "Dykare i vattnet!" Två marinarkeologer från Fotevikens Museum var på väg ner till sina arbetspass; vi fick allt ligga still och vänta tills dykledaren gav klartecken att angöra dykstationen. När jag en timme senare gjorde fridyk ner till vraket mötte mig en fantastisk syn. Sex marinarkeologer höll på med inmätningar. Som ett urtidsskelett stack de stora ekspanten och bordläggningen upp genom sanden. För att täta mellan plankorna hade båtbyggarna använt sig av vitmossa. Uppe på flotten fick jag känna och lukta på upptagen vitmossa med samma välbevarade konsistens som när den plockades i Polen år 1390. Det hela var fullständigt överkligt.

Var finns vraket i dag? På samma plats där det legat i sexhundra år. Enda skillnaden är att det idag inte längre är tillgängligt. Sand är ett bra material om man vill dölja och effektivt skydda vrak från plundrare och naturkrafter. Den 29 maj år 2001 klockan 12 sjösattes däremot en rekonstruktion av koggen invid Södra Varvsbassängen i Malmö. Det är Malmö Stad som med hjälp av Fotevikens Museum stått för bygget.

Kompanihuset bredvid rådhuset ruvar på en femhundraårig historia.

Här möttes långväga vänner

Av Sven Rosborn

Inne i den gamla Kompanigatan, granne med Malmö rådhus, ligger Kompanihuset, en av stadens klenoder. Den lummiga, kullerstenslagda gården andas historia. Huset byggdes under 1530-talet. Vem ägaren var är för alltid höljt i historiens dimmor. Eftersom huset är en minikopia av det ståtliga Malmöhus, uppfört 1525-29, kanske en av kungens betrodda män stod bakom bygget.

Troligtvis har nämligen huset från början varit tänkt som en adelsmans s.k. "sögningegård". "Sögningegårdar" var beteckningen på adelns hus inne i Malmö. Under 15-1600-talen var den skånske adeln tvungen att någon eller några gånger om året vistas vid kungen hov i Köpenhamn. Färden över Öresund kunde dock vara besvärlig och man blev oftast tvingad att bida tid för bättre väder i Malmö. Ville man då ha en ståndsmässig bostad, begreppet hotell var ännu inte uppfunnet, var det bästa sättet att själv äga ett hus att söka sig till - en sögningegård. I samma kvarter som Kompanihuset fanns under 1500-talet ett flertal sådana gårdar; alla placerade inne i kvarteret och på så sätt skyddade, eftersom de oftast stod tomma.

Innan Kompanihuset stod färdigbyggt skiftade det emellertid ägare. Det var "Danska kompaniet" som tagit över huset och gjort om det till ett gilleshus. Kompanihuset är faktiskt ett av de bäst bevarade gilleshusen från det gamla Danmark. Ett danskt kompani var en sammanslutning av de danska köpmän som kom till Malmö för att handla. För att kunna hävda sig mot de inhemska borgarna och stadens råd, gick de samman i ett gille. Till gilleshuset förde man dyrbarare varor och här hölls sammankomster och fester.

Om väggar och valv inne i Kompanihuset kunnat tala! Då skulle den osminkade historien träda fram i alla sin nakenhet. Så många skräck, så mycket gråt och så många intriger och falskspeleri, som då

skulle ha avslöjats! Interiören i huset lockar till sådana funderingar. Miljöerna är bland de bättre, som speglar stadens historia. Bottenvåningens golv är minst sagt ojämnt. Men det får det gärna vara, eftersom detta är Malmös äldsta bevarade tegelgolv.

Bakom en bastant dörr göms en i väggen inbyggd toalett. En murad ränna mynnar i ett underjordiskt rum som samlade upp gödseln. Om ni visste vad man kastade i sådana här toaletter! I Kompanihusets latrinkammare ligger fortfarande kvar rester efter dricksglas, träsaker och keramik. De bidar sin tid i väntan på framtida arkeologer.

De två spisarna i salen är båda prov på skickliga stenkonstnärer från 1600-talet. Den ena har ett stenöverstycke, med ägaren och ägarinnans initialer: Willum Efvert Dichmand och hustrun Karine Pedersdatter. Spisen är uppsatt på 1630-talet. En text på latin upplyser om att "Vad allt Gud vill, giver han och borttager allt i sin ordning. Orättvise och på samma gång givmilde Gud." Efvert själv bär upp spisens ena sidostöd. En tämligen spinkig man med pipskägg och mustasch. På andra sidan står hans kära hustru, en kvinna av betydligt fylligare kroppsrymd. Ja, man skulle våga påstå att hon varit tämligen fet!

På andra gavelväggen står en spis från samma tid. Dess text är mera rakt på sak vad det gäller religiösa tankar: "Efter denne tid enn anden tid". På de utskjutande konsolstenarna finns två indianhuvuden vackert uthuggna. Då spisens ägare på 1600-talet, Jacob Clausen, hade handelsförbindelser med Nya Danmark, den danska kolonin i Amerika, är det kanske inte så underligt att det finns indianhuvuden på spisen. De sitter här i Kompanihuset, Skånes äldsta indianframställningar.

Hur många fester har inte utspelats i detta hus för mer än fyrahundra år sedan! En gammal ordningsstadga för danska kompaniet ger smakprov. Om t.ex. en bordsgäst talade fult om jungfrur eller betedde sig ljudligt med sin ända fick han böta. Boten var ett antal öltunnor till brödernas välfägnad. Böter drabbade också den som gav sin bordsgranne en kindhäst, d.v.s. örfil, eller tog honom illa om hans näsa. Att ställa sig i ett hörn inne i huset för att låta sitt vatten ansågs heller ej passande.

Glada malmöbor i helvetets bastu. Helvetet var för medeltidsmänniskorna den värsta plats som fanns. Varför då sådan skånsk glädje?

I Malmö är helvetet en trevlig plats!

Av Sven Rosborn

Det är under slutet av medeltiden, låt oss säga förmiddagen en vårdag 1461. På en hög byggnadsställning står några män med målarpenslar i händerna. - "Vet du", säger den ene, "de som bor i Malmö är smådjävar hela högen! - "Sant sa du", säger den andre. "Låt oss befästa att malmöborna gillar helvetet!" Och så började de på kapellet's vägg måla av de innevånare i den tidens storstad Malmö som kommit till helvetet. Och alla skrattar!

Fortfarande, efter mer än ett halvt årtusende, kan du se dessa nöjda människor. De bildar en av många grupper i den fantastiska bildskatt som finns i Krämarkapellet i S:t Petri kyrka. Krämarkapellet uppfördes direkt norr om S:t Petris höga torn troligtvis runt 1460. Tornet vilar verkligen på lös sand - det har nämligen störtat två gången. Första gången var år 1420.

På den tiden låg Malmös rådhus direkt norr om kyrkogården, ut mot Östergatan. Den stackars stadsskrivaren hade just inköpt en dyr pergamentsbok där han planerade att skriva in viktiga händelser i stadens historia. Här satt han nu; boken var uppslagen, fjäderpennan låg i handen ... och då hände det. Förskräckt skrev han de första meningarna i boken: "1420. Ack hur hastigt nedstörtade inte kyrkans torn!" Hela tornet landade rakt utanför hans fönster. År 1442 hade ett nytt torn byggts upp men då var det dags för nästa stora tornras. Först efter det att ytterligare ett torn uppförts, det nuvarande, kunde man bygga Krämarkapellet. Det händer numera att det lossnar kalkbitar från kapellet's valv. När kommer kyrktornet en tredje gång?

Krämarkapellet bekostades av den tidens rikare hantverkare. Ett myller av helgon, människor, djur och de mest fantasieggande monster finns att beskåda. Ge dig tid till detta. Ta gärna med en kikare; det är högt till takvalven. Bland helgonen intar S:t Petrus och S:t Paulus hedersplatsen; du ser dem direkt du kommer in i kapellet. Mellan sig har de Veronicas svetteduk. Veronica störtade fram och torkade av Jesus ansikte när han bar korset till Golgata. Jesus ansiktsbild blev kvar på tygbiten.

Det finns en mängd realistiska djurmotiv på väggarna. Duvan hänger över evangelisterna, vilka är symboliskt närvarande i form av djur: Lukas som en ox, Johannes som en örn och Markus som ett lejon. Till höger om Paulus sitter i ena valvslutet en katt som fångat en präktig råtta i munnen; faktiskt Malmös äldsta avbildade råtta. Och i en valvsvickel sitter något så unikt som en uggla som spelar på säckpipa! Musikintresset i Malmö har gamla traditioner. Det finns så många djurbilder i vår kristna konst att jag en gång fick frågan från en förvånad japan: - "Varför tillber ni kristna djuren som gudar?" Givetvis hade han missuppfattat situationen men jag fick tid att reflektera. Att studera gammal kyrkokonst är faktiskt som att ta sig en promenad i Köpenhamns Zoologiske have.

På själva tornväggen finns tre praktfulla målningsskildringar. Till vänster S:t Göran och draken. Medan Göran tar sig ett nappatag mot odjuret står prinsessan på knä och ber för sin hjälte. Hennes mor och far har stått på muren till en stad i bakgrunden men med åren har föräldraskapet upphört då de två fallit sönder i putssmulor. Till höger finns en målning som visar hur Jesus pressas ner i en vinpress tillsammans med vindruvor. På detta sätt förklaras nattvardsvinet som Kristi blod. Mitt emellan dessa två motiv står den helige Laurentius med sitt grillhalster. Helgonet blev avrättad genom att grillas levande. Detta bekom honom inte speciellt; enligt en mycket gammal legend ska han efter en stund ha sagt till grillmästarna: - "Nu är jag färgiggrillad på den här sidan, vänd mig nu på andra!"

På de andra väggarna dansas det en märklig dans. Bilderna är tyvärr lite svaga av tidens tand men man ser tydligt det groteska i denna Malmös äldsta avbildade dansscen. Här dansar de nämligen par och par. Först ut är kungen som dansar med döden i form av ett benrangel. Därefter kommer en biskop som också har en benig partner; lite längre bort tar borgarfrun en svängom med ett skrattande skelett. Detta dödsdansmotiv blev mycket populärt i Europa under den stora digerdödens tid, dvs ca 1350. En präst såg då en natt hur nyligen begravda döda dansade ringdans på kyrkogårdens gravar med gamla benrangel.

Tillbaka till där jag började; de skrattande i helvetet. Målningen finns direkt över ingången till Krämarekapellet. Här sitter Jesus på regnbågen och ur hans mun utgår lag och evangelium, på bilden representerade av ett svärd och en lilja. Till höger har han Johannes döparen som har helvetet under sig. Till vänster sitter jungfru Maria. Hon har helt ogenerat lyft upp sitt ena bröst. Under henne ska enligt det liturgiska mönstret paradiset finnas. Nog är det märkligt att malmöborna skrattar i helvetet men av paradiset finns inget kvar, bara en tom vit yta. All målad, paradisk puts har trillat av!

Den gamla milstenen vid Adelgatan - Kansligatan.

Malmöns äldsta vägskylt

Av Sven Rosborn

Det står en gammal sten i hörnet Adelgatan - Kansligatan i Malmö. Den har stått där länge, inskriften är nött av det eviga blåsandet i staden. Synd att det saknas informationsskylt. Stenen berättar nämligen om kommunikation - förr i tiden. En kunglig krona och Karl XI:s monogram pryder stenen, dvs CRS (Carolus Rex Sueciæ), därunder årtalet 1676.

Detta är den milsten som det skånska vägnätet utgick ifrån. Stenen står på hörnet till generalguvernörens bostad. Svenskarna instiftade ämbetet efter det att de erövrat Skåne från dansken år 1658. Generalguvernören var en mäktig man som styrde med järnhand. Idén med att sätta upp avståndsmärken utmed vägarna i Danmark går åtminstone tillbaka till danske Frederik II:s dagar, dvs. till ca 1570-talet. Denne kung införde inte enbart på allvar brännvinet i Norden, han var också glad att färdas snabbt i sin vagn.

Fyra mil norr om Köpenhamn byggde han drömslottet Frederiksborg. För snabb kommunikation lät han utlägga en nästan spikrak väg mellan huvudstaden och slottet. Vägen var dessutom stensatt. Utmed vägkanten satte kungen upp trätavlor som angav avståndet - de kanske första mil-"stenarna" i Norden. Vägen omgavs av trästängsel, inte för att hålla djuren borta utan för att hindra människor att köra på regentens egendom. Alla påfarter hade grind med kungligt lås.

Frederiks son Christian IV byggde ut vägnätet i hela landet. Nu skapades de s.k. "kongevejerne" i Danmark, dåtidens motorvägar. Dessa var endast förbehållna kungen och adelsmännen. Sivert Grubbe, kungens länsherre på Malmöhus slott, beskriver med fasa hur den unge Christian kunde hantera tyglarna. På en resa i Skåne ville kungen agera kusk och hastigheten var så hög att hela ekipaget voltade. Kanske inte så underligt, Christian hade ärvt sin fars intresse för alkoholstudier och var i princip inte nykter en enda dag från åtta års ålder till sin död 64 år senare.

Först år 1649 påbjöd i Sverige drottning Kristina att det skulle sättas upp milstenar utmed de stora vägarna. Samtidigt skulle det på varje gästgiveri finnas en skylt som noggrant angav hur långt det var till de närmaste vägkrogarna. Det var drottningens far, Gustav II Adolf, som på allvar börjat göra vägarna mera farbara. Inte minst gällde detta övergångarna vid vattendragen. I Sverige, liksom i det då danska Skåne, finns många berättelser om hur bönderna fick bygga och bättra landsvägsbroar i ett till synes evighetsarbete. Speciellt den enormt långa träbron över Helgeå vid Kristianstad var en styggelse och en förbannelse för de skånska bönderna runt omkring.

Denna sommarbild, omgjord som vykort, över Hamngatan och Norra Vallgatan är tagen mellan 1903 och 1910.

En gammal entré till staden

Av Sven Rosborn

En härlig, gammal Malmöbild. Brand och Livförsäkringsaktiebolaget Skånes pampiga palats till höger är nyuppfört. Savoy på andra sidan gatan har ännu inte begåvats med sin nybyggnad. Det är sommar, damerna går med solparasoller . Det är en sommardag för lite mindre än hundra år sedan.

Bilden visar faktiskt ett parti av den äldsta delen av staden Malmö. Framför husen går Norra Vallgatan som under medeltiden utgjorde strand, allt utanför, bakom fotografen, är utfyllnad från 1800-talet. Inte riktigt allt. Precis hitom Mälarbron, där två par på bilden försöker korsa gatan, bildade stranden ett utskjutande parti och här låg en gång Flynderborg, det stora runda tegeltornet från mitten av 1200-talet. Tegeltornet, omgivet av en palissad, hade till uppgift att skydda strandbryggan som från just denna plats sköt ut i Öresund. Träpålarna finns säkert kvar under våra dagars Börshus.

Hur vet jag allt detta? Tornet finns beskrivet i handlingar från 15-1600-talen, det finns t.o.m. avbildat från 1658 innan det på 1660-talet revs. Det finns under namnet "Skibbsbyggerport" markerat på 1600-talets kartor. Genom att omräkna dessa i rätt skala, passande våra dagars kartor, var det lätt att plotta ut det exakta läget. Träpalissadens existens vet jag eftersom det i räkenskaper från åren 1517-1518 berättas om hur man rev ner denna pallisad vid just Flynderborg. Dessutom hittade man runt 1907 rester efter stora pålverk när man grävde just framför huset till höger.

Tillbaka till tiden när 1900-talet var ungt. Mälarbron är på bilden fortfarande av den fina, svängbara järnkonstruktion som Kockums stod bakom. Denna bro ersattes i god tid till Baltiska utställningen 1914. I dag finns endast en sådan nitad och svängbar järnbro kvar i Malmös kanaler. Det är den bron som hundra meter till höger om vår bild går över kanalen mot Hamnförvaltningens ståtliga hus. Successivt har man rivit bort dessa broar och byggt fasta betongbroar. Någon mindre vetande har dessutom gjort alla moderna broar så låga att t.o.m. den platta "Rundan" ibland har svårt att komma under. Annat var det förr. Då kunde stora segelskepp komma ända upp till Södertull. Fören till ett sådant segelskepp skymtar till höger på bilden.

Och titta på Hamngatan. Vilken ynkelig entré in till stadens hjärta, Stortorget! I bakgrunden kan man svagt ana Tjocke Karl på sin häst Hannibal. Om vi flyttar oss längre tillbaka än tidpunkten för vårt fotografi så var Hamngatan faktiskt ännu smalare. Första gången den omtalas är året 1435 då den kallas "Botzmanz strede", sedan "Færgestredet" år 1448 och "Prammandsstredet" år 1484. Se där, tre yrken som har med sjöfart att göra! Pråmmännen i Malmö förde varorna från strandbryggan ut till de uppankrade skeppen. Gatan, eller stredet, var emellertid på den tiden inget mer än en smal passage. Namnet "Mörka Porten" från slutet av 1700-talet talar sitt tydliga språk.

Inte nog med att gatan var smal, den slutade uppe vid Adelgatan; gick alltså inte ända fram till Stortorget. Först 1867 högg man sig igenom detta kvarter och fick en passage till torget. Det var Centralstationens tillkomst som medförde att man ville ha en direktkontakt med den då centrala delen av staden. Malmö hade ju blivit storstad. Lagom till Baltiska utställningen 1914 breddades Hamngatan till våra dagars utseende. Då var det dags för de styrande att visa Europa att Malmö var en värdig, internationell storstad med pampig stadsentré. Sedan har de storslagna idéerna bara fortsatt. Med Citytunneln tar vi det slutliga steget mot att tillsammans med Paris, Moskva och New York bli en ledande världsmetropol.

På S:t Petri kyrkas norra sida direkt under takkanten finner du Malmös äldsta konstverk.

Spökkon och lerhuvudena i S:t Petri

Av Sven Rosborn

Åtta meter över markytan sitter de där, de gåtfulla konstnärslästren. De var gamla redan när Columbus upptäckte Amerika, än äldre när Linné besökte platsen. De sitter där än - Malmös äldsta och mest anonyma konstverk!

S:t Petri kyrka bjuder på många spännande överraskningar för alla de som vill leka lite historiska detektiver. Vi människor är bra konstigt funtade; vi tittar bara rakt framåt och åt sidorna utan att höja blicken. Se bara på dig själv. Hur många gånger, när du går runt i Malmö city, lämnar din blick gatuplanet för att utforska allt det otroliga som husfasaderna högt däruppe erbjuder? Och ändå sitter mycket av vår historia bokstavligt talat uppåt väggarna.

Malmös äldsta bevarade konstverk hittar du just här uppe. Du får dock smyga dig runt S:t Petri kyrka på "fel" sida, d.v.s. den norra sidan som alltid ligger i skugga. Ytterst få malmöbor går denna vägen, alla söker sig utmed södra sidan vid Själbodgatan. Strunta i vad andra gör och tag den andra vägen nästa gång. Då ser du uppe i takfoten kring koromgången ett stort antal ca 15 cm stora djurhuvuden. Dessa har skurits ut ur den fuktiga leran innan lerstenen bränts till tegel. Vi befinner oss på 1310-talet.

När det nya Malmö Museum stod klart 1901, nuvarande gamla huvudbyggnaden i Stadsbiblioteket, hade man för den stadshistoriska utställningen låtit gjuta av dessa skulpturer i gips. På 1950-talet kastades kopiorna in i ett magasin och förverkligades illa. Här låg de tills jag 1985 åter tog och satte upp dem i medeltidsutställningen på Malmö Museum. Kanske finns de kvar där än - om inte, ta med en kikare om du ska se originalen i detalj. Då kan du nämligen tydligt se de kristna kors som ristats i djurens pannor. Vad är detta för någonting? Varför sitter huvudena här?

När man lade grundstenen till den nuvarande S:t Petri kyrka på 1310-talet är det troligt att man gjorde detta just på den plats i norra koromgången där figurerna sitter. Direkt intill djurhuvudena löper nämligen inne i muren spiraltrappan till vinden. Det är logiskt att man redan i byggstarten byggde

denna trappa, Malmös äldsta bevarade. Om murpartiet med djurhuvudena varit den första som restes, kan djurhuvudena och de kristna symbolerna ha haft till funktion att köra bort de mörka krafter som alla då visste fanns åt norr. Det hela blir än mera sannolikt eftersom man på ett djurhuvud har ristat in "AD 1__". Som malmöforskaren Einar Bager konstaterat kan här ha stått året för Petrikyrkans grundläggning. AD står för latinets Anno Domini. Tyvärr har en slarvig tegelslagare råkat sätta ett tumavtryck i den våta leran precis över året. Kul med ett gammalt tumavtryck men det exakta året hade varit än roligare!

I S:t Petri kyrka levde skräcken för onda krafter i norr kvar långt in på 1800-talet. Det berättas att nattvakten i kyrktornet skulle blåsa en gång i kvarten i luckorna åt alla fyra väderstrecken utom åt norr. Om han även tutade åt norr skulle nämligen spökon komma farande. Finns det ett samband mellan legenden och djurhuvudena i norr. De ser ju faktiskt ut som kohuvuden!

Detta är staden Malmös äldsta kända innevånare.

Malmö förste innevånare

Av Sven Rosborn

Får jag lov att presentera den äldste kände innevånaren i staden Malmö. Kraniet grävde jag fram tillsammans med en arkeologkollega, Mait Molander, år 1980. Vi grävde utmed S:t Petri kyrkas mur och vi slet med våra spadar för att få svar på var den äldsta stadskyrkan i Malmö legat på 1200-talet. Längst ner i det lilla schaktet, under en massa andra skelett och under kyrkans grundmur låg skelettet. Den döde grävdes fram på Jennydagen och fick därför arbetsnamnet Jenny.

Journalisten på Sydsvenskan, Bertil Widerberg, kom varje dag förbi utgrävningsschaktet; han bodde ju vid Kyrkogatan, nästan granne med hålet. - "Usch!", utbrast han, när han såg Jenny. När jag sedan räckte över kraniet, liggande i en pappkartong, höll han på att explodera och bräkte på sitt speciella, såvligt skånska sätt:

- "Aldrig jag tar lådan! Det är ju äckligt". "Fast väldigt spännande!"

Vad har detta kranie varit med om? Hur har den döde i sin livstid upplevt den unga staden nere vid Öresund? Tänk vilken fantastisk berättelse som kunde getts både dig och mig om livet här ute på strandängarna för nästan åttahundra år sedan. För så gammalt är kraniet. En trettioårig människa som dog någon gång vid mitten av 1200-talet. Vad skulle Jenny ha kunnat berätta om Malmö den gången?

Hon skulle antagligen berätta om ett litet fattigt fiskeläge med några små, oansenliga hus. Kanske skulle hon ha berättat att hon trodde sig veta att fiskeläget hetat "Svalperup". Från fiskeläget gick en stig österut strax ovanför strandbrinken. Stigen passerade våra dagars Drottningtorg och borta vid Värnhemstorget vek den av norrut över Kirseberget mot Bulltofta bondby. Det var ju på Bulltoftas strandmark som fiskeläget låg. Bulltofta ägdes av ärkebiskopen i Lund.

En dag drog en massa arbetsfolk in i fiskeläget. Man började bygga en mindre borg på stranden. Ett runt försvarstorn i tegel sköt i höjden. Runt omkring detta grävdes vattengravar i den lösa sanden. Borgen fick namnet "Flynderborg", flundrornas borg. Kanske har Jenny varit med. Kanske har hon sagt:

- "Den där höge herrn från Lund har ingen fantasi. Flynderborg är ju samma namn som borgen vid Helsingör."

Vid den tiden låg det nämligen i Helsingör en större borg. Inte på platsen för det nuvarande slottet Kronborg men väl söder om färjehamnen. Precis där man med bil tar sig upp för branten efter att ha lämnat färjeläget. Borgen är borta sedan länge men en gata bär fortfarande namnet "Flynderborg vej".

Jag kanske också för ordnings skull berätta att när en osteolog, dvs. sakkunnig i ben, tittade närmare på Jenny kunde det konstateras att hon under sin livstid varit en man!

När man övade bröstsim från S:t Petri tornspira

Av Sven Rosborn

- "Tycker att sprickorna i kyrkan har blivit lite större på senare tid!"

Jag träffade en ung men ändå gammal trotjänare i S:t Petri kyrka häromdagen som uttryckte vissa farhågor. Det var med anledning av den inklädning av kyrkan i byggnadsställningar som nu pågår. Vi enades dock om att de nog vet vad man gör, de som åker hiss utanpå tornmuren upp till sin upphöjda arbetsplats. Samtalet gjorde emellertid att jag dedicerar denna artikel till vårt gamla kyrktorn mitt i Malmö.

S:t Petri kyrka, vars kordel, d.v.s. östra del, troligtvis invigdes redan 1319 stod klar först i slutet av 1300-talet. Detta har säkert berott på att digerdöden hemsökte staden med stor kraft åren 1349-1350. På 1380-talet var emellertid allt klart, kanske i samband med det stora nordiska kyrkomöte som hölls i kyrkan vid denna tid. Västtornet låg då och "red" på den västra delen av långhuset. Redan i våras (år 2001) kunde jag i denna tidning berätta hur kyrkans torn störtat både 1420 och sedan också, mitt under uppförandet av ett nytt torn, året 1442.

År 1560 slog blixten ner i den höga tornspiran och en väldig brand utbröt. Ett antal tappra män bekämpade elden och lyckades rädda kyrkan. Orsaken till blixtnedslaget kunde man snabbt finna. En gammal kärring, Jehanne Holger Thå, hade stått nere på skeppsbron och pekat på tornet precis innan blixten träffade. Det visste ju alla att hon var en häxa. Processen blev kort; Malmö var snart en häxa fattigare när väl kvinnobålet uppe på Kirseberget falnat. En ny och hög tornspira byggdes nu åter upp och friden i staden var återställd.

Tornspiran blev emellertid med åren ruten och behövde bytas ut vid slutet av 1700-talet. När stadens styrande fick se kostnadsförslaget till den nya, höga spiran slog de bakut. I stället blev det en låg och rundad barockhuv. Malmöborna skulle komma att hata denna fula barockhuv - ibland är inte alltid det

billigaste alternativet det bästa. Det är denna fula huv som man finner på många äldre Malmöfoto. Först 1890 restes nämligen våra dagars imponerande tornspira.

Vi har faktiskt en del ögonvittnesskildringar från året 1792 då barockhuven byggdes. 22-åriga Abraham Ekerholm, som var bosatt nere i Kalendegatan, hade verkligen parkettplats när man uppförde den nya torntoppen. I hans dagbok kan vi följa arbetet. Den 12 juli var t.ex. murkrönet färdigmurat och timret för kyrkspiran började hissas upp, den 16 juli föll en sten ner från tornet och slog ihjäl en arbetare. Den 8 augusti började taktäckningen av koppar.

Tornet skulle överst prydas av en stor metallkula. Metallkulan kom upp - sedan började spektaklet. Den var ju för liten! Det var bara till att bryta upp koppartaket så att kulan kunde tas ner. Urmakaren Högberg gick i spetsen för aktionen. För detta blev han av Bäckström "på källaren" skymfad och utskälld som "kältring, rackare och lusknekt." Högberg stämde då krögaren vilket var lite obetänksamt gjort. Krögaren kunde nämligen visa upp skuldbrev på urmakaren för hela 3000 daler och svor på att göra honom utfattig.

Den 27 augusti klämtade Knutsklockan i S:t Petri för att sammankalla stadens borgare till ett viktigt möte i kyrkan. Ett antal borgare, med Högberg och handelsman Sonesson i spetsen, hade klagat på att hela tornbygget var oförsvarligt eftersom tillbygget i höjd blivit för lågt. Staden hade ju också blivit lurad eftersom entreprenörerna hade sparat metall och gjort kulan för liten. Att ordväxlingen under mötet varit högljudd framgår av att Sonesson ansåg att hans efterkommande femtio år i framtiden skulle stå och förbanna hans grav om han inte sa sin hjärtas mening.

Lördagen den 8 september 1792 var vår dagboksskrivare med en vän uppe i tornet för att invändigt bese den nya taket. Eländes elände! När de på återfärden skulle krypa ner genom hålet i golvet hade arbetarna spänt rep över hålet och krävde utträdesavgift. 12 skilling fattigare nådde en svärande Abraham den trygga marken. En annan händelse, som inträffade långt senare, var när en arbetare lade sig över den runda kulan överst på tornet och utövade torrsim i luften. Händelsen kunde noteras över hela Malmö och det renderade övningssimmaren hårda böter. Det ansågs inte värdigt den svenska kyrkan att lära ut simningens ädla konst på detta högst officiella sätt.

När skökan blev faraos dotter!

Av Sven Rosborn

Murarna till det gamla Rosenvingeska huset vid Västergatan har sett mycket av Malmö historia passera revy. Bor du kanske i ett modernt radhus? Då kan det vara kul att veta att detta faktiskt är det äldsta bevarade radhuset i staden.

Rosenvingeska huset vid Västergatan är juvelen bland Malmös 1500-tals byggnader.
Foto: Sven Rosborn.

Här bodde en mycket rik kvinna på 1530-talet. Anne Mogensen Jensen var dotter till borgmästaren Peder i Helsingör. Hon var själv gift med Mogens Jensen som var ingen mindre än kung Christian II:s skrivare, d.v.s. med ett modernare ord sekreterare. Mogens dog 1528 och änkan flyttade snart in i det ståtliga huset vid Västergatan, Malmös huvudgata på den tiden. År 1534 satte hon upp den ståtliga bildstenen ovanför sin ingång. Hennes mans vapen, en ros och en vinge, pryder stenen tillsammans med hennes eget vapenmärke, två liljor.

Den vackra bildstenen från 1534 pryder alltjämt den plats i Rosenvingeska huset där den första gången knackades in. Foto: Sven Rosborn.

Försök att läsa texten på stenen. Klarar du det är du att gratulera. Den är nämligen på gammal plattyska. Jag gör det lätt för dig och ger det hela på svenska: "Ack människa, betänk din lott, Hur Gud av jord dig skapat blott, Hur döden smyger, tjuven lik, Och rycker bort både arm och rik." Rik var förvisso denna kvinna. Hennes son, senare ägare av huset, blev vad det led också borgmästare i

Helsingör och dessutom kungens toldere, d.v.s. skatteindrivare. Det var han som hade att se till att Öresundstullen betalades av alla skepp som passerade Helsingör. Guld var en metall som var välkänd i detta hem.

Egentligen är det otroligt att den vackra stenen bevarats helt oskadad. 1815 täcktes nämligen både sten och fasad av ett tjockt putslager. Den gamle Malmöforskaren Einar Bager hjälpte till att hugga ner putsen 1950 på jakt efter stenen. Han har själv berättat för mig vilken fröjd och förvåning det var att frilägga detta, av ödet, oskadade mästerverk.

Fler otroliga saker skulle emellertid inträffa under huset restaurering i början av 1950-talet. Innertaket var intakt men hade på 1800-talet försetts med gipsstukatur. Einar var själv uppe på stegen och knackade bort putsen. Vad skulle man väl inte finna för underbart trätak under gipsen! Besvikelsen var stor. Vanliga råa träbjälkar och träplank! Men under arbetet föll en mängd pappersbitar som snöfall ner över min gamle vän. Förvånat konstaterade han att dessa hade en tryckt dekor och var målade. Besvikelsen utbyttes nu i triumf. Taket hade i slutet av 1500-talet blivit täckt av en papperstapet, Nordens i dag äldsta kända. I Malmö blev tapeter vanliga först långt in på 1700-talet. I Malmö museums medeltidssal finns några av arken från Rosenvingetapeten numera till allmänt beskådande.

Välbevarade kalkmålningar från 1500- och 1600-talen blottades när man började knacka bort putsen på väggarna inomhus. En väggmålning ställde till problem för Einar och konservatorn Folke Malmberg. Det var en bild från 1600-talet av farodottern Uarda som finner Moses i vassen. Faraos dotters ansikte var emellertid svårt skadat. Vad skulle man göra! Målningen krävde ett ansikte. Jag minns det som i går när Einar berättade för mig. Under en kaffepaus på ett angränsande café hade plötsligt Einar huggit tag i konservatorn: - "Där är hon ju, faraos dotter!" In på cafét hade Gamla Västers på den tiden mest beryktade "galanta" dam gjort entré. När arbetet fortsatte var det denna dam som fick utlåna sina ansiktsdrag åt 1600-talets Uarda. Det kan låta som en Piraten-historia men den är helt sann.

Och de var åtta som blev avhuggna!

Av Sven Rosborn

Malmös äldsta avrättningskulle finns fortfarande kvar invid Ribersborg strand.

Året är 1457, dagen är måndagen före S:t Andreas apostelns dag, d.v.s. den 30 november ... Platsen Malmös rådhus. Inte våra dagars rådhus utan det medeltida som en gång låg direkt norr om S:t Petri kyrka ut mot Östergatan. Under medeltiden samlades varje måndag borgmästare, rådmän och byfogde för att hålla ting. Under den varma sommaren satt man på fyra i kvadrat utlagda stockar på den öppna platsen utanför rådhuset. När den kyliga årstiden kom flyttade man inomhus.

Det hörs upprörda röster från förstugan och in i rådssalen stiger fyra fattiga män. Här ser vi Anders Mogensen från Söderköping i Östergötland och hans dräng Sven och Abram Hansen och Claus Hansen, borgare från blekingestaden Lyckeå. Det är en spännande berättelse som åhörarna i den fullsatta rådssalen nu får höra. De fyra hade varit på handelsfärd med sitt skepp och hade kommit till Ulvshalen i danske kungens land. Här hade de blivit överfallna, bundna och pryglade och bestulna på både skepp och gods. Nu hade de fyra männen sett sitt skepp och rånarna på Malmö redd.

Vad skulle man göra! När kungens fogde och stadens svenner - dåtidens poliser - kom ner till stranden vid nuvarande Centralstationen upptäckte man att fågeln flugit sin kos. De åtta piraterna hade blivit varnade, man försökte ta sig över Lommabukten för att sedan fly landvägen. Nu gick alarm i staden. Borgmästare, rådmän och många borgare sprängde fram på snabba hästar genom Österport vid Drottningtorget och utmed stranden mot Alnarp skog för att genskjuta. Rövarena upptäckte i tid sina förföljare och vände då för att försöka fly söderut ut ur Öresund.

Vad som sedan hände står i Malmö medeltida, handskrivna minnesbok: "Då red vi tillbaka till staden och sände ut efter dem till skepps några av våra borgare, tillsammans med dem, som lidit skadan. Och med Guds hjälp infångades de samma rövare ungefär i jämnhöjd med Skanör, och förde dem hit igen, skepp och gods. Och så sade våra borgare och de fattige män, som skadan lidit, att rövarena kastade mycket av det godset, de tagit (över bord)."

Fångslade och åtföljda av hånande och spottande malmöbor har piraterna förts från stranden, genom Strandporten vid nuvarande Frans Suellsgatan, via Adelgatan och fram till rådhuset. Processen blev kort - brottet var uppenbart. Samma dag har borgmästarna och rådet fattat sitt beslut: "Då rättade vår nådige herre konungs fogde och vi över dem, som sig borde och som man brukar att rätta över rövare

och rånsmän och de var åtta som blev avhuggna västan vid Blosshögen och deras huvuden sattes på stegel utmed stranden."

Blosshögen var en gammal bronsåldershög på gränsen till Hyllie. Denna, Malmös äldsta avrättningsplats, låg invid stranden, väl synlig för sjöfarare som närmade sig staden söderifrån. Den höga galgen på högen visade att man närmade sig en laglydig stad. Högen finns faktiskt fortfarande kvar, femtio meter in från Limhamnsvägen direkt bredvid Vikingsbergsvägen. Solbadar du på Ribersborg! Leker du med tanken på att för ett kort ögonblick kunna förflytta dig tillbaka i tiden? Gör inte det på denna plats. Slår du upp ögonen hänger kanske några avhuggna huvuden på stolpar ovanför dig.

Ett tvivelaktigt helgon blickar ner på dig om du besöker Malmö rådhus.

Dubbel-Knut i Malmö

Av Sven Rosborn

På rådhuset i Malmö regerar en "rälig" man. Han stirrar världsfrånvarande på dig när du gör entré i salen. Och varför skulle han inte göra det. Han är ju upphöjd till helgonskaran. Men faktum kvarstår, - när han levde var han nog just "rälig" - ett passande skånskt uttryck!

Malmö vackra rådhus vid Stortorget innehåller en fantastisk tavelskatt från 1600-talet. De flesta av tavlorna ägs av S:t Knuts medeltida gille i Malmö. I centrum står huvudfiguren själv. Han tillhör inte mina historiska favoriter men vad gör det. Plats alltså på scenen för Knut ... eller Knut!

Den Knut som det hela handlar om kan nämligen ha varit en av två personer - en medeltida form för schizofreni! Titta på tavlan från 1600-talet! Denne bistre herre, med helgongloria och abnormt stora händer, är alltså gilletts huvudperson. Knutsgillet - eller snarare gillena - uppstod runt 1200 och de var mäktiga sammanslutningar i dåtidens större städer. I Malmö finns gillet fortfarande kvar och har här dessutom en unik, obruten existens tillbaka till 1200-talet.

Det finns alltså två heliga Knutar som kan ha bildat grund för gillet - en kung och en hertig. Låt mig börja med kungavarianten:

Knut kung levde i slutet av 1000-talet. Han var en av många söner som den vise kung Svend Estridsen hade med en mängd älskarinnor. Alla sönerna skulle bli kungar - den ene efter den andre. Knut var av den mer hårdföre typen; jag skulle nästan vilja kalla honom en tyrann. År 1086 fick folket nog och jagade in honom i S:t Albani träkyrka i Odense. Hör här vad som sedan hände:

"Då den härliga kungen vände bröst och åsyn mot altaret, slungade en ur de ogudligas skara ett spjut in genom fönstret, genomborrade hans sida och blötte det heliga huset med blod. Men trots att han var sårad till döden glömde han inte Kristus, utan omfamnade sin broder Benedikt, vilken som hans kampbroder stod vid hans sida, medtagen av många sår och gav honom fredskyss. Med armarna utsträckta som ett kors la han sig sedan ner på golvet framför det heliga altaret, medan blodströmmen välde ut ur såret i sidan."

Detta högtidliga dravel skrevs ihop inför helgonupphøjelsen som skedde år 1101 när bondeplågaren med hjälp av herremännen blev heligförklarad av påven. Låt mig då också få berätta historien om den andre Knut, hertigvarianten. Den 7 januari 1131 hade prins Magnus av Danmark stämt möte med sin kusin Knut Lavard i en skog utanför Roskilde. En dåtida krönika berättar:

"I det samma ville den heliga man resa sig men skamligt drog förrädaren (Magnus) honom bakåt med kapphättan och med sitt dragna svärd klöv han Knuds huvud från det vänstra örat till det högra ögat och fick med sitt ogudliga hugg offrets hjärna att rinna ut. Nu sprang Henrik fram och körde sitt spjut genom den oskyldiga kroppen. Därefter stack de övriga medverkande i denna förbrytelse deras spjut i bröstet på hertigen."

Vi har alltså två helgonkroppar efter två Knutar att välja på. Knut kung fick dödsstöten av ett spjut och Knut hertig av ett svärd eller yxa. Konstnären till porträttet i Malmö rådhus har valt en medelväg - en hillebard som ju är både spjut och yxa. Kanske var också han rådvill om vilken Knut som stått förebild för S:t Knuts gille.

Skeppsbron i Malmö när seklet var ungt.
Foto: Rahm/Sven Rosborns fotoarkiv.

Till Köpenhamn går vår längtan!

Av Sven Rosborn

Detta saltstänkta foto kan dateras till ca 1910. Det stora posthuset till höger, ritat av Ferdinand Boberg - senare arkitekt till Baltiska utställningen 1914 - stod klart 1906. Bakom den lustigt utformade tullvisitationsbyggnaden från 1896 reser sig byggnadsställningarna till det hus som snart efter fotots tillkomst kommer att hysa Automatcaféet Vega. Malmö hade i början av seklet ett flertal dylika automater, en modefluga från Amerika. Man stoppade in tio-öringar och 25-öringar och ut kom bredda smörgåsar, öl, lagerdricka, sopportioner och jag vet inte vad. Hur en sådan såg ut kan du fortfarande se på Malmö museums restaurang. Interiören, skänkt på 1960-talet till museet, kommer faktiskt just från Vegaautomaten.

Det är eftermiddag ... klockan på tullbyggnaden står på 15.19. På samma plats finns i dag Flygbåtarnas terminal vid Skeppsbron. För äldre Malmöbor andas bilden säkert nostalgi. Vem minns inte "de stora båtarna" till Köpenhamn. "Öresund", "Gripen" och den svart-vita "Absalon", färjan som alltid hade så svårt att komma in till kaj. På 1950-talet avnjöt jag själv min första danska skinksmörgås med typisk krassedekoration och en citronvand på Orangelinjen, en sommarbåtlinje direkt till Klampenborg med "Bakkens" förlustelseställe.

På bilden ses ett större fartyg lämna hamnen, kanske en av tågfärjorna. Redan 1892 hade man en tågfärja i drift och från 1895 fanns en ordentlig tågfärjestation i Malmö. Vem minns inte tågfärjan "Malmöhus under 1950-och 60-talen, sundets vackraste färja. En av fördelarna var att hon även kunde gå som isbrytare. Vilken känsla när man den svåra isvintern 1969 befann sig ombord på detta kraftpaket. Full fart in i isen tills färjan stod still, back, full fart framåt osv. Att isfärden över tog fyra timmar gjorde inget.

Redan 1275 hade Malmö färjetrafik med Köpenhamn. Långt fram i tiden var det endast småbåtar som trafikerade leden. Ville man t.ex. under 1500-talet snabbt ta sig över, kunde man hyra en roddbåt med fyra roddare och hjälpsegel. Att färden under sådana förhållanden kunde bli både lång och vådlig är

inte svårt att förstå. Under samma århundrade hamnade en sådan "färja" halvvägs till Tyskland p.g.a. vinden innan man kunde vända. Resan tog "bara" tre dygn.

Den riktiga ångfärjetrafiken mellan Malmö och Köpenhamn började så smått först året 1828. Skeppet hette Caledonia. I dag protesteras det över miljöfarliga utsläpp; vad hade man då inte sagt om denna första Malmöfärja skulle ha gjort entré i nutiden. Den gick nämligen under det föga vackra tilltalet "den forbannede Røghætte". Det var nu inte bara rökförgiftning som passagerarna kunde drabbas av, skeppet hade en benägenhet att rulla så fort det började gå vågor på sundet. Att bli sjösjuk på Öresund fick därför snart sitt eget namn, "Caledonia Syge".

I slutet av 1800-talet fanns det tolv passagerarfartyg på rutten Malmö-Köpenhamn. Året 1914 använde sig inte mindre än 494.000 passagerare av denna färdväg. Även om Flygbåtarna fortfarande tappert kämpar om dagens resenärer blir aldrig färjetrafiken mellan de två huvudstäderna vid Öresund vad den en gång var.

Epilog över Lange Marine

Av Sven Rosborn

Framför Malmö rådhus stod en gång en olycklig kvinna.

Om man kan någon historia som är förknippad med en plats, händer det att man plötsligt stannar till på just den platsen och glömmer sig bort ett ögonblick. Vad hände här en gång? Hur kunde det hända; vad var det för människor som var inblandade? De är ju alla sedan länge döda men historierna lever kvar i arkivens många berättelser. En sådan plats där det hänt att jag plötsligt bara stannat upp är framför Malmö rådhus. Strax utanför huvudingången, tolv meter ut på torget känns vibrationerna starka. För det var här hon stod, lange Marine, år 1567.

Lange Marine var jordemor i Malmö, d.v.s. barnmorska. Som sådan har hon varit en hjälpare i nöden men också en person som säkert belastats för mycket när någonting gick fel under förlossningarna. Läkare fanns inte i Malmö vid denna tid och hade de funnits hade det varit mycket kvacksalveri som ordinerats. Jordemoderns arbete var däremot något som fordrade praktiskt kunnande. Hon var säkert både avhållen och baktalad. Speciellt under 1500-talet verkar yrket ha varit farligt! Det hade nämligen vid den tiden blivit på modet med häxor och häxförföljelser.

Malmö var en av Danmarks ledande städer när det gällde att ta livet av kvinnliga häxor. Speciellt såg man med misstänksamhet på jordemödrarna. Detta var inte så märkligt. I Köpenhamn satt ju Peder

Palladius, en av de första lutheranska biskoparna - eller superintendenterna som det då hette. Han hade häxor på hjärnan. I en av hans skrifter från 1540-talet läser vi:

"Trollkvinnorna får nu deras rätta lön. De kunna nu icke längre värna sig i denna evangeliums ljusa dag. De får nu en världens skam. Av världen med dem! Det är också deras förtjänade lön. Man brände ju för en liten tid sedan en hop trollkvinnor i Malmö, Köge och annorstädes och höra vi, att där åter sitter en hop, som gripits i Malmö och skall brännas. Ut i Jylland och Smaalanden (d.v.s. Danmarks små öar) är man på jakt efter dem som vargar, så där blev nu nyligen också bränt på Als och på de andra små omliggande landen bortemot 52 trollkvinnor, den ena röjer den andra, så att de följs åt till hin ondes värld."

Är det inte vackra ord från en av de första lutherska biskoparna! Man undrar stillsamt var någonstans i det som Jesus predikade som man kan finna stöd för sådan hätskhet. Denne stridbare prästman skrädde verkligen inte orden. Av någon anledning ansåg han dessutom tydligt att de dåtida barnmorskorna var ett opålitligt släkte som gärna tog sig en dans med djävulen. Med stor förvåning läser man att om en barnmorska skulle fara med:

"löv, signelse, manelse eller trolldom, så skulle där köras samman hundra lass ved till hennes bak - med förlov sagt - så att hon efter förtjänst fick en svidande ända."

Lange Marine greps en dag i Malmö, misstänkt för trolldom. Tillsammans med henne fängslades också en rådmanshustru. Inför Malmö domstol, som alltid möttes på måndagarna utanför rådhuset, fick hon försvara sig. Här stod hon nu innanför fyra i kvadrat utlagda stockar på vilka tingmännen satt ... omgiven av en nöjeslysten pöbel och sladderkäringar. Hon var dömd på förhand! Innan domen faller sträcker hon upp sina händer och fritar högt och tydligt sin man och sina nära från all kännedom om hennes gärningar. De hade aldrig varit i råd och dåd med henne vare sig i trolldom eller annat brottsligt.

Hon, Lange Marine, en kvinna som det kallats på i nöd för att hon med sin erfarenhet och kunskap skulle hjälpa sina medsystrar, var nu förlorad p.g.a. andra kvinnors förakt och illvilliga tungor. Hon visste att för henne fanns ingen nåd - nu gällde det att rädda de som hon älskade undan det hemska straff som väntade henne själv. Lange Marine fördes ut på Kirsebergsbacken och brändes. Rådmanshustrun gick fri - hon hade pengar och anseende. Marine var ju bara fattig och hjälpsam!

Stortorget år 1804, sett med Matthias Flensburgs dåtida ögon. Till höger Södergatans mynning i torget. Så här har torget sett ut även på Linnes tid, bortsett från en betydligt högre tornspira i bakgrunden.

Malmö gav Linne migrän!

Av Sven Rosborn

På 1700-talet började svenskarna på allvar upptäcka naturen och man sökte avlocka den sina hemligheter. I detta arbete ingick att besöka, undersöka och beskriva delar av vårt land. Linne var en sådan ivrig resenär. Via Kristianstad och Österlen kom han sommaren 1749 till Malmö.

Den 11 juni färdas han landsvägen från Värnhem till nuvarande Drottningtorget. Här låg porttornet Österport och här började staden. "Staden är ju en av de ansenligaste i riket", utbrister vetenskapsmannen från Uppsala, "har stora hus mest av korsverke och tegeltak" och så fanns det ju också 40 tegelhus. Vad den gode resenären inte noterar är att bakom huvudgatorna var Malmös ca 800 tomter på den tiden till tre fjärdedelar bebyggda med envånings lerklinade hus av tämligen usel kvalitet.

Stortorget imponerade till den grad att Linne var tvungen att stega dess mått, "200 steg i längden och lika många i bredden. Det är ett av de största i riket, på alla sidor planterat med höga träd av lind, hästkastanj och valnötsträd." På torget fanns också brunnen eller "vattenkonsten" med färskt vatten från Pildammen. Där Tjocke Karl i dag står staty stod på Linnes tid en byggnad, den s.k. "Corps de Guardie" eller högvaktsbyggnaden. Vi får inte glömma att det år 1749 var mindre än fyrtio år sedan danskarna hade försökt att återta Skåne. Malmö vaktades noga av svenska soldater.

Alla resenärer i Malmö hade förr i tiden tre mål att besöka; S:t Petri kyrka, rådhuset och slottet. Slottet Malmöhus fick man av förklarliga skäl endast bese utifrån medan de båda andra noga kunde utforskas. Nu var ju Linne inte en helt vanlig resenär. Han var som min gamle chef på Malmö museum. -"Kom ihåg Sven, att när du kommer till ett ställe och blir ombud att gå till höger, börjar du alltid lite disträ med att gå till vänster. Då får du ju också reda på vad som finns där." Om ni visste hur många föremål på museet som har inköpts tack vare detta råd.

Linne var på samma sätt. På vägen till Malmöhus passerade han t.ex. Barnhuset, inrättningen för fattiga och föräldralösa små krabater. Givetvis gick han in och mötte här 126 barn. De uppföstrades på anstalten från det de var små upp till 15 eller 16 års ålder. I ett rum fann gästen barn som lärde sig läsa svenska, i ett annat lärde de sig latin och katekesen, i ett tredje höll man på med räkning och skrivning och bakom den sista dörren fann han flickor som sydde, spann och knypplade. På vägen ut noterades att det växte vindruvor på väggen men bladens undersida hade stora vita fläckar, förorsakade av insekter. Så typiskt för Linne, alla observationer blandas i en enda härlig röra.

Borgmästaren Hegardts trädgård var ett eldorado för Linne. Här gjorde han en revolutionerande upptäckt: spanska flugor. Man kan nästan se mannen framför sig i hans svårt exalterade tillstånd. "Då insekten kramades, gav de genom mun och thorax en gul, stickande saft" skriver han. Denna gulaktiga vätska hällde man i diverse mediciner vilka sedan - troligtvis under svåra grimaser - ordinerades sjuka att dricka. Spanska flugor kostade på den tiden avsevärt att importera. Nu kunde man istället sätta igång en flugproduktion i stor skala i Malmö. Platsen för denna upptäckt är nuvarande Systembolaget på Baltzarsgatan. Där erbjuds du dock i dag helt andra drycker.

Den 16 juni drabbades Linne av migrän. Dagen innan hade han frestats att dricka malmöitiskt slånbärsvin. Det var denna dryck som gav honom huvudvärk. Stönande fick han bli kvar i sängen. Tack vare Malmöbesöket har vi en detaljerad beskrivning av de migränattacker som Linne då och då drabbades av. Först 12 timmar efter det att han druckit vin kom smärtan. "Då försvinner all matlust, med katarr eller förstoppning i huvudet, halva huvudet eller högra sidan blir tung med en trubbig och tvingande värk, vilken stiger och tilltager. Så blir det vita på högra ögat rött och på slutet rinner ett hett vatten ut ur ögat, så mycket som kan gå uti en fingerborg." Är inte detta en fantastisk vetenskapsman. Trots smärtan samlar han in prover på sig själv och speglar sig oavbrutet för att kolla in ögonfärgen. När jag själv drabbas av migrän gör jag definitivt inget sådant!

Morianen i modern tappning med exotisk apa på sin axel.

En vandring i tiden

Av Sven Rosborn

Brunnen på Stortorget är en naturlig plats där man stämmer möte. På sommartid en sprudlande oas och ett turistfotoobjekt. Det nuvarande brunnskaret kom till för fyrtio år sedan. Vet du vad de många bronsbilderna föreställer? Stadens hjärta, dess mittpunkt, skiftar från tid till tid. Under nästan fyrahundra år var Stortorget det mest centrala i Malmö. Året 1536 lades torget ut och i slutet av århundradet byggdes den första torgbrunnen. Malmö drabbades under 1570-80-talen av nästan årlig pest och man insåg att det urusla grundvattnet var boven i dramat. All gödsel och onämnbart orenlighet som kastades ut på gatorna förgiftade brunnarna. Träcken låg så tjock att man på Södergatan anlade en rad av högre, flata stenar i gatans mitt.

År 1960 påträffade man vid utgrävningar det gamla brunnskaret. Ett nytt anlades och på bassängballustraden av brons finner du mängder med bilder som speglar Malmös långa historia. Men varför saknas förklarande texter för den oinvidde? Varför ska Malmös historia vara så förtvivlat anonym? Låt mig få berätta om några av bronsbilderna! Bilden av en kyrka visar Malmös äldsta sigillavtryck som av en slump blivit bevarad från år 1350. Sigillet är säkert äldre. Redan år 1264 omtalas nämligen en kyrka på den plats där i dag S:t Petri står. Staden hade uppstått strax innan. Grundaren var troligtvis ärkebiskop Jakob Erlandsen i Lund, samme man som tio år senare fick ett armborstskott i huvudet på Rügen.

På dessa kunde borgarna hoppande ta sig fram någorlunda torrskodda. Stenarna kallades "herrskaapsstenar". Genom att dämna upp Korrebäcken skapade man långt utanför staden en stor vattenbassäng, Pildammen. Härifrån leddes färskvattnet i två ledningar, gjorda av åtta meter långa, genomborrade trästammar, in till vattenbassängen på Stortorget. Ett grovt galler hindrade den värsta smutsen att följa med från Pildammen. År 1654 skrev en dansk att vattnet i Malmö var speciellt användbart att brygga öl på. Inte undra på det; det måste ha blivit ett rikt skum av all den fågellort som kom från dammen. Brunnsbassängen kallades för "Vattenkonsten". Hålet omgavs av tegelmurade väggar i en åttakantig planform. I bassängens botten fanns tjocka ekplank som lagts i ett lager av lera. Mitt i bassängen stod en träskulptur föreställande en "morian", dvs en färgad man. Denna tillverkades av konstnären Statius Otte året 1611, samme man som gjort de flesta av skulpturerna för högaltaret i S:t Petri kyrka. Målaren Peiter Hartman såg till att

morianen fick rätt färg och under arbetet blev hans son betald för att ständigt förse fader med nödvändig "bier". Morianer var vid denna tid populära i Danmark. Den danske kungen hade en egen färgad hovnarr och allt var så exotiskt som det bara kunde vara.

Malmö äldsta sigill visar stadens romanska kyrka, föregångaren till den på 1300-talet uppförda S:t Petri kyrka.

Man kokade kroppen, tog loss benen och förde dessa till Lund i en tillsluten trälåda, allt för att dölja mordet. Nämn en stad som har en mer spännande personhistoria vad gäller sin grundläggare!

På en annan brunnsbild möter du Karl XI under hans första ståtliga intåg i Malmö 20 augusti 1673. Här sitter han, pojkspolingen, iklädd stor, tidsenlig peruk. Hästen är väl i kraftigaste laget. Borgarna hade rest en enorm äreport tvärs över Östergatan, klädd med gröna löv och blommor. På toppen satt en hel orkester och spelade. Den enväldige kungen var 17 år. Han åtföljdes av sin mor, Hedvig Eleonora, en kvinna som var både ha-galen och maktlysten. Att sonen hade svårt att läsa gjorde henne inget; en kung skulle ju bara se bra ut i sadeln, kunna befalla och föra krig. Vilken mor!

Under det förödande krig som drabbade Skåne åren 1676-1680 var det många som råkade illa ut. Jörgen Krabbe var en av

Karl XI gör entré i Malmö, krigar-kungen som fick en så olycklig uppfostran av en maktgalen mor.

dem. Jörgen var skånsk adelsman som bl.a. ägde Krageholm och Tosterup slott utanför Ystad. Detta område var ett av de värsta snapphanetillhållen och adelsmannen anklagades för samröre med dansken. Han spärrades in på Malmöhus och snart undertecknade Karl XI dödsdomen. Hustrun låg på

knä för kungen och bad för sin mans liv men vad hjälpte det. Den 16 jan 1678 fördes Jörgen ut på Stortorget. Malmös rikaste borgare från Knutsgillet hade mött upp, klädda helt i svart. Han tog farväl av dem, gick sedan fram till exekutionsgruppen och gav dem en silverpeng var med uppmaningen att sikta väl. Därefter satte han sig på en svartklädd stol, placerad på ett svart kläde mitt på torget. Jörgen drog ner hatten över ögonen och började be. Plötsligt slog han ut med händerna, signalen till soldaterna att öppna eld. De höll sitt löfte och skotten tog i hjärtrakten. Tre bronssoldater på torgbrunnen och en knäböjande man minner i dag om denna händelse. Jörgen Krabbe blev utsatt för ett justitiemord, ett av många i raden av svenska övergrepp på en oskyldig skånsk befolkning. Två hornblåsare står på brunnskaret färdiga att ge signal. Kronprinsens husarregemente var Malmös stolthet fram till regementets nedläggning 1927. Den 5 okt detta år hade hela regementet till häst marscherat upp på Stortorget. Framför rådhuset tog man avsked av sin stad och exakt på platsen för dagens brunn "troppades" för sista gången fanan. Bland malmöborna var det speciellt kronprinsens musikkår som var det man kanske mest sörjde. Orkestern dök allt sedan 1800-talet ofta upp under festliga tillställningar. Redan på 1700-talet skulle t.ex. julfriden blåsas in i Malmö av orkester från rådhuset. Under 1800-talet skulle dessutom alla stadens styrande vid samma tillfälle komma ut på rådhustrappan och offentligt kyssa

Tre svenska soldater minner om en tid då skånskt blod flöt på Stortorget's stenläggning.

varandra för att visa att man var sams inför julen. Tänk om man skulle gjort så i dag! Vilket forum för skandalpressen. Tre män som definitivt inte kysste varandra offentligt var de som uppträdde på residensets balkong för 87 år sedan. Iklädda höga hattar står de som stela pinnar på torgbrunnen. Bredvid ses ett högt torn och året 1914. Männen är de tre nordiska kungarna som möttes på Malmö residens för att försöka hålla Norden utanför det på hösten detta år uppblossade 1:a världskriget.

Baltiska utställningen från Malmö av anno 1914.

Tornet symboliserar den Baltiska utställningen från samma sommar. När utställningen öppnade i maj ute vid Pildammarna var tyskar och ryssar goda utställningsdeltagare; när utställningen slutade på hösten var de bittra dödsfiender. Stortorgsbrunnens skulpturer ger ögonblicksbilder ur Malmös långa historia. Passa också på att titta i marken lite vid sidan om brunnen. Det gamla brunnskalet finns nämligen bevarat under mark. Med små vita, fyrkantiga stenar är dess läge markerat i markytan.

Södergatan mot Gustav Adolfs torg på 1860-talet.

Södergatan genom kameralinsen

Av Sven Rosborn

Fotot är unikt. Det är en varm och underbar sommarkväll sommaren 1864 - kanske 1865 eller möjligen 1866. Det är ett av Malmös äldst bevarade, taget av fotograf Otto Post. Han har krupit ut på taket från sin vindsateljé i hörnhuset Södergatan - Stortorget.

Otto Post är en av de första malmöfotograferna. Lika hemlighetsfull som fotografikonsten måste ha varit vid denna tid, lika hemlighetsfull är denne man. Plötsligt finns han bara i staden. Den 1 okt 1863 hyr han vinden vid Stortorget för att inrätta "en Fothografi atelier". Mot torget bygger han en vindslägenhet med stora fönster. Den 9 januari 1864 annonserar Otto i tidningen om att atelién "nu är färdig och på det comfortablaste inrättad".

Fotografiet har tillhört malmökändisen och journalisten Bertil Widerberg. Vi var goda vänner och han gav mig en kopia av fotot. Senare, vid skingringen av Bertils dödsbo, kunde jag på auktion för museets räkning köpa in detta foto tillsammans med elva andra stereofoton från 1860-talet. Bilden, eller bilderna, är nämligen tagen i stereoteknik med två kameror bredvid varandra. Stoppar man in de två bilderna i en speciell tittapparat blir allt tredimensionellt. Jag lovar; det är fullständigt överkligt. Du befinner dig bokstavligen talat på Södergatan på 1860-talet.

Det är en sen sommarkväll. I bakgrunden ses Gustav Adolfs torg. Skuggorna ligger tunga över Södergatan. De låga husen utmed gatan gör dock att innevånarna utmed den östra gatusidan kan njuta av kvällssolen. Detta är givetvis fullständigt omöjligt i dag. Ett antal suddiga figurer rör sig utmed gatan. Det ska dröja länge innan exponeringstiden kan mätas i hundraledsdels av sekunder. Jag gissar att Otto valt tre sekunder öppen glugg. Då blir människor i rörelse väldigt suddiga.

Solen lyser från väster parallellt med Skomakaregatan och belyser det Lembeska korsvirkeshuset mitt i bilden. På samma tomt låg under medeltiden Malmö spetälskesjukhus. På samma plats ska Buttericks hus byggas fyrtio år efter Ottos bild. Det Lembeska huset är från mitten av 1500-talet. När det revs 1891 köpte chefen för kulturhistoriska museet i Lund upp delar av byggnadsvirket och använde det på "Kulturen" till ett påhittat borgarhus. Ut mot Södergatan fanns en mängd fantastiska träskulpturer. Det svider i hjärtat på en gammal malmöbo att dessa nu sitter i ett hus i grannstaden. Men tack ändå, Karlin, Kulturens dåvarande chef. Du räddade en del av Malmös kulturskatt när man i Malmö inte ville veta av sin historia. Bristen på intresse för levande historia i Malmö är tyvärr ett inte ovanligt fenomen än i dag!

Till vänster om Lembeska huset ses ett högt tvåvåningshus i korsvirke. Detta är handlanden Petter Dahl stora, pråliga hus. Året 1760 hamrades, spikades och sågades det för fullt på just denna tomt. Många nyfikna malmöbor har säkert haft ärendet förbi nybygget för att beskåda den stora korsvirkeshusgård som då sakta växte fram. När inskriptionsbjälken ovan dörren sattes på plats kunde ägaren Petter Dahl mysa av belåtenhet. Texten "ANNO P.D. C.M.S. 1760" skulle länge minna om både honom och hustrun Christina Morsing. Malmöborna skakade på huvudet; inget var sig längre likt i staden. Huset var ju "den största och ansenligaste byggnad som på några år här i staden förefallit". 1700-talets motsvarighet till våra dagars planerade framtida skyskrapor i Malmö!

Alla hus på bilden undantaget ett är numera försvunna. Otto Post själv försvann från Malmö hösten 1868. Kvar är emellertid hans unika foton.

Denna bruksbalja är från mitten av 1200-talet, det äldsta belägget för murning i Malmö city.

Mera bruk i baljan

Av Sven Rosborn

För en tid sedan kablade jag vårt badrum. Nej, det var inte frågan om ett hastigt anfall av Timell-effekten, jobbet var planerat sedan mycket länge. För att blanda bruket hade jag en modern plastspann. Annat var det för de som murade den kanske äldsta tegelbyggnaden i Malmö. Vi återfann faktiskt en gång deras "spann".

Det var året 1975. Invid Själbodgatan skulle det byggas ett nytt hus. Arkeologerna ryckte ut och för första gången fick vi härligt, välbevarade kulturlager att gräva i. Mer än tre meter tjocka avfallslager från Malmö medeltid täckte tomtytan. Det är ju rätt så logiskt att de äldsta lagren finns längst ner. Så var fallet även här, på tomten i skuggan av S:t Petri kyrka.

Det var djupt nere under marknivå som vi en dag stötte på "spannen". På 1200-talet hade man grävt en bred och djup dräneringsränna från gatan inåt kvarteret. Rännan har troligtvis också utgjort en tomtgräns. I rännan hade någon okänd Malmöbo placerat en halvfylld kalkbruksbalja. Träet i denna balja var mycket välbevarat. Bruksbaljan var av en smart konstruktion. Man hade helt enkelt tagit en sillatunna, sågat av den på mitten och på detta sätt fått två "spannar". Några smidda järnhandtag och så var två baljor färdiga. En av dessa hade av lyckliga omständigheter bevarats till eftervärlden. Nu var det vår uppgift att se till att den även bevarades för framtiden.

Detta var inte lätt. De vidjor som en gång så kraftigt hade hållit ihop tunnan var nu minst sagt skröpliga. Utan att tömma baljan tryckte vi in en lång traskiva under den. Malmö äldsta fysiska belägg för murning med kalkbruk vinschades försiktigt upp till Själbodgatan. Ove, museets vaktmästare, stod beredd med sin stora flakmoped. Traskivan var så lång att den vilade på de uppskjutande flakkanterna och stack ut på sidorna. Hela tunnan hamnade på detta sätt på ett fjädrande underlag. Som tur var ändrade vi inte denna konstruktion.

Mopeden puttrade iväg mot museet och jag följde nervöst efter i bil. Jag hade skäl för min nervositet! Ove var en av dessa många underbara människor på Malmö museum. Han hade bara en liten

skönhetsfläck - alla monterglas han tog i sprack i hörnen. När därför montrarna i utställningarna skulle monteras var han alltid portad. Han fick faktiskt inte ens titta på uppmonteringen. En gång bar det sig nämligen inte bättre än att han spräckte ett glas bara genom att titta på det. - "Det är ju inte klokt vilka magiska krafter jag har", berättade han för alla som ville höra på.

Och nu vilade Malmös historiska stolthet på Oves trehjulsmoppe, det äldsta belägget för murbruk i Malmö city. Allt borde kunna gå bra, det fanns ju inga glastrutor i närheten. Mopeden med brukbaljan från 1200-talet svängde från Bruksgatan - den heter faktiskt så - ut på Norra Vallgatan.

Det var då det hände!

En av Malmö stads bussar kommer farande - och kör på Oves ekipage! Mopeden med förare och last flög med väldig fart rakt in på en tom parkeringsficka och upp på trottoaren. Jag var själv ögonvittne till det osannolika.

- "Såg du det! Såg du det!" skrek mopedföraren när jag nådde fram. "Det var inte mitt fel!"

Nej Ove! Det var inte ditt fel. Och allt slutade lyckligt. Transportören var oskadd och tack vare den fjädrande skivan hade baljan också på ett fullständigt osannolikt sätt klarat kollisionen. Ni kan se den idag i medeltidssalen på Malmö Museum. Men där hittar ni inte den sanna berättelsen ovan.

Huset närmast på bilden inrymmer Teatermuseum och är från 1400-talet. År 1497 krossades ett av fönstren på andra våningen.

Inne i ärkebiskopens hus

Av Sven Rosborn

Det var våren 1973 som jag fann den snidade trästolpen från 1600-talet. Ett gammalt tegelhus vid Kalendegatan skulle renoveras och Malmö museum fick chansen att undersöka murarna. På den tiden for jag från det ena huset efter det andra i Malmö city och demolerade gamla hus av hjärtans lust. Kan tyckas våldsamt men det var bara yngre puts som föll för putshammaren. När de äldre putslagren dök fram blev det ett tålmodsprövande arbete att försiktigt frilägga målningar och annat som under sekler varit dolda för människoögon.

I huset vid Kalendegatan dök det plötsligt upp en profilerad mittstolpe till ett fönster. Murarna på 1600-talet hade varit lata; när fönsterhålet skulle igenmuras hade man inte tagit ut fönsterkarmen. Tack för det!

Huset är från 1400-talet, med två våningar och en spännande källare. Det ägdes av ärkebiskopen i Lund Birger Gunnersen. Denne hade mäktiga ovänner bland de skånska adelsmännen. Självt kom ju Birger från fattiga förhållanden. Hans far var klockare i Halland. Kung Hans av Danmark fick upp ögonen för den duglige mannen utan släkttavla. Den 7 juni 1497 blev han ärkebiskop. Den blåblodiga adeln rasade. En bondeson som kyrkans högste man! Tre skånska adelsmän gick hårt fram. Niels Hack på Härkeberga, Poul Laxmand på Ågerup och Niels Brock på Barsebäck.

Innan vi går in på vad som hände måste jag förklara varför ärkebiskopen hade ett stort tegelhus i Malmö. På den tiden skulle man ofta över till Köpenhamn för att rådgöra med kungen. Ståndspersoner hade därför övernattningsgårdar i staden som de kunde ta in i om vädret inte var lämpligt för en Öresundstur. Sådana gårdar som man sökte sig till kallades "sögningegårdar". Är det inte fantastiskt. I det rum där jag högg ner puts hade kanske en gång den mäktige Birger Gunnersen suttit och hygget sig med mat, vin och uppslagen bibel!

En höstdag 1497 steg riddaren Niels Hack av sin häst utanför på Kalendegatan. Ärkebiskopens tjänare öppnade men slog snabbt igen dörren. Riddaren ville ju med våld ta sig in. Träluckorna i bottenvåningen var omöjliga att forcera. En stor stege framskaffades och riddarens folk tog sig via ett krossat fönster in i andra våningen. Nu slog man upp alla lås i hela huset och rövade det som passade. Sedan satte Niels ett eget lås i dörren.

Det som började på Kalendegatan blev till en blodig maktkamp. Poul Laxmand var rikshovmästare, en av de högsta befattningarna i det danska riket. Han överöste nu i kungens närvaro på Hälsingborgs slott ärkebiskopen med skällsord och tog Niels parti. Ärkebiskopen var en feg "skalk" och Poul utbringade "en fandens skål" till ära för kyrkans överhuvud. Birger antydde då för kungen att Poul instiftat ett hemligt gille i Skåne och kanske smidde planer mot kungahuset. När Poul några dagar senare var på väg över den stora bron Højbro till Christiansborgs slott invid Ströget i Köpenhamn blev han överfallen bakifrån av två män. De knivhögg honom och kastade rikets näst mäktige i vattnet med orden: "Du heter Laxman. Du hör hemma i vattnet. Simma nu!" Kungen dömde sedan den döde skyldig till landsförräderi.

Hur gick det då för den hetlevrade riddare Niels? År 1508 möttes kungen, Birger och Niels på Helsingborgs slott. Inför ögonen på kung och ärkebiskop blev Niels mördad av kungens vän Anders Bille. Några dagar senare gav Birger på trappan utanför domkyrkan mördaren syndernas förlåtelse. Är inte detta en otrolig historia som en gång började på Kalendegatan i Malmö. Jag skulle vilja kalla den en såpopera av klass. Den enda skillnaden är att allt är sant.

Davidhallsbron i början av 1900-talet. En nostalgisk stadsbild med gammal telefonkur, elektrisk spårvagn och liten parvel som drar en stor kärra. Men nere i kanalkanten ses också ett stort rör sticka fram.

Vårlukter från kanalen

Av Sven Rosborn

Malmö kanal, en tillgång för staden som värmer i hjärtat. Folk sitter vid vattnet både i Kungsparken, vid det nya Södertull och på andra platser. Annat var det för hundra år sedan. Då var kanalen inget att vara stolt över. Det fanns faktiskt krafter i slutet av 1800-talet som ville att man skulle fylla igen kanalen. Tack och lov blev detta alldeles för dyrt och av tokiga planer blev intet.

Orsaken till allt pratet om att göra kanalen till historia var "Stanken". Och det var minsann en odör som gör det berättigat att markera företeelsen med stort S. På våren steg dofterna ur sin vinterdvala och gav området invid kanalbankarna sitt speciella kännetecken, av folkhumorn döpt till parfymen "Eau de canal". Hör bara vad ett ögonvittne berättar i maj 1901:

"För dem som i går afton besökte den nu i sin härligaste skrud stående Kungsparken, företogo de mefitiska ångorna från den bredvid liggande kanalen en stor del af den njutning, som eljest en vacker sommarafton i parken har i så rikt mått att erbjuda. Stod man på bron som förbinder Kungsparken med den nya Slottsparken, kunde man få bevittna, hurusom från botten af kanalen stora sumpgasbubblor med ett porlande ljud stego upp till ytan och sprungo sönder, färgande det tjocka, gråa vattnet svart och spridande de obehagligaste dunster."

Varför var vattnet så här? Helt enkelt därför att alla innerstadens kloaker mynnade ut i detta stora avstjälpningsdike. Man vill ju inte ens tänka tanken på det dåtida vatteninnehållet. Hoppas ni inte sitter och äter när ni läser detta! För exakt hundra år sedan talades det varmt för att anlägga en stor avloppsledning parallellt med kanalen. I denna skulle allt avlopp samlas upp. Var skulle innehållet

sedan ta vägen? Givetvis genom självtryck rakt ut i Öresund. Skulle det bli högvatten i sundet kunde man ha något mekaniskt hjälpmedel till att pumpa ut vattnet med sitt onämnbare innehåll. Någon rening var det givetvis inte frågan om.

Redan 1897 hade man slagit kloka huvuden ihop och kommit med en till synes brilliant lösning på "Stanken". Man grävde helt enkelt en ny kanal från Slottsmöllan ut till Öresund vid den s.k. Turbinen. Den stora mängden uppgrävd jord användes samtidigt till att höja den s.k. Hästängen där vi idag har Slottsparken. För att få fart på kanalvattnet byggdes en vindmölla som drev en turbin. Än i dag kallas platsen väster om museet för just Turbinen. Vid blåst kunde nu Malmö stad med vindkraft bli kvitt sitt avfall, trodde man! Stanken låg dock fortfarande kvar som en dimma i city. Utloppet vid Turbinen var den kanalsträcka, som, numera förlängd, går förbi BO01-området. Man får sannerligen vara glad för att vattnet här i dag inte är av samma kvalitet som för ett sekel sedan.

Slotsmöllan i Malmö byggdes 1850. Här huserar Slotsmöllans vänner.
Foto: Sven Rosborn.

När möllaren bombades

Av Sven Rosborn

Jag fick för en tid sedan ett brev från slottsmölleföreningen i Malmö. Detta är en av stadens många kulturhistoriska sammanslutningar med entusiaster som vill värna om vår stads historia. Jag tillägnar denna artikel möllemänniskornas slit och hängivenhet - artikeln handlar om konsten att tämja naturens krafter.

Det har genom Malmös åttahundraåriga historia funnits många olika typer av möllor i och direkt utanför staden. Äldsta omnämmandet är en vattenmølla som låg ute vid Segeå. I dag finns en golfbana på platsen, strax öster om Lundamotorvägens överfart av ån. Innan golfdyrkarna kom dit var jag och påtade i marken och fann också rester efter ärkebiskopens mølla från 1400-talet. Denna kan ha varit en enklare vattenmølla, en skvalta. Skvaltorna hade en vertikal drivaxel, till skillnad från de större vars hjul drevs av horisontala axlar. I Skåne fanns skvaltor i alla större vattendrag. I min släkts socken Hörja i Göinge har man vid inventering hittat inte mindre än ett femtiotal lämningar efter skvaltor - bara i en socken!

Troligtvis var det två sådana skvaltor som man på 1770-talet ville bygga i den bäck som från Källängen vid S:t Johannes kyrka rann ner över Triangeln och via Kaptensgatan ut i Rörsjön. Kanske har det också varit en sådan skvalta som omtalas på 1500-talet, troligtvis i Korrebäcken som från Pildammen rann ut i Hästängen bakom slottet Malmöhus.

Nu var det ingen vanlig mølla som låg här ute, vid nuvarande Aqua Kul. Här tillverkades i början av 1500-talet krutet till Malmös kanoner. I en speciell del av tillverkningsprocessen skulle det blivande krutet söndermalas, ett nog så explosivt arbete. Dessutom skulle det sjudas i brännvin. Ja, ni läste rätt. Så står det i en instruktion för kruttillverkning från 1520-talets Malmö. Onykterhet och krutmalning! Inte undra på att verksamheten låg långt utanför den dåtida staden!

Så var det ju det här med vindmöllorna. På 1500-talet omtalas de många möllorna utanför Söderport. Porten låg vid Gustav Adolfs torg och härifrån ledde en landsväg upp till Triangeln. Vid Triangeln började en stor åkermark som hade det passande namnet Möllevången. Häruppe fanns en vid utsikt och här blåste det alltid. Speciellt i området mellan Triangelns köpcentra och Stadshuset fanns många möllor. Fortfarande bär en av gatorna namnet Mjölharegatan. Här låg de alltså, Malmös många stubbamöllor. En stubbamölla hade ett litet trähus som kunde snurras kring en grov trästolpe eller stubbe. Till skillnad från de senare "holländarna" vreds alltså hela möllan mot vinden.

Mjölarna var ett segt och vindpinat släkte. Malmös mjölnare bodde i slutet av medeltiden inne i staden, invid just Söderport. Man ville ju ha nära till arbetsplatsen. På 1600-talet flyttades en del stubbamöllor närmare staden. Dessa sattes på de höga försvarsvallar som man kastat upp. En av dessa historiska stubbamöllor från Malmö vall finns kvar än i dag. Den står numera tyvärr undanskymd ute vid Bejers park.

På 1800-talet blev det populärt att bygga "holländare"-möllor i Skåne. På de svart-vita holländarna vred man endast toppen när vingarna skulle upp mot vinden. Idén hämtades från Holland och via Göteborg spred den sig söderut. År 1849 brann stubbamöllan vid Malmöhus ner. Istället uppförde man den nuvarande Slottsmöllan. Den siste mjölnaren försvann i början av 1940-talet. Enligt uppgift ska han ha beslutat sig för att lägga ner rörelsen för gott när ett bombplan tappade några bomber över Slottsparken. Han kan ha sagt följande: - "Ska fan vara möllare i Malmö. Först tar de bort vinden genom att bygga höghusen vid Ribersborg, sedan släpper de bomber!"

Kungarna Abel och Kristoffer död. Ärkebiskop Jacob, föll, liksom Kristoffer, senare också offer för en mördares hand. Trärelief i den forna medeltidssalen på Malmö museum.

Grundades Malmö av Skånes äldsta mordoffer?

Av Sven Rosborn

Vem var det som grundade Malmö? Jag har ett hett namn. Även om denna artikel skrivs i lite lättare form vilar den på seriös forskning. Jag är beredd att för höge lärde på lärdes sätt lägga fram så många indicier att tynger ner personen ifråga. Sådana hypoteser och källskriftanalyser ska jag dock bespara dig som läser detta. Det är istället lika bra att gå rakt på sak. Han hette Jacob och var ärkebiskop i Lund.

Under första hälften av 1200-talet styrdes Danmark av Valdemar Sejr, en till synes klok karl. Han hade tre söner vilka skulle komma att bli kungar efter varandra. Först ut efter fars död var Erik. Han hittade på en ny skatt; alla som hade en plog skulle betala. Öknamnet Erik Plogpenning säger klart vad folket tyckte om detta påfund. Efter en tid mördades han raffinerat av brodern Abel. Erik fördes ut i en fiskebåt och kastades i vattnet i två delar, en fullständigt huvudlös handling. Abel själv fick snart ett spjut genom halsen i ett krig mot friserna och siste brodern, Kristoffer blev nu kung. Han var av samma råa kaliber som broder Erik. Stackars danskar!

Under Kristoffers tid fanns det en ärkebiskop i Lund som hette Jacob Erlandsen. Jacob hade tidigare varit biskop i Roskilde men kunde 1254 rida in i Lund som kyrkans ledare i Danmark. Kungen rasade; han hatade prästen. Jacob kom från en mäktig familj, den s.k. Hvideätten. Med kraft hävdade han kyrkans rätt mot kungamakten. En gång när prästerna blivit försenade pga hård vind att komma till kungens riksråd i Nyborg skrek Kristoffer åt dem: "- Sent kommer oxdrivarna." Vänligare riksdagsmöten i Danmark hade man varit med om!

Kristoffer anklagade ärkebiskopen för att ha anlagt städer och borgar på kronans strandmark. Jacob svarade att han hade rätt att göra detta där kyrkans egendomar nådde ut till havet. Det är här som troligtvis Malmö kommer in i bilden. Jacob behövde en säker förbindelse från Lund över södra

Öresund till Köpenhamn, en stad som också ägdes av kyrkan. Så uppstod på 1250-talet Malmö som ett färjestad, med en brygga och ett präktigt stentorn som strandskydd.

En natt i februari 1259 bröt sig kungens män in i ärkebiskopens gård Gisleberga i Teckomatorp i Skåne. Man band Jacobs fötter under en häst och satte en mössa av räsvansar på hans huvud. På detta nesliga sätt fördes ärkebiskopen över Danmark till Hagenskov slott på Fyn där han kastades i en fånghåla. Jacob lyckades ta sig ur fångelset och flydde till sin borg Hammershus på Bornholm. Samtidigt dog Kristoffer. Han blev mördad genom gift som en präst höllt i kungens nattvardsvin.

Nu följde ett väldigt inbördeskrig. Den tyske härskaren Jarimir drog plundrande fram på Själland, erövrade Köpenhamn och brände för fullt. Han kom också över till Skåne men ska här ha dött med en skånsk bondkvinnas dolk i ryggen. Skånska kvinnor har alltid varit handlingskraftiga. Självs hade Jacob Erlandsen 1264 tagit sig till påven i Rom. Här stannade han i tio år. På hemresan, på ön Rügen, dog han.

Jacob gick i en fälla. Han trodde att den nye kungen av Danmark var vänligt sinnad. På Rügen väntade emellertid kungens mördare. En fullträff och Jacob föll till marken med en armborstpil i huvudet. Kroppen kokades så att man kunde frilägga benen. En praktisk åtgärd om man skulle föra kvarlevor lång väg. Benen lades i en liten träkista som sedan fördes till Lund där den begravdes i en klosterkyrka. Här återfann arkeologer den på 1970-talet. När man öppnade kistan hittade man kraniet efter Jacob. Armborstpilen låg fortfarande kvar inne i huvudet. Kvarlevorna efter Jacob, Malmös troliga grundare, är nu inmurade i domkyrkans södra tvärskeppsmur.

Malmöhus gamla murar från 1500-talet minner om många människoöden.

En titt i slottsräkenskaperna

Av Sven Rosborn

Jag älskar gamla räkenskaper. Detta låter inte speciellt upphetsande men är en utmärkt nattlektyr. Bakom sakligt uppställda siffror och utgiftsbeskrivningar döljer sig nämligen den rena sanningen. Här kan man i små brottstycken ana sig till hur livet en gång tedde sig på t.ex. Malmöhus.

Ta bara en utgiftsposten för år 1551: "Julafton, 2 dragare att draga 1 tunna pryssing till slottet för 4 albi". Är det inte spännande! Varför kommenderade kungen, som firade jul på slottet, ut två bärare i staden för att köpa och ta hem en stor tunna tyskt, importerat starköl till slottsgemaken? Varför denna plötsliga längtan efter tyskt öl? Varför hade det tagit slut i hans eget ölförråd? Jag kan se mig en arg och onykter kung som bister rutit:

- "Varför är ölet slut!"

Samma julafton var man tvungen att köpa in åtta nya dryckesbägare och tre lerkrus. I räkenskaperna har sedan noterats "Ytterligare 12 bägare". Tala om röjargille! De två dragarna har passerat genom samma porttorn som fortfarande bildar ingång till borggården. De har säker muttrat något till portvakterna som stått och huttrat i kylan denna decemberdag. Tack vare räkenskaperna vet vi vad de fem "porthållarna" hette: Hans van Ulen, Nils Jude, Sven, Christiern Haack och Hans Mattson. Den första delen av träbron över vallgraven kunde hissas upp och ned genom de rep som gick från det stora hjul som stod i rummet över porten. Fortfarande kan du se de två hållen efter repen i tornmuren. År 1543 hade Hans Kolske för en stor summa pengar låtit tillverka de grova rep som gjorde att de två dragarna med sin öltunna kunde komma över bron.

Räkenskaperna berättar också att slottet höll sig med minst två skepp; en pråm och en vedskuta. Pråmen behövdes för att hämta in varor från handelsskeppen på Malmö redd direkt in till slottet. Vedskutan var också livsviktig för personalen på slottet. Det åtgick enorma mängder av ved för att hålla värmen i de stora slottssalarna. Veden togs från Hallandsåsen och vedskutan har säkert gått i skytteltrafik mellan "Grytan", bondehamnen inne i Skälderviken, och Malmöhus. Antagligen har man också här hämtat mycket av den träkol som åtgick till matlagningen på slottet.

Under 1546 finner vi utgiftsposter för Malmöhus under rubriken "Utgivna pengar för spinning, färger och annat till vår nådige prins flickors behov". Prinsen var den blivande kungen Fredrik II och hans upppassande pigers arbete på Malmöhus stiger fram ur de handskrivna böckernas sidor. Här möter vi Anna skottekvinna som spann garn och Anna lydekvinnna som färgade garnet grönt, Anna Mishener som vävde och Anna Pedersdotter som skar tyget. Prinsen gillade tydligen kvinnor som hette Anna. Några år senare, mellan 1554 - 1558, bodde Frederik ofta på Malmöhus och här förälskade han sig i länsherrens unga släkting som bodde i slottets bottenvåning. Gissa vad hon hette. Anna Hardenberg! Först ville han ha henne som älskarinna men hon nobbade honom. När han blev kung 1560 ville han ha henne som drottning men fick nobben. Först tio år senare lät han emellertid adelsdamen få gifta sig med den hon älskade. Kungen var då 37 år och gifte sig med en 14-årig tysk prinsessa.

Hon hette inte Anna.

Anne Hardenberg finner du i på en marmorskulptur i Ringsted kyrka på Själland.

En kvinna av sten

Av Sven Rosborn

Fotevikens Museum var härom veckan på studieresa på Själland. Vid Ringsted stannade vi för fika och ett besök inne i Ringsted kungakyrka var ett måste. Men dörren var stängd.

-"Vi ber till den helige Knut Lavard som ligger där inne", tipsade mig vännen Peter, skrivare i Fotevikens vikingarrike. Och tro det eller ej, men genast kom det fram en kvinna och frågade om hon fick låsa upp kyrkan! Fantastiskt!

Varför nu denna heliga önskan om att komma in? Jag behövde en bild av Anne för denna artikel. Hon har för alltid knäfallit i kyrkans kor tillsammans med sin man Olof Krognos. Här finns hon i form av en marmorstaty. Annes kärleksäventyr började 1554 på Malmöhus. Hennes farbror var Eiler Hardenberg, av kung Christian III utnämnd till länsherre på Malmöhus. Självt var hon sexton år när hon tog in hos sin släkting. I slottets ovanvåning bodde samtidigt den tjugoårige kronprinsen Frederik. Eiler skulle under några år lära upp kronprinsen i statsmannakonst. Samtidigt bodde här en mängd passande adelsynglingar.

Det blev kärlek från första ögonkastet. Anne förälskade sig i Olof Krognos, vän till kronprinsen och lovade honom sin hand. Frederik föll emellertid pladask för Anne och lovade henne sin hand. Ett triangeldrama värdigt en modern såpopera hade tagit sin början. Vid denna tid fanns det något som hette hård etikett. Löftet att gifta sig med den man lovat sin kärlek skulle hållas. Samtidigt accepterades inte att den blivande kungen skulle gifta sig med en inhemsk, "enkel" adelsdam.

För Anne var dilemmat än större. Gifte hon sig med Oluf riskerade både hon och han Frederiks kungliga vrede. Den kloka kvinnan beslöt sig därför att vänta tills Fredrik gift sig ståndsmässigt. Fem år senare dog den gamle kungen Christian III och Frederik blev ny kung. Nu kom det ett kungligt bud till Anne om giftermål. Hon skulle bli Danmarks nya drottning. Den unga skönheten hade fått plats hos

Frederiks mor som hennes sällskapsdam. Ständiga möten mellan kungen och den stackars kvinnan var därför oundvikliga. Änkedrottningen hade visserligen flyttat till Koldinghus slott i Jylland men avståndet avskräckte inte Frederik att ständigt göra besök. Men Anne var stenhård.

År 1563 bröt det nordiska sjuårskriget ut. Kungen drog i fält. En av de dugliga generalerna var Olof Krognos, medtävlaren i kärleksdramat. Vilket explosivt krig, även utanför slagfälten! Frederik försökte att få Olof att gifta sig med någon annan. Han svarade bara:

- "Jag har en anden Frue kær!"

År 1570 slöts fred mellan Sverige och Danmark. Fortfarande var dock dramats tre huvudpersoner ogifta. Nu löste änkedrottningen det hela genom att kalla in kungens 13-åriga kusin från Tyskland. Den 37-åriga kungen gifte sig med sin kusin. Arton år efter att kärlekslågorna börjat flamma på Malmöhus var äntligen Anne Hardenberg fri att få sin trolovade till make. Säg den lycka som varar. Efter endast ett halvår i den äktenskapliga sängen dog Olof!

Mannen som vägrar att försvinna!

Av Sven Rosborn

Nu när höstmörkret är här kan det vara kul att besöka platser som får nackhåren att resa sig. Malmöhus är en sådan plats. Det moderna gatljusets hårda sken är inget upphetsande. På borggården råder dock mörker. Men tittar man riktigt noga kan man ibland se ett flämtande litet ljus från ett av bottenvåningens fönster. Där sitter han, den olycklige skotten! Under mina sedan länge avslutade tjugofem år på Malmöhus har jag givetvis stött på både det ena och det andra. Earlen av Bothwell är ett sådant fenomen som med tiden blivit högst personligt. James hette han i förnamn, han var otroligt ful med hemska tänder och en huvudform som inte var av denna världen.

James Hepburn föddes 1536 som son till en av Skottlands mäktiga män, storamiralen Patrick Bothwell. Han trasslade till det ordentligt för sig när han blev förälskad i Skottlands drottning Mary Stuart.

Detta foto av den forna fången på Malmöhus James Hepburn sitter i hans fängelse på Dragsholm slott på Själland. Har du otur kan du kanske möta honom både här och på Malmöhus.

Själv avverkade hon äkta män på löpande band. Först ut var Frankrikes kung som dog redan efter ett drygt år i den äktenskapliga sängen; sedan var det dags för en skotsk adelsman. Kärleken till James blev emellertid så intensiv att James på Marys inrådan lät spränga maken i luften för att själv kunna gifta sig med drottningen. Ett uppror följde 1567 och James tvingades segla iväg medan Mary greps. Skeppet som James anförde under sin flykt var på väg till Frankrike men hårda stormar gjorde att man drev iland i Bergen i Norge. Här träffade James en kvinna som han tidigare lovat gifta sig med och i en rättegång förlorade han nu sitt skepp som böter till kvinnan.

Den danske kungen var samtidigt på jakt efter honom eftersom han tidigare kapat danska skepp. Earlen av Bothwell fördes till Malmöhus som statsfånge. James får en tvårumslägenhet i slottets bottenvåning. Han behandlas väl men är fängslad. Danske kungen har t.ex. gett order om att man ska sätta galler för fönstren och att toaletten ska igenmuras. Det ska också alltid stå en vakt vid James kammardörr. I övrigt lever dock skotten ett behagligt liv. Han får t.ex. tillsänt sig silkeskläder och andra lyxvaror.

Sanden rinner dock ut ur timglasets; år 1573, efter sex år i fångenskap i Malmö, sker en märklig sak på Malmöhus. Earlens testamente skrivs i vilket framgår att han är död. Den döde lever dock fortfarande i ett annat rum i slottet. Testamentet bevittnas dessutom med namn på personer som redan är döda. Den danske kungen har löst problemet med sin statsfånge genom att helt enkelt låta honom försvinna.

I hemlighet förs James nu till Dragsholm slott i nordvästra Själland. Här länkas han fast i en källare. Vansinnet lyser i hans ögon och lidandet varar i fem år tills döden barmhärtigt släcker livsgnistan. Hans lik jordas i Faarevejle kyrka. Här återfanns det på 1800-talet. Det visade sig då att James var otäckt välbevarad ... som mumie. Mannen vill uppenbart inte försvinna trots den på Malmöhus skrivna dödsattesten! Fram till 1973 kunde den döde beskådas i kyrkan. Numera vilar mumien dock i en fullständigt ospännande träkista. Fortfarande kan man höra Ortsbefolkningen berätta historier om liket. Något som tydligen fängslat besökarna var James välbevarade "tissemand", hans penis.

Dragsholms slott är värt ett besök. Än i dag visar man i slottet upp ett källarrum som earlens fängelse. En målad dekor på väggen och en löjlig docka på en säng är kanske inget spännande att se. Annat är det att skåda det kvinnoskelett från 1500-talet som man hittade inmurad i en av slottets väggar i början av 1900-talet. Du kan också bo över på slottet. De gamla rummen hyrs ut. Självt gjorde jag det 1999. Mitt rum låg direkt invid slottskyrkan över earlens fångkällare. Natten blev inte angenäm!

En flygpionjär har just landat i nuvarande Pildammsparken. Vad piloten inte vet är att han glömt stänga av bensinkranen vilket gör motorn "sur". Inom en timme är Malmös första flygkrasch ett faktum. Foto: Rahm/Sven Rosborns fotoarkiv.

En lättflugen historia

Av Sven Rosborn

Klockan är 10.47, kanske 10.52! Det är tisdagen den 30 juni. Man skriver året 1914. Flygpionjären, kapten Hugo Sundstedt, har just landat på platsen för nuvarande Tallriken i Pildammsparken. Han har utfört bragden att flyga mellan Paris och Malmö. Vad han inte vet är att om någon timme kommer hans kraschade flygplan ute vid Erikslust att väcka Malmöbornas stora intresse. Vad han heller inte vet är att svenska tullen kommer att göra ett verkligt annorlunda beslag.

Låt oss ta det hela från början. Hugo Sundstedt var en man som inte bara tog del av tekniska nyheter via dagspressen, han ville också aktivt vara med i händelsernas centrum. Att flyga var på den tiden något i allra högsta grad nytt. Hugo bestämde sig därför att som förste man flyga från Paris till Stockholm på ett dygn. Den skånske flygaren Enoch Thulin hade några månader tidigare flugit Paris - Landskrona, men den flygningen hade gått under flera dagar. Det fanns sponsorer även då, Pellegrins margarinfabrik i Göteborg ställde upp. Visserligen hade man ingen aning om detta i Göteborg men menade att monsieur Pellegrin säkert hade lovat pengar till Sundstedt i Paris.

Och så bar det iväg i ett flygplan av träribbor, duk och motor. Planet kunde ta tre personer men Hugo Sundstedt hade bara med sig en medhjälpare, löjtnant Folke Winbladh. Flygplanet var en Farman, hade 80 hästkrafters maskin och kom upp i den fantastiska hastigheten 95 km/tim. Halv tre på morgonen den 29 juni 1914 lämnade man Frankrikes jord. Det var bekmörkt och Hugo fick styra efter kompassen. Höjden var betryggande 1200 meter.

Tio över sex passerades Bryssel. Första landningen var planerad i Cleve men bränslet tog slut och planet tog mark på en potatisåker i tyska bondbyn Kevelaer. Det var de sista skälvande dagarna innan 1:a världskriget skulle till att bryta ut. Innan sommaren var slut skulle fransmän och tyskar ha börjat slakta varandra. Tyskarna var misstänksamma och trodde att svenskarna var fransmän. Först 16.35 lämnade man byn, nio timmar försenade. Mörkret föll och tre landningar måste göras i Bremen för att man skulle kunna fråga efter vägen till stadens flygplats. Avfärden från Bremen nästa morgon blev försenad eftersom man behövde olja, vilket inte fanns på flygplatsen! Löjtnanten fick bege sig in till staden för att på ett apotek köpa ny olja.

06.25 lämnade man Bremen och 10.47 landade de två militärerna invid Baltiska utställningen i Malmö. Det hela blev dock fel. Man skulle ju gå ner på Limhamnsfältet, där Hugos hustru med välkomstdelegation stod och väntade. Stora vita lakan hade bredds ut på ängarna för att visa vägen, men dessa hade flygarna inte sett. Snart var man alltså åter uppe och med en elegant duns landade träribborna på Limhamnsfältet. Men var fanns hangaren! Flygmaskinen kunde inte stå fritt ute på fältet. Malmöborna kom då med ett gott råd: - "Flyg till Jägersro, där finns stora lador" Sagt och gjort. Nu var det hustruns tur att följa med eftersom det var frågan om en ren promenadåkning. Inga flygarkläder här inte! Hugo satt själv med kavajkostym och svart plyschhatt och hustrun i en näpen sommarhatt med svart plym.

Planet lättade; man flög på fyrtio meters höjd in över "villorna på Heden", dvs Sånekulla, Framnäs m.fl. Mitt över Bellevues gård började motorn hacka och snart stod propellern stilla. Nödländningen skedde i ett vetefält på Erikslust. Oturligt nog var vetet av prima skånsk sort, dvs högt och kraftigt. Planet vurpade och lade sig med hjulen i luften. Man och hustru föll ur sittbrunnen; att spänna fast sig hade det inte varit tal om. Där, utanför våra dagars Malmborgs, låg en medvetslös svensk kapten och en oskadad men omtumlade ung hustru.

En tidningsreporter kommenterade: "Fru Sundstedt har varit uppe i flygmaskin flere gånger förut, men aldrig med sin man. En smula förargligt fann hon det, att den första äktenskapliga flygsammanlefnaden skulle sluta på ett så tråkigt sätt." Det visade sig tack och lov att Hugo kommit undan äventyret med endast en hjärnskakning och ett sönderrivet ansikte. Makarna fördes till Allmänna sjukhuset för vård. Samtidigt spred sig ryktet om Malmös första flygkrasch genom staden. På Fridhem fanns på den tiden endast en polis och denne fick se sin idylliska tillvaro förändras till ett inferno. Vetefälten på Mellanheden trampades ner av människor, kördes ner av cyklister och mejades ner av bilister. Och allt för att beskåda en något sönderslagen hög av tyg och träribbor.

Maskinen var dock inte i värre skick än att den skulle gå att laga. Då slog det mest svenska av allt svenskt till - tullverket! Eftersom flygmaskinen tillverkats i Frankrike skulle det betalas tull för den - 2.000 kronor, på den tiden en stor summa. Så länge inte avgiften var betald fick inte den minsta bit, hur söndrig den än var, ersättas på planet. På tåg fick därför maskinen fortsätta sin färd vidare norrut - ett snöpligt slut på en snabbflygning Paris - Stockholm!

Det första vattentornet vid Pildammarna, vilket uppfördes efter grävningar år 1864.

Mördare och amatörer Malmös första arkeologer

Av Sven Rosborn

Det hände sig för mycket länge sedan att jag höll på att begå en illgärning i Stockholm. Mina steg hade ställts till ett av de historiska arkiven med dokumentation om gamla saker i hela riket. Som museichef fick jag tillåtelse att själv gå in i arkivets utrymmen.

Plötsligt stod han bara där, en av det byråkratiska Sveriges upphöjde chefstjänstemän. Åsynen av en besökare bakom arkivets avstängningsrep blev alltför mycket. När sedan densamme talade skånska var det kört. Det blev en av de värsta tillrättavisningarna jag drabbats av sedan jag under militärtjänsten under en högvakt råkade tappa en hel kantz blåbärsylt över Karl XII:s byst i trappan på kungliga slottet. Med stigande irritation stirrade jag på det rödflammiga ansiktet. Bakom tjänstemannen stod ett stort öppet skåp med material från Sörmlands kyrkor. Tanken var frestande att tackla in honom i skåpet och stänga dörren.

Arkivbesöket blev ändå en triumf. I arkivet fann jag ett brev som löste en gammal gåta i Malmö. På 1930-talet hade forskarna bråkat om huruvida man vid utvidgningen av Pildammen vid mitten av 1800-talet skulle ha funnit rester efter ett medeltida kapell. Nu stod jag plötsligt i Stockholm med ett brev från 1884, adresserat till den dåvarande riksantikvarien. I brevet återger en järnvägstjänste-man, A.U. Isberg, en ögonvittnesskildring av grävningen 1864.

En dag hade Isberg nere i hamnen hört någon berätta om att fångarna på fängelset Malmöhus vid utvidgning av Pildammen hade funnit gravar och skelett. Skallarna hade uppvisats för Malmö museums chef men han hade bara fnyst åt fyndet. Det gjorde däremot inte järnvägstjänstemannen.

"Så snart jag vid middagstiden blef ledig från mina kontorsgöromål, togo jag mig ut till nämnda s.k. Piledam."

På plats upplyste förmannen för fångarnas grävstyrka om att man påträffat 14 lik i murade gravar. Fotändan till ytterligare en grav hade blottats och Isberg fick löfte om att vara med vid friläggandet nästa dag. Följande dag var graven fortfarande inte avtäckt. Isberg fick emellertid hjälp att baxa bort fotändans uppmurade stenar och kunde nu kika in i gravens dunkel. Där inne låg resterna efter en fullvuxen människa, vars bröstkorg var delvis sammanfallen. Efterföljande söndag hade Isberg lockat med sin bror ut till utgrävningsplatsen och nu mätte man in denna begravningsplats och dess rester efter en tegelbyggnad.

Förstår ni min upphetsning när jag återfann dessa papper väl fördolda i fjärran Stockholm! Detta är Malmö första arkeologiska utgrävning, gjord av stadens första kända arkeologer - visserligen i form av dömda mördare och andra fängelsekunder - och dokumenterad av stadens första kände amatörarkeolog.

Denna bild är unik. Fotografiet fick jag för länge sedan av fotografen själv, Algot Larsson. Det är taget i början av 1960-talet. Ni ser Triangeln men också delar av gamla Lugnet innan "saneringarna". Längst ner till vänster skymtar kvarteret Korpen, odödliggjort genom Bo Widerbergs film 1963.

Varning för varulvar!

Av Sven Rosborn

Det finns många spelfilmer där människor förvandlas till vilda djur. Med modern digitalteknik behöver numera inte skådespelaren svimma och försvinna bakom ett bord för att resa sig som ett förhäxat monster. Så gick det till på "den gamla goda tiden". Numera förvandlas aktören till ett rasande monster i närbild. Men detta är bara trick. Tacka vet jag den riktiga varan. Den fanns vid Triangeln av alla platser!

Triangeln är ett välkänt begrepp. Men ordet har inte speciellt många år på nacken. Det förekommer första gången på en karta 1917 men så sent som 1960 blev det officiellt. Varför heter det Triangeln? Den gamle stadsarkivarien Leif Ljungberg menade att det var formen på det angränsande kvarteret Kaninen söder om platsen som gett namnet. Jag tror däremot att det var den direkt synliga formen på torgets mest dominerande hus, beläget på platsen för dagens "skyskrape"-hotell. Det låg här till in på 70-talet, en tegelröd fyravåningsbyggnad. Huset med sin triangelform stack ut långt på torget. Spårvagnslinjen 3, "Ringlinjen", fick göra två kraftiga girar vilket alltid gav upphov till hjulgnissel. I bottenvåningen huserade Bergmans pappershandel, en modeaffär, en guldsmed och en blomsteraffär. Visst måste det ha varit detta hus som gett platsen sitt namn?

Triangeln är en urgammal vägkorsning. Här mötte en väg från havet inåt landet, våra dagars Södra Förstadsgata, med en väg som gick parallellt med kusten, dagens Föreningsgata och Östra Rönneholmsvägen. Söder om korsningen låg troligtvis den äldsta bondbyn Malmö, omtalad på 1170-talet. Här låg i varje fall kyrkan. Tomten där hotellet och handelscentrat finns omtalades på 1700-talet som "kyrkogårdslyckorna". Då var redan kyrkan riven sedan sekler tillbaka. När man för snart femtio år sedan schaktade för det blivande Domus varuhus ska också ha hittats ett antal gravar. Dessa schaktades bort på natten för att inte museet skulle bryta arbetet. Uppgiften fick jag för länge sedan av en gammal byggnadsarbetare som varit med.

Södra Förstadsgatan var länge en gata med bondsk prägel. Hör bara vad man skrev för lite mer än hundra år sedan: "Gatan var så lång att man tyckte att den aldrig tog slut. Den utgjordes av mycket små hus, mest envåningshus, många under halmtak. Bakom dessa sträckte sig värnabornas örtagårdar, präktiga köksträdgårdar. En och annan stallänga fick man även se utåt gatan."

På hotelltomten vid Triangeln stod på den tiden Malmös högsta väderkvarn, den "Lembeska möllan". Det var en präktig stubbamölla av den typ som är så vanlig på Öland. Framför möllan stod sedan 1700-talet "en av dessa gamla milstolpar av sten på ett högt stenunderlag från Fredrik I:s tid (FRS) Fredericus Rex Sueciae".

Men nu var det ju det här med varulvar och Triangeln! Jo, Triangeln var, enligt ett ögonvittne som växte upp i området på 1880-talet, tillhåll för ett sådant monster: "Själv kommer jag ihåg, att jag om morgnarna ofta mötte en man, som såg rätt besynnerlig ut. En dag pekade någon ut just den mannen för mig och omtalade, att han var varulv om natten. - Se så riven han är i ansiktet", sa min sagesman." Vårt ögonvittne började iakttä mannen och minsann, han var alltid riven i ansiktet. "Det blir han, när han är varulv, sades det. Hundarna river honom." Är det kanske på plats med en varning vid fullmåne. Hör ni ett ylande på Triangeln ... gå genast ombord på någon buss. Det kostar en biljett men det kan det vara värt.

Den gamla "Spöbacken", numera en sommaridyll som snart åter blir verklighet. Men akta dig för att gräva för djupt i gräset. Man vet aldrig vad du finner.

Vad döljer idyllen!

Av Sven Rosborn

Kungsparken, Slottsparken, Beijers park ... skulle jag nämna alla parker i Malmö vid namn skulle merparten av den här artikeln gå åt till enbart detta. Malmö är ju "Parkernas stad", något som vi har 1800-talets rika borgarklass att tacka för. Men innan våra prunkande parker lades ut hade områdena andra funktioner.

Ta bara det här med Kungsparken! En dag på 1980-talet kallades jag i egenskap av museichef ut på ett uppdrag. En upprörd dam hade ringt och krävt min omedelbara närvaro vid Grottan i Kungsparken. Gatukontoret hade grävt ett litet hål i gräsmattan och detta tilltag upprörde damen i fråga på det yttersta. Samtidigt som jag anlände kom Kvällspostens reporter ångande; damen hade verkligen kallat till uppror. Nu blev det inte riktigt som hon tänkt sig det hela. I det lilla hålet skymtade något som fångade mitt intresse.

Med en avbruten gren frilade jag snabbt en vitnad människoskalle. Medan damen ihärdigt pladdrade på i sitt försvar om gräsmattor och liljekonvaljer fångades reporterens intresse för mitt arbete. - "Är det ett mord!", frågade han med upphetsad väsning. Nej, så häftigt var det nu inte. Men historien som jag berättade var ändå av sådan kaliber att reporterpenan fick arbeta så att den glödde.

Det som i dag är en parkidyll var nämligen något helt annat i början av 1800-talet. Kungsparken var på den tiden en stor, öde plats. På 1480-talet hade man här byggt ett av Skånes största franciskanerkloster. Efter reformationen på 1530-talet övergick klostret till att bli sjukhus. Mängder med döda begravdes på den forna klosterkyrkogården. På 1660-talet rev de nya svenska herrarna ner klostret för att Malmöhus kanoner skulle ha fritt skottfält in mot staden. Det blev öde och kusligt på denna tidigare lummiga klosterplats. De fattiga fortsatte emellertid att begrava sina döda här.

1805 började man gräva för att grundlägga några hus på platsen. Fångar på Malmöhus användes till arbetet. Ögonvittnet Andreas Winqvist berättar: "men fångarna grävde upp likkistorna och kastade likkistorna ner i Pallesjö (nuvarande kanalen), så locken för av, så liken för sig och kistan för sig själv; där var lik som var begravna samma vecka, och så stod där hundravis med människor och gråt utav släktingar och vänner. Jag har själv haft en morfar och en moster, som varit begravna i Kungsparken."

Under mitten av 1800-talet upptäckte företagsamma personer att människoskelett kunde ge en stor vinst. Mitt framför dagens Malmöhus, mot Kockumssidan, låg vid den tiden en liten holme eller snarare ett försvarsverk. Här hade man under lång tid begravt de soldater som dog under tjänstgöring på fästningen. Ett ögonvittne berättar att "på denna begravningsplats har ofta de fattige på senare åren om vintern velat gräva upp ben att sälja, somliga till köp av bröd och somliga till brännvin."

Innan nuvarande Kungsparken skulle läggas ut året 1869 passade en mängd malmöbor på att göra stora "klipp": "Pietetslösa lump- och bensamlare begagnade då tillfället att å de gamla kyrkogårdsområdena verkställa grävningar efter ben. Enbart från "Spöbacken" hade sålunda hela lass av människoben utgrävts och försålt till lumphandlarne och benstampen för malning till benmjöl och gödningsämne." Hela Kungsparksområdet måste ha sett ut som ett kraterlandskap efter dessa "antikvitethandlares" framfart! Den s.k. "Benstampen" låg norr om kanalen utmed Norra Vallgatan. Här krossades både människoben och djurben till pulver som sedan såldes till bönderna runt staden.

Tillbaka till 1980-talet. En fotograf från Kvällsposten hade nu anlänt till fyndplatsen i Kungsparken. Museets vaktmästare höll stolt upp fyndet. Det hela blev till något helt annat än en artikel om Gatukontorets härjningar i våra parker. En dödsskalle kom emellan! Nej, själv följde vi inte traditionen från 1800-talet. Systembolaget ville inte ta emot skallen som betalning för en kvarter brännvin.

Värmepannan från Lunds domkyrka, skänkt av en malmöbo på 1400-talet.

Samling vid fyrfaten

Av Sven Rosborn

Vintern är i antågande, kylan tränger på. Låt mig ta er nästan exakt femhundra år tillbaka i tiden. Det är senhöst i det medeltida Malmö; det är vintern 1503 som är i antågande.

På morgnarna kommer alla fattiga och eländiga ut ur sina övernattningsruckel. Det finns många av dem i det senmedeltida Malmö. När borgarna sitter runt frukostborden i sina varma hus drar sig dessa utslagna till franciskanernas, tiggarmunkarnas, stora tegelkatedral vid Palnesjö. Så heter den lilla viken vid den insjö som en gång låg där Stadsbiblioteket i framtiden kommer att ligga. Kyrkan ligger i närheten av dagens kasinobyggnad. Den stora porten in till klosterkyrkan står öppen. Det kan tyckas vara ett fasligt slöseri att släppa ut värmen på detta sätt. Farhågorna är emellertid obefogade. Kyrkan är nämligen lika kall som omgivningen. Endast blåsten stängs ute i halvmörkret här inne.

I koret stiger munkarnas andedräkter till skyn tillsammans med rökelse och böner, i långhuset huttrar stående de många sjuka och fattiga. Tror de på ett Guds rike efter detta jordiska lidande? Kanske. En sak vet de emellertid med säkerhet. Efter det oändligt långa mässandet vankas gratis mat i klostrets matsal. En klunga har samlats mitt i kyrkan. Här står de, de utstötta i Malmö. Deras kläder är trasiga paltor som en gång kanske varit vackra klädesplagg men som sedan i form av lump skänkts bort av de rika. De står här, samlade inne i kyrkan kring ett stort och osande metallkärl mitt på golvet.

Just denna dag, sancti Martini dag 1503, besöker Mårten Krämare stadens rådhus i ett angeläget ärende. Mannen vill komma över ett stycke av stadens mark invid tiggarmunkarnas kloster. De församlade rådmännen och borgmästarna är misstänksamma. Vad kan Mårten vilja använda marken till? Nu får han förklara sig ingående. Han tänker låta bygga en tegelmur mellan kyrkogården och klostret. Sedan ska han bekosta byggandet av ett litet hus upp mot muren. Platsen är våra dagars

kiosk invid kasinoinfarten ut mot Slottsgatan. I huset ska Mårten under somrarna lagra träkol "för att gömma till vintern till att elda den panna med som han har satt in i klostret till fattiga folks behov om vintern."

Vad var det för en "panna" som Mårten Krämare bekostat? Tyvärr finns inga fler uppgifter om denna men vi känner andra sådana från kyrkor i det medeltida Danmark och Skåne. I Lunds domkyrka stod bl.a. en sådan. Den var skänkt av rådmannen i Malmö Jesper Henriksen något av åren 1496-1499. Med gåvan ville rådmannen att hans döda föräldrar skulle komma snabbare genom den väntade skärselden. Pengar donerades också till kolet. Årligen skulle användas 60 tunnor träkol till "fattiga klerke och fattiga usla människor till tarv och gode." Dessa usla människor skulle dock tvingas att varje gång de värmde sig vid pannan be en bön för Jesper och hans föräldrars själar.

Jespers stora kopparpanna är bevarad på det spännande Historiska museet i Lund. Inga besökare ber emellertid numera invid pannan. Det är heller ingen som läser eller försöker tyda inskriptionen som löper utmed pannans kant. Kanske beror det på att det inte längre eldas i den. Museet har ju centralvärme!

Axel Ebbes staty Solrosen i Kungsparken avtäcktes den 6 september 1911. Foto: Sven Rosborn.

En fransk dam fryser i Malmö

Av Sven Rosborn

I Kungsparken står en ung vacker kvinna och fryser. Detta är inte så märkligt - hon är nämligen naken. Ung är hon förresten inte - 91 år gammal men väl bibehållen. Jag talar om Axel Ebbes staty Solrosen. Axel gjorde det första utkastet till denna staty redan som lärling i Köpenhamn år 1890. Under den blivande konstnärens julfirande hemma i Hököpinge söder om Malmö torkade dock modellen sönder. Vid Axel Ebbes Parisvistelse tre år senare växte emellertid den vackra kvinnan åter fram i hans ateljé vid boulevard Argo. Konstverket fick pris på Paris årliga konstsalong i Grand Palais vid Champs Elysées.

I Malmö blev man imponerad över priset och 1911 kunde konstnären vara med och avtäcka sin staty i Malmö. Hör vad ett ögonvittne hade att berätta om denna händelse:

"En liten dotter till d:r Rosenius drog med sin spåda hand i snöret som höll täckelset, och fram trädde Solrosen, den i guldglans strålande fagra jungfrun, och en salva av handklappningar från allt folket hälsade den härliga synen. Under ännu en halvtimmes tid skockades kring bildstoden den ena beundrande skaran efter den andra; och intresset framträdde ej minst därigenom att olika åsikter här bröt sig mot varandra, om icke platsen på annat ställe varit ännu förmånligare."

I Kungsparken står således en internationellt uppskattad skönhet, antagligen en ung fransyska. Ordet "Solrosen" begrep dock icke de bondska malmöborna utan hon fick namnet "Solvännaren" eftersom kvinnan från ett varmare, sydligare land uppenbart desperat försöker vända kroppen mot solen. Nu var det inte vilken plats som helst som man av en ren händelse råkat placera statyn på. Detta uppdagades för mig en morgon för längesedan. Hela området runt fransyskan var nämligen under medeltiden täckt av byggnader tillhörigt det stora, medeltida franciskanerklostret.

Franciskanerna grundade redan i början av 1400-talet ett litet kloster i Malmö vid Västergatan - Bruksgatan. Klostret låg inträngt mellan gatan och den strandmur som gick fram utmed våra dagars Norra Vallgata. Munkarna trivdes inte. Man klagade bl.a. på den onda lukt som fanns här. På 1470-talet fick man därför ny mark i nuvarande Kungsparken. Med hjälp av donationer från rika skåningar uppfördes här ett nytt kloster i tegel, ett av Skånes största.

Det hände sig att jag en kväll på 1970-talet satt hemma och kopierade över de gamla ritningarna av klostret på en modern Malmö-karta för att ta reda på klostrets exakta läge. På morgonen tog jag bussen in till min arbetsplats på museet men gick, tankspridd som jag alltid är, av en hållplats för tidigt. Detta resulterade i en promenad genom Kungsparken. Framför statyn blev det stopp. De som passerade trodde säkert att tossingen antingen var alkohol- eller narkotikapåverkad. Skrattet fullkomligt bubblade fram.

Varför denna glädje? Med mitt nattarbete i friskt minne konstaterade jag att den nakna damen kanske stod på platsen till den forna klosterkyrkan. Vi talar ju ibland om hur intressant det skulle vara att för ett kort ögonblick färdas tillbaka i historien. Tänk om munkarna i stället hade kunnat färdas framåt i tiden! Mitt under mässan skulle då den nakna skönheten uppenbara sig. Vad förvånade de skulle ha blivit. Eller ...?

En grav med gravsten bevakar infarten till Malmö nya inneställe.

Kasinots kontrollant utsedd sedan länge!

Av Sven Rosborn

Jag har sagt det förr och jag säger det igen. Ibland häpnar man över situationer som gör att nutid och dåtid går samman. Ta bara exemplet med Pettersson. Vi ska ha ett kasino i Malmö, det har statsmakten bestämt. Om detta ska jag inte raljera. Men nog är det konstigt. När man skulle såga ner några träd för att ge plats för Malmö stadsbibliotek, satt det folk uppkurpa i trädkronorna för att bevara det gröna. Nu har man sågat ner en hel allé i den vackra Kungsparken för att Kasinot ska kunna synas ordentligt. De enda som fick flytta på sig var fåglarna.

Pengar och dobbel har en märklig makt över människorna. Så har det alltid varit. Redan i Malmö privilegiebrev, som vi fick av kung Hans 1487, står beskrivet hur man skulle förfara vid spel och dobbel i staden. På den tiden ansåg kungen att denna verksamhet var liktydigt med djävulens påfund:

"Hur förfara om den som får hugg eller pust (slag) i dobbelspel av den som dobblar med honom: Den som hugg ger, bötar intet till honom som får hugg, men till kung och stad för sina brott."

Alltså, rätt översatt, den som är så dum att han spelar får skylla sig själv, men staten ska sko sig ekonomiskt. I detta avseende har således tiderna icke förändrats.

"Varder någon ihjälslagen under dobbelspel, skall han jordas under galgen, och den som honom ihjäl slog, skall giva liv för liv." Vad gäller denna paragraf har vi tack och lov blivit bättre. Gäst på modern spelplats ska inte riskera att bli begravd på gamla avrättningsplatsen vid Rörjökolan.

Under 1700-talet inrättades i Malmö i herrklubb, "Natticks klubb", i ett hus på Hyregatan på Väster. Inträdesavgiften var 6 styver eller 1 skilling. För den avgiften fick man lov att röka tobak och dricka svagdricka. Skulle man ha starkare saker, som t.ex. den vanliga toddyn, betalades extra. Givetvis gällde detta också för att få tillgång till spelkort som alla gästerna använde sig av. På den tiden var det spelkort av en typ "Kamfio" som var populärast. Se där, Malmös första kasino fanns på Hyregatan.

Vad har allt detta med Pettersson att göra? Jo, infarten till Malmö nya kasino passerar en rest av den gamla begravningsplatsen. Jag var bara tvungen att gå in och ta mig en titt på den skövling som i dagarna skett här. Det var då jag fann att hörngraven, en grav som bokstavligt talat kommer att vakta infarten till kasinot, tillhörde Nils Petter Pettersson. Jag fick mig ett gott skratt mitt i eländet. Den där stadstjänaren, han ska alltid hålla sig framme!

Pettersson var född redan 1814 och han dog 1887. Hans far hade ett förtjänstfullt yrke; varje natt och varje kvart skulle han blåsa i luren från S:t Petri kyrkas torn; han var tornväktare. Sonen skulle också bli en högt uppsatt tjänare av staden, en "stadstjänare". Petterssons uppgift var att ha kontroll på all biljettförsäljning till teaterföreställningar och alla inbjudningar till fester, upptåg, dop och begravningar. Man gick till Pettersson med sina bjudningskort och han själv vandrade runt och bjöd sedan in gästerna till de olika tillställningarna. Vid förlustelseevenemang stod det bara på annonserna: "Biljetter erhålles hos Pettersson". Alla visste ju att han bodde på Mårtensgatan mitt i nuvarande Caroli City. Denne man, Malmös verkliga utekändis i 1800-talets nöjesliv, kommer att bevaka ingången till det moderna kasinot. Det känns tryggt.

Malmö museums ståtliga slottsbyggnad från 1901 på ett foto från ca 1915. Förebilden togs bl.a. från Torups 1500-talsslott som då ägdes av friherrinnan Coyette. Hon var vid denna tid en av Skånes största kulturella personligheter. Foto: Rahm/Sven Rosborns fotoarkiv.

Ett skånskt slott i Malmö

Av Sven Rosborn

Malmö stadsbibliotek är den av Malmö kulturinstitutioner som attraherar mest besökare. I en härlig blandning av nyaste nytt och äldsta äldst står huvudbiblioteket där, välkomnande ... fyllt med sprängfylld information. Den gamla delen av biblioteket liknar ett gammalt slott. Skenet bedrar. Det är inget 1500-tals slott som står här.

Det hela började egentligen redan år 1841. En präst i Malmö, Hultman, tillika lärare i en privatskola, började samla gamla föremål till ett museum. Hultman lämnade snart staden och sakerna packades in i en garderob. Här hittade en annan lärare, Malte Eurenus, dem och snart hade Malmö sitt första riktiga museum i ett rum i dåvarande Latinskolan, belägen mitt emot våra dagars Kockska krog.

Eurenus utökade snabbt samlingarna. Förvånat läser man i Malmö museums gamla inventarieliggare hur man vid uppäckning av en sädesäck från Indien nere i hamnen hittat en halmhatt och en död råtta. Båda skänktes till museet! Råttan konserverades antagligen av Malmöns förste konservator, tillika trumslagare i Kronprinsens husarregemente. När Latinskolan flyttade in i sin nuvarande ståtliga byggnad 1879 fick Malmö museum två salar i andra våningen. Snart blev skolan trångbodd och museet "kastades" ut. I slutet av 1800-talet fanns Malmö museum instoppat i en trerums lägenhet på Amiralsgatan.

Genom en privat donation kunde man emellertid planera för framtiden. Det var rike Rosqvist efterlämnade förmögenhet som räddade Malmökulturen den gången. En arkitektävling utlystes men inget av de sju förslagen godkändes. Det blev i stället lektorn Smedberg som fick arbeta fram användbara ritningar. Ordern var given. Den nya musebyggnaden skulle se ut som en skånsk-fynsk

herrgård från 1400- eller 1500-talen. Förebilderna var friherrinnan Coyettes Torup och det ståtliga Egeskov på Fyn.

Det totala bygget fick kosta den stora summan av 220.000:-. Några prisexempel kan väl inte skada att nämna här. Värmeledningssystemet för hela byggnaden gick på 15.050:-, alla montrarna kostade sammanlagt 17.000:-, telefoninstallationerna 500:- och alla gardinerna 1000:-. Den 21 april 1900 hade den högtidliga grundläggningen av Malmös första verkligt "riktiga" kulturinstitution ägt rum. En kopparlåda med tidningar, mynt och annat typiskt dåtida skrafs murades in i källarmuren.

Redan den 12 okt 1901 öppnade museet sina portar för allmänheten. Den gamle museikämpen Eurenus fick dock aldrig uppleva det som skulle ha blivit hans liv stoltaste ögonblick. Bara kort tid före invigningen dog denne, Malmös förste kulturkämpe. Förvånade malmöbor kunde nu vandra i "slottssalar" och i stum beundran titta på trasiga lerpottor, monterade djur, skånska 1800-tals målars rika alster m.m. I någon monter fanns säkert en trasig indisk halmhatt och en uppstoppad råtta från samma land. Mitt i byggnaden hade man ett rum med hög takhöjd. Här stod lite större uppstoppade alster som t.ex. den stackars elefant som hastigt och olustigt dött under ett framträdande i Malmö.

Redan från början förfasades malmöborna över vilket slöseri kulturen i staden stod för. Hur kunde man uppföra en så stor byggnad till museum. Man skulle ju aldrig kunna fylla den! Tjugo år senare var emellertid samma museum så sprängfyllt att man desperat såg sig om efter ny lokaler. År 1937 öppnade det nya Malmö museum på gamla Malmöhus slott. I den kopparlåda som fortfarande finns kvar, inmurad någonstans nere i källarmuren, inlades 1900 en handskriven dikt som speglade en förhoppning om framtiden: "Må Malmö museum i sitt nya hem bliva samhället till gagn och glädje. Befrämja vetande, yrkesskicklighet och smak, bilda genom naturen, förädla genom konsten, väcka genom forntiden, bereda framtiden!" Har önskemålen slagit in?

Annellska huset, Gamla Västers äldsta korsvirkeshus.

Annellska huset

Av Sven Rosborn

Annellska huset på Gamla Väster vid Jakob Nilsgatan. Gamla Västers äldsta bevarade korsvirkeshus. En idyll som får hjärtat att klappa hårt av glädje. För inte så länge sedan såg minst 60 % av bebyggelsen i Malmö ut så här.

Nu menar jag inte den välskötta miljön utan jag tänker på själva husen. Merparten av Malmös byggnader för några hundra år sedan var nämligen låga envåningshus med korsvirke i väggarna. Året 1692 genomförde man i Malmö stadens äldsta bebyggelseinventering. Stadens tio "stadsdelar" inventerades noga. Jo, ni läste rätt. När socialdemokraterna för inte så länge sedan införde olika stadsdelar i Malmö var det egentligen något som man bara stal ur historien. Under medeltiden kallades stadsdelarna för "rotar".

För att inventera husen i varje rote utsågs 1692 en rådman och en timmerman i varje rote vilka knatade runt och knackade dörr. En dag stod de på Jakob Nilsgatan. Noggrant antecknade man alla som hade hus vid gatan och gjorde också en enkel beskrivning av byggnaderna. Det nuvarande huset på Annellska tomten, det långa vita huset mitt i bilden, är från 1705. När besiktningen skedde tretton år tidigare stod här två små hus. Fortfarande kan man faktiskt se att det långa huset egentligen är två sammanbyggda hus på två tomter.

Hitom Annellska finns två små hus. På 1970-talet skulle man göra Gamla Väster attraktivt. På befintliga gator skulle bilarna slussas fram i mängd och därför behövde man gångstigar genom kvarteren. Ett utarbetat förslag var att de två små husen skulle rivas så att skolbarnen skulle kunna gå och cykla igenom kvarteren till Västra Skolan. Som tur var blev aldrig förslaget genomfört.

Utanför porten till Annellska huset gjorde jag och min arkeologkollega Torkel Möllerström på 1970-talet ett fynd som ni i dag kan betrakta i monter på Malmö museum. Det var lille julafton och en akut avloppsgrävning i gatan föranledde att vi övergav all julgranspyntning, krängde på arbetskläderna och

dök ner i de härligt smetiga avfallslagren som döljs under gatubeläggningen. Vilken fin julklapp vi fick! Två tunnor hade på 1300-talet ställts i en grop över varandra och dessa hade sedan använts som en stor toalettbehållare. Vilken fröjd är det inte att gräva i gamla toaletter! Inne i tunnorna låg i gödslet välbevarade träföremål, bl.a. hade toalettsitsen av utskuret trä trillat ner och aldrig hämtats upp. Än i dag utgör fyndet den äldsta kända toalettstolen i Malmö.

Nu kanske någon oroligt frågar sig varför man hade en toalett nedgrävd i Malmö mitt i gatan? I Stockholm vet vi genom t.ex. resenären Kichel att så sent som på 1580-talet fick man nöja sig med att nyttja öppna toalettgropar bredvid gatorna. Kunde samma primitiva miljö verkligen ha funnits i det kultiverade Malmö? Givetvis inte! Förklaringen är att Jakob Nilsgatan lades ut först under slutet av medeltiden. Toaletten har alltså en gång stått inne på en gård.

I det lilla gula huset på Jacob Nilsgatan nr 6 föddes år 1864 Ida Nilsson.

Ska ni hotta in några julklappar i år?

Av Sven Rosborn

Tider förändras och sederna med dem. Jag tror inte några längre praktiserar seden att "hotta" in julklapparna i rummet på julafton. Inte heller förväntar man sig att möta en mansstor och hemsk julbock när det ringer på dörren på julaftons kväll.

På Jacob Nilsgatan på Gamla Väster finns ett litet hus som på 1870-talet beboddes av en liten flicka Ida med sin mor. De var fattiga; fadern dog när Ida var nio år. När Ida blev gammal berättade hon om sina barndomsminnen för några som hade vett att skriva ner hennes berättelse. Jag ska idag skriva om julen, en högtid som var något speciellt även i ett fattigt hem:

"Den först fotogenlampan vi hade köpte far och mor till en jul. Vi barn stod och beundrade lampan. Det var en riktig jul det! Barndomens jular, det var något speciellt det. Ett par dagar före jul skulle hela huset städas. Mor köpte en sida fläsk, en halv fårkött och några tunnor potatis. Hon lagade korv och lutade fisk. Vi hade alltid en liten julgran som köptes på Stortorget.

På julafton var hela Stortorget fullt av människor vid 12-tiden. Regementsmusiken blåste in julen från burspråket på rådhuset. Hemma hade mor skurat ett stort gammalt matbord med klaffar, så att det blev rent och vitt. Vid åttatiden åt vi fisk och gröt. Vi hade senapssås till fisken. Senapen hade mor själv malt i en träbunke med ett järnlod (järnkula). Till julklappar fick vi mest nyttiga saker. En jul hade mor köpt en säng, bord och stolar att leka med. En gång hittade min bror och jag på att "gå julaspoke". Vi bytte kläder; han tog kjolar och en schal. Men vi vågade inte gå och visa upp oss för andra folk. Johan hann i alla fall skrämja flickorna på gatan."

Se där, den gamla seden att klä ut sig till jul och skrämjas fanns kvar för hundra år sedan. Redan på 1500-talet försökte de lutherska prästerna få bort detta ofog från Skåne. Då var det populärt att klä ut sig till julbock - inte i skepnad av våra dagars halmbock utan som en hiskelig varelse med ett riktigt bockhuvud fastsatt på en käpp och med rörlig underkäke. Biskopen Peder Palladius räknade

emellertid sådan upptåg som satans påfund, sedan fick de vara hur populära som helst. Långt in på 1800-talet var emellertid seden med julbocken levande. Ett ögonvittne berättar:

"En yngling föreställer julbocken. Han är alldeles täckt i ludna skinn, med en del därav på framsidan hopfästade så, att de formara ett huvud, men svansen utgörs av en ung björk. Både huvud och svans är rörliga, med hjälp av snören eller fina sprötor, som hålls av den utklädde personen. Så utrustad blir vidundret inskaffat i rummet, där han vandrar omkring, till nöje för de äldre och till skräck för barnen."

Lite mindre skräck fanns i den malmöitiska seden som finns beskriven för mer än hundra år sedan. Någon knackar på dörren ... Vem gör förresten inte det på julafton! ... Så öppnas dörren på glänt och något osynlig person eller "bock" utanför börjar kasta in julklappar i stugan. Jag antar att detta något våldsamma tillvägagångssätt inte praktiserades hemma hos Ida när hon fick ett helt möblemang i julklapp att roa sig med! Se där, två nygamla seder; antingen skrämma livet av folk eller "hotta" in klapparna. Varför inte prova båda i jul?

Tre hjältar som gav sina liv i kamp mot en livsfarlig sjukdom. En utbrunnen marschall visar att deras uppoffring fortfarande inte är bortglömd.

Koleran i Malmö

Av Sven Rosborn

Gamla kyrkogården invid Gustav Adolfs torg är en plats som rymmer mycket historia. Låt oss stanna till vid en av gravarna. Den ligger när Stora Nygatan och är lätt att se. En stor, hög, vit obelisk utmärker nämligen platsen. Här ligger tre hjältar.

För inte så länge sedan var läkarvetenskapen tämligen hjälplös när stora epidemier slog till. Spanska sjukan efter 1:a världskriget är ett sådant exempel. Min egen mormor drabbades själv efter att osjälviskt ha gått omkring och vårdat hopplöst sjuka i Malmö. Min morfar ordinerades då av läkare att som medicin inköpa en halvpanna cognac - men hon skulle dricka det på en gång. Det hjälpte - antagligen var det alkoholchocken som gjorde susen.

Samma typ av alkoholrecept utfärdades i stor mängd året 1850. Den fruktade koleran hade slagit till. I Malmö Tidning från januari 1851 kan man läsa att på apoteket Lejonet slet man hårt. Personalen arbetade dagar som nätter med att tillverka och försälja "kolerapåsar", "stoppande droppar" och rökningssmedel att tända eld på så att röken skulle hålla sjukdomen borta! Och så var det spriten:

"Vad som mest efterfrågas är likväl dubbla beska droppar. Icke blott sjåare (hamnarbetare), sjömän och soldater tar beska; själva den strängaste wieselgrenare (nykterist) i staden består nu sig själv jämte alla sina tjänare, pigor såväl som drängar, en respektabel beska och därutöver tillåter han icke att de dricka vatten, om det icke är inblandat med en tiondel renat brännvin."

Koleran hade sedan 1844 varit på väg från Indien mot Europa. Den 2 aug 1850 dog en resenär i Ystad och nu började man förbereda sig på den attack som troligtvis skulle komma även mot Malmö. Den första som insjuknade var en kvinna på Hospitalsgatan på Väster. Hon fördes genast till det provisoriska sjukhus som inrättats i några hus i våra dagars Kungspark. Sjukdomen hade en häftig karaktär, döden följde för det mesta mellan sex och tio timmar efter symtomen börjat visa sig.

De två läkarna Thome och Ekeröth kämpade en hopplös kamp och de offrade sina liv. Av övriga 26 vårdare dog tio inom loppet av de första tre dygnen. Den 26 oktober 1850 förklarades Malmö äntligen fri från koleran. Fyra procent av stadens befolkning hade strukit med. Men liemannen skulle komma åter.

Dagen efter midsommar 1853 utbröt kolera i Köpenhamn. 30.000 köpenhamnare flydde i panik men i Malmö höll man sig nervöst lugna. Stockholm, Göteborg, Jönköping, Ystad - rapporter inkom från städer som svårt härjades denna sommar. Skulle Malmö klara sig? Vägspärrar hindrade besökare att komma in i staden. I slutet av sommaren föll bastionerna. Den 6 augusti dog en arbetare vid vårdshuset Mon Bijou invid nuvarande Triangeln. Vårdshuset förvandlades nu till kolerahus. Tobaksarbetaren Andreas Winquist var en av de som insjuknade:

"Då dog min dotter först i kolera, andra dagen blev jag angripen och måste ut till sjukhuset. Sedan bars man i filten och lades på sängen, så infann sig den gruveligaste kramp så man föll i medvetslöshet, sedan var det än i badkar, än åderlåtning. En mamsell Geist såg jag hoppa ett par alnar rakt upp i sängen utav plågor."

Andreas hade tur och överlevde. Läkaren ute på Mon Bijou fick emellertid plikta med sitt liv. Hans namn återfinns också på gravstenen invid Gustav Adolfs torg. Tacksamma malmöbor skapade senare minnesmärket.

Malmöns största silverskatt, nedgrävd 1677, finner du utställd på Malmö museum.

Silverskatten

Av Sven Rosborn

Det är eftermiddagen den 28 mars 1888. Fyra grovarbetare håller på att gräva grunden till ett nytt hus i hörnet Tegelgårdsgatan - Engelbrektsgatan. Det gamla korsvirkeshuset som stod på platsen hade ingen källare och nu börjar man på hästanspända flakvagnar kasta upp den sedan århundraden orörda jorden under det rivna husets trägolv.

Det var då det hände! En svårt förmultnad tråkista dök plötsligt upp. Locket föll i tusen bitar när någon av grävarna Måns, Emil, Anders, Frans eller Jakob tog ett grabbatag i det. Inne i kistan låg mängder med runda, grönärgiga mynt, smycken och dryckespokaler av silver. Man kan nog fortfarande, när man passerar platsen, svagt höra de flämtningar och förvånade utrop som för länge sedan utstöttes här. Malmöns största silverskatt någonsin var funnen.

Skatten fördes till polisstationen. Här började ett styvt arbete med att göra föremålen fria från jord. De stora, tjocka silvermynten var fastärgade i varandra så att de med våld måste brytas loss. Någon antikvarisk känsla för konservering fanns inte på den tiden. Hela skatten uppgick till tre guldmynt, ett smycke av rent guld, mängder med silversmycken och dräktsilver, silverkedjor och silverbeslag och därtill flera silverbägare. Samt, inte att förglömma, 3516 silvermynt. Många av mynten har varit mycket värdefulla. Det äldsta myntet är präglad i Sachsen år 1539, det yngsta är från år 1676. Uppenbart har kistan grävts ner efter detta året. Vi vet när och vi vet av vem. Deras initialer står ingraverade på en av silverknapparna, ACS - AAD.

Anders Christensön och Anne Agesdaater! Er hemlighet är avslöjad! Bryggaren Anders gifte sig den 16 september 1666 med änkan Anne och flyttade in i hennes gård vid Tegelgårdsgatan. Huvudbyggnaden, en lång envånings korsvirkens-byggnad, låg utmed gatan och i öster, mot Engelbrektsgatan fanns en mindre byggnad där köket och brygghuset var inrymda. Paret dog under sommaren 1677, troligtvis samtidigt med att danska armén i juni belägrade Malmö. Hustrun var sjuk

men har överlevt mannen en kortare tid. Kanske Anders stupade i försvaret av staden. För att skydda sina rikedomar för eventuella danska plundrare man gömt undan dessa.

De förtvivlade släktingarna slet sina hår och man grävde i gården efter arvet. På olika ställen påträffades också nedgrävda silversamlingar. Dessa var av stort värde men man visste att det fanns mycket mer. Men var? Silverkistan under trägolvet förblev gömd i århundraden.

Jag har själv haft alla mynten från skatten i min hand, ja t.o.m. hela skatten. År 1977 skulle en ny utställning öppnas på Malmö museum och i en specialdesignad och extra klurigt larmad monter kunde jag i egenskap av museichef ställa ut skattfyndet. I dag finns skatten fortfarande utställd på Malmö museum, men nu inne på det gamla slottet. Gör gärna ett besök och fascineras av det gamla glittret. Du kan dock inte räkna till 3516 mynt. Närmare tusen stycken försvann under en tid skatten var tvångsförflyttad till Stockholm. Man råkade då blanda ihop malmömynten med andra mynt. Typiskt!

Daglig morgonvy över Engelbrektsgatan som Torkel Möllerström uppfattat situationen.

När djuren skulle ut ur staden

Av Sven Rosborn

Malmö är inte enbart människornas historiska stad, den är också de fyrbenta djurens gamla stad. Idag ser man bara dessa i form av hästar, bärande poliser vid demonstrationer. För inte så länge sedan var det minsann ett helt annat djurliv i city!

Det kan vara svårt för den oinvigde att fatta hur bondlikt Malmö var för inte så länge sedan. Runt staden löpte ett försvarsverk av vallar och vattengravar. Utanför detta fanns de två värnen, d.v.s. en småhusbebyggelse koncentrerad utmed de södra och östra förstadsgatorna. Resten var åkrar, samt ... inte minst ... stora betesängar. Kreaturen betade av det fuktiga, frodiga gräset i sankmarkerna invid Kirseberget, vid Rörsjön och på Hästhagen söder om Malmöhus. Väster om slottet låg också betesmarker långt bort mot Limhamn.

Innanför stadsvallen var många borgaregårdar uppförda precis som de kringbyggda gårdarna på slätten. Exempel på sådana "bondgårdar" är än i dag Hedmanska gården vid Lilla torg och Bagerska gården vid Östergatan. Här höll man kreatur av alla de slag; grisar, får, kor och hästar. År 1731 uppgick hela stadens boskapshjord till 346 kor, 186 hästar, 17 ungnöt och 162 får. Även om djuren var många var det förvånansvärt få djur per hushåll. De flesta ägde endast en ko; den som hade flest var prosten Corvin med fyra råmande kreatur.

Sedan uråldriga tider kunde borgarna mot ersättning låta sina djur gå på stadens betesmarker. Kreaturen delades upp i den östra, den södra och den västra hjorden. Vardera vaktades av stadens

fast anställda herdar. På våren och hösten skulle djuren varje morgon drivas ut på bete och på kvällen tas hem igen.

Kan ni se eländet när djuren tidigt i ottan skulle drivas genom Malmös gator! De samlades upp invid respektive stadsport. En djurflock borta vid Österport vid nuvarande Drottningtorget, en vid Västerport vid slottet och så en invid Söderport där vi har nuvarande hotell Temperance vid Engelbrektsgatan.

Problemen med djuren var givetvis många. Dumma kor kom allt som oftast galopperande på den härligt gräsbevuxna stadsvallen vid nuvarande Gustaf Adolfs torg ... för att nu inte tala om all den gödsel som avlämnades på gatorna. Problem med den feta tjuren fanns också. För givetvis hade staden sin egen tjur.

År 1729 kom det till Malmö styrandes kännedom att stadstjuren hade det alldeles för bra. Man köpte upp för mycket foder till djuret. Det anslogs hela 12 lass hö, 15 tunnor havre och 3 lass halm för detta maskulina välbefinnande. Malmös tjur gick nu en bister tid till mötes. Stadens revisorer hade nämligen börjat bli allvarligt effektiva!

Ta och ställ er mitt på Engelbrektsgatan och försök för ert inre se denna underbara bild av ett par hundra djur som varje morgon trängdes, råmade och lade högar av visitkort just här! Vid middagstid, på sommaren också vid kvällstid, drog ett stort lämmeltåg av mjölkerskor, d.v.s. pigorna i borgarehemmen, ut på markerna för att mjölka. Tro nu inte att mjölken användes speciellt mycket som måltidsdryck. Denna sed kom i bruk på allvar först under slutet av 1800-talet. Innan dess var det mycket öl, mer brännvin och lite vatten som släckte törsten.

Men plötsligt dyker fru Christine Pettersson upp! På 1870-talet satte hon upp den första mjölkaffären i staden. Denna låg på Landbygatan invid Lilla torg. Här stod den glada madammen och sålde av sitt tämligen begränsade sortiment: enbart mjölk, grädde och smör. Folk skrattade nästan ihjäl sig åt det löjligen fruntimret med sin idiotiska idé. Men Christine var en rekorderlig kvinna. Hon reste runt på landsbygden och fick kontrakt med bönderna. Affären växte och snart började allt fler mjölkbutiker dyka upp. "Fru Pettersson vid Lilla torg" hade blivit ett välkänt och aktat begrepp hos alla Malmöbor.

Café Dockhuset fanns en gång i Aspegrenska huset vid Lilla Torg.

Kring Lilla Torg

Av Sven Rosborn

Min kära hustru och mitt lördagsnöje på 1970-talet var bl.a. att strosa i Malmö city, kolla in alla små utforskade detaljer på gårdar och bakgårdar och uppleva det gamla Malmö. Våra promenader avslutades gärna på Café Dockhuset vid Lilla Torg. Detta var inrymt i Aspegrenska huset, ett korsvirkeshus i två våningar. Hur många gånger kunde man inte från närliggande bord höra uttryck av stor förtjusning över detta gamla hus.

- "Tänk om dessa bjälkar kunde tala!", utbrast en gång en medelålders dam.

- "Då skulle de kunna berätta hur de stått i en småländsk furuskog och år 1963 blivit nedsågade, körda i en maskinsåg och transporterade till Malmö", väste jag till hustrun.

Allt är inte guld som glimmar. I början av 1960-talet togs beslutet att riva den salubyggnad som då upptog det forna torgets hela yta. Lilla Torg skulle återuppstå som det en gång sett ut. Husen utmed torget fräschades upp och det Ekströmska huset från ca 1720 vid hörnet till Larohegatan frilades från puts och korsvirket rekonstruerades. Huset bredvid revs och här uppfördes ett ny-gammalt hus, det Aspegrenska.

I början av 1900-talet drabbades Malmö av ett enormt rivningsraseri. Mängder av fina malmögårdar i korsvirke med historia ner till 1500-talet försvann. Så raserades t.ex. hela kvarteret norr om Lilla Torg. Detta var ett av Malmös mest unika kvarter vad det gällde äldre byggnader. Malmö fornminnesförening bildades år 1909 bl.a. i syfte att försöka rädda husen. Men allt var förgäves. I stället fick man försöka ta tillvara profilerade trädelar från husen som försvann. Det Aspegrenska korsvirkeshuset från 1500-talet låg invid S:t Petri kyrka. Det är från detta hus som de uthuggna trädetaljerna i huset vid Lilla torg kommer.

Lilla Torg skapades på 1590-talet. I bodraderna på norra och östra sidan fick fiskhandlarna, eller fiskblötarna som de kallades, och "huggischerna", d.v.s. hökerskorna, sina platser. På den södra sidan

stod bagarna och på västra sidan slaktarna. Först på 1690-talet fick man tillstånd att bygga små men ordentliga korsvirkeshus utmed torgsidorna.

I dag är det uteserveringarna som helt dominerar Lilla Torg sommartid. Jag försökte en dag att beställa kokt ål och skånsk kalops vid ett av borden. Servitören stirrade på mig som jag inte var riktigt klok. Det enda jag gjorde var att testa om någon restaurang tagit upp traditionerna från förr. Hör bara hur en Karl Möller själv upplevde Lilla Torg på 1890-talet:

"Lilla Torg var ett trevligt småstadstorg med sina små hus och krogar eller rättare spisställen. Under den mildare årstiden serverades här `i det fria` för arbetare och småbönder som kommit till stan. Bredvid stod böndernas vagnar, och den förspända hästen fick foder från vagnen och intog sin måltid samtidigt som sin herre. Vid långa omålade träbord serverades den enkla måltiden. De traditionella rätterna var kokt ål, eller kalops och risendegröt samt icke att förglömma, brännvin."

Dessa rätter var så berömda att ett av de dåtida matställena på Lilla Torg kallades "Kalopsenborg". Ägaren blev stenrik. Nej, i dag finns inte dessa rätter på denna plats. Men brännvin kunde jag få. Alla seder har inte försvunnit!

Davidshallströmen runt 1915. Spårvagnstrafiken var på den tiden livlig i Malmö.
Foto: Rahm/Sven Rosborns fotoarkiv.

Davidshallströmen - men vem var David?

Av Sven Rosborn

Vid Södertull ligger Davidshallströmen, idag en gångbro men då bilden togs en allmän stadsinfart från söder, inte minst för spårvagnar. "David", ett av de här många namnen som finns runt om oss i Malmö city men vars bakgrund vi kanske inte reflekterar över. Vi ska rådfråga en gammal Malmödam om namnet ifråga.

Alma Falkman levde på 1800-talet och början av 1900-talet och hon skriver: "Från söder kom man över södra infartsbron. I min barndom kom aldrig på fråga att kalla denna Davidshallströmen. Davidshall var ett simpelt utvårdshus vid hörnet av S:a Förstadsgatan och nuvarande Regementsgatan. Det ägdes av en David Lenander och han var minsann inte finare än sitt vårdshus. Till fröjderna där hörde även den sortens sångarinnor ... Att detta Davidshall nu förevigas genom benämningen av både en bro, en gata och ett torg förvånar en gammal Malmöbo."

Källarmästaren David Lenander öppnade förlustestället Davidshall 1862 och det blev snabbt populärt hos den mera "enklare" befolkningen. Parken sträckte sig söderut utmed S:a Förstadsgatan, från kanalen ner till våra dagars Kärleksgata. Ett antal hus låg kringspredda i parken. En dansk på besök blev förvånad när man kallade två enkla trähuspaviljonger för "Afrika" respektive "Asien", något som man på tydligen på den tiden även hade på Tivoli i Köpenhamn. Dansken konstaterade surt att Davidshall liknade Tivoli lika mycket som "en grå mus liknar en grå elefant."

Något som däremot var spännande med Davidshall var de ballonguppstigningar som man började med här året 1881. Malmöborna hade aldrig sett ballonger och nu steg här varmluftsmonstren till väders varje kväll. Den 21 augusti gick det riktigt galet. Ballongen törnade genast efter start mot ett hus som låg på en av tomterna på bilden. Takstenar och kalk dånade mot gatan. Efter ett höjdsnitt fastnade ballongen i telefontråden i Storgatan. Efter att ha ödelagt Lugnets telefonsystem steg vidundret åter men for då rakt in i en stor skorsten som störtade till marken. Efter att ha lågsniffat över dåvarande arbetarstadsdelen Lugnet krockade gondolen mot en husvägg. Väggen rämnade och en av passagerarna lyckades hoppa av varpå ballongen steg till väders. När den slutligen landade vid Bulltofta kan man lätt ana ballongförarens frustrerande utrop: "Oj!"

Namnet Södertull kommer av den tullstation som fanns här i början av 1800-talet. Kanalen grävdes åren runt 1810 och på den tiden skulle man fortfarande betala tull för varor som fördes in till staden för att säljas. Tobaksarbetaren Andreas Winqvist, död på 1880-talet, berättar på skriven malmödialekt om ett ingripande av tull mot smuggelsprit:

"Så hände dätt en gång att en bonde skule lura säj in med itt stort hallsalerkrus fult med bränevin. Så smög han säj långs åt kanalen och tullvackten fick syn på hånåm och tog fast hånåm. Så sägår bonden: - Harren kan väl la mäj smage fust påad. För ja har inte säl smågt påad. Och så tog bonden sig en docktig klunk och sedan slunga han lerkruaset utt i kanalen och sa: - Där kan i gån och ta de; och sprang sin väg." Kruaset ligger inte kvar. Kanalen har blivit muddrad många gånger sedan dess.

Gustav Adolfs torg med del av den s.k. Rivieran på 1920-talet. Foto: Rahm/Sven Rosborns fotoarkiv.

Po Gustav!

Av Sven Rosborn

Vi träffas po Gustav! En plats i alla Malmöbors hjärta, torget som ligger mitt i stan. Ett torg med mycket historia men ett torg som egentligen kom till genom en lyckad kompromiss.

De första åren in på 1800-talet bestämdes att de höga försvarsvallar och breda vattengravar som alltsedan 1600-talet gjort Malmö innerstad till en fästning skulle rivas. Vallmassorna störtades ner i vattengravarna och på detta sätt vann man nya stora kvartersmarker. Utanför alltsammans anlades den nuvarande kanalen. Men det fanns ett stort problem. Den enda infarten till staden söderifrån anslöt på den tiden via Engelbrektsgatan. De som bodde vid Södergatan ville däremot att den nya infarten skulle ansluta till denna urgamla gata. För att lösa problemet lade de styrande ut ett rektangulärt torg med två av hörnen i respektive omtvistad gata. Södra Förstadsgatan anslöts däremot mitt på motstående sida. Se där ... en besökare söderifrån hade på detta sätt lika långt till Engelbrektsgatan som till Södergatan. Åter en bekräftelse på skånsk klokhets långa historia.

På bilden skimtar i höger kant det gamla Stadt Hamburg, byggt i samband med torgets utläggande. Detta var Malmös första hotell. I resten av kvarteret bakom byggnaden fanns en gudomlig parkanläggning där malmöborna under sköna sommarmånader kunde njuta av olika förlustelser såsom konserter, mat och umgänge. Efter mitten av 1800-talet fanns här också en vacker teaterbyggnad, sorgligt riven i det kulturfattiga Malmö på 1960-talet.

Om det var förlustelser som gällde på torgets östra sida var det förgängligheten som härskade på västra sidan. På 1820-talet stod den Nya kyrkogården klar, i dag Gamla kyrkogården. Hit överflyttade Malmös borgarfamiljer till livet efter detta. Liksom man hade ståndsmässiga fastigheter i de levandes

kvarter, fick man egen "bostad" i de dödas kvarter ... ja, kyrkogården uppdelades faktiskt i just "kvarter".

Mitt emellan dessa ytterligheter låg alltså torget. Det tog dock lång tid innan det blev något vettigt av det hela. Så sent som 1842 berättar en ung dam som tagit in på hotellet att detta gränsade till en stor öppen plats, på vilken det gick får och kor och betade. I slutet av 1800-talet började man bebygga torgets norra sida. Detta var de rikas paradis. Inspiration till husens arkitektur hämtades från medelhavsområdet, därav smeknamnet "Lilla Rivieran".

När Sydsvenskan för något tiotal år sedan gjorde en historisk kunskapstest bland Malmös styrande var det nästan ingen som kunde svara rätt på vilken Gustav Adolf som gett sitt namn till torget. Givetvis gissade de flesta på den fete och närsynte kung som 6 november 1632 red vilse i en tysk dimma. I stället skulle det vara den olycklige kungen Gustav IV Adolf; han som i början av 1800-talet så älskade Malmö att han funderade på att göra staden till Sveriges huvudstad. Givetvis blev en sådan tossing genast avsatt som Sveriges regent!

Södergatan med Butterixhuset år 1976.
Foto: Sven Rosborn.

Funderingar kring ett namn

Av Sven Rosborn

Det har tävlats i Malmö. Om vad det nya komplexet vid Södergatan ska heta. Det gamla namnet Butterix ska bort. Namnförslagen i tävlingen var redan givna: Balzari, Baltzar Jacobsen, Baltzar City, Glaus eller Pounto. Baltzar fanns i 60 % av förslagen. Men vem var han. Ja, inte hade han något med tomten att göra, långt därifrån!

Tävlingen gjorde mig minst sagt fundersam. Återigen är det kanske dags för en praktfull historisk sammanblandning i Malmö. Ta t.ex. bara fallet med kvarteret S:t Gertrud borta mot Drottningtorget. Det heter så därför att S:t Gertrud låg i ett helt annat kvarter. Fadäs på 1860-talet. Detsamma kan bli fallet vid Baltzargatan.

När det gäller Baltzargatan finns det två med det namnet att ta hänsyn till. Den äldste Baltzar är just namnförslagens Baltzar Jacobsen. Han föddes 1524 och var son till borgmästaren i Malmö Jacob Nickelsen. Barndomen tillbringades i faderns ståtliga hus i Tunnelkomplexet vid Adelgatan. Sedan bar det ut i världen för studier. 1558 bodde han i Italien, blev lärare och kom till slut hem för att som hög präst bosätta sig i Lund. Här tillbringade han hela sitt mera vuxna liv, gifte sig med en lundakvinna och ligger begravd i domkyrkan.

Baltzar blev 1562 ärkedjäkne i Lund, dvs. en hög prästtitel. Strax innan hade han i arv fått en större gård vid Djäknegatan, ungefär där läkarhuset Ellenbogen nu ligger. Samtidigt börjar ordet Djäknegatan uppträda. Kan det inte finnas ett samband här? I arvet ingick också ett antal småhus, belägna ungefär vid hörnet av nuvarande Djäknegatan - Baltzargatan. Mittdelen av våra dagars Baltzarsgatan kallades efter dessa hus för "Baltzars bodar". Någon koppling till området för dagens nybygge får man således söka i stjärnorna efter!

Det var först på slutet av 1600-talet som den del av nuvarande Baltzargatan som ligger upp mot Södergatan börjar heta just Baltzarsgatan. Namnet kommer av bagaren Baltzar som år 1692 bodde här, men i fel kvarter - d.v.s. i kvarteret på andra sidan nybygget. Är det inte en härlig soppa. Två Baltzar utmed samma gata och ingen har något som helst med platsen för nybygget att göra.

Jag förstår dock delvis Skanska. Det kan inte vara helt lätt att bibehålla namnet Butterix eftersom firman fortfarande finns kvar men på annan plats. Men tänk om nu namnförslaget "Baltzar Jacobsen" har gått och vunnit. Varför - måste man bara utbrista - skulle en lundabo få ge namn åt Malmös mest central plats. Och vad har denne präst med den nya mötesplatsen att göra! Ska det bli ett religiöst centra?

Det lustiga med förslaget är att staden Lund tidigare i allra högsta grad varit inblandad i just den aktuella tomten. Föregångaren till Butterixhuset, ett vackert korsvirkeshus från 1500-talet, revs på 1890-talet. Då var en annan lundabo, Kulturhistoriska museets chef Karlin, framme och tog hand om det värdefulla huset för att återuppföra delar av det på Lundamuseet.

Vad nu än namnet officiellt blir kommer jag personligen alltid att kalla platsen för Butterixhörnan. Vi är nog många som behåller namnet. Så lätt dödar man nämligen inte en djup Malmötradition.

Denna praktgavel från 1590-talet finns mitt i Malmö. I huset bodde en gång en framgångsrik man.

Fåraherden som bytte yrke

Av Sven Rosborn

Ni passerar antagligen platsen ofta, kanske varje dag om ni har er arbetsplats i Malmö city. Jag tänker på hörnet av Skomakaregatan och Södergatan - eller rättare det rödvit-randiga hörnhuset i två våningar. Det kallas för Flensburgska gården efter släkten Flensburg som ägde huset innan det donerades till Malmö stad. På 1600-talet bodde här en märklig man.

Flensburgska huset är en av Malmös verkliga byggnadspärlor. Dess praktfulla gavel mot söder har i mer än fyrahundra år varit blickfång för besökare som kom till staden. Enligt en gammal tradition byggdes "Polkagrishuset" 1595 av rådmannen Helmicke Ottersen,. Självt fick han bara bo i det nybyggda huset i knappt två år innan sin död men hustrun fördes först 1612 till S:t Petri kyrka för den sista vilan. In i gårdens historia trädde nu i stället en man vars livsöde är hämtat ur sagornas värld, Söffren Christensen.

Historikern Sjöborg berättade i början av 1800-talet att Söffren föddes av fattiga föräldrar i slutet av 1500-talet ute i Skabersjö och att han som ung pojke fick gå och vakta får och kreatur i bokskogen. År 1608 finner vi honom som fogde på Hækkeberga slott inte långt från Skabersjö. Uppenbart har den unge mannen visat framfötterna och stigit i aktning hos de rika godsägarna. Men detta var bara början. En dag gick färden in till den stora världen i Malmö. Här blev Söffren fast för livet.

Konsten att avancera i Malmö gick på den tiden bl.a. genom giftermål med änkor. Bryggaren Jens Lauritzen hade just avlidit och hans hustru Birgitte Povelsdotter fann snart en ny förälskelse i just Söffren. Redan 1614 dog emellertid den gamla änkan. Nu gavs möjlighet att ytterligare klättra på karriärstegen. Söffren var inte höjdrädd och han fångade snabbt in rådmansdottern Maren Jacobsdotter i sina garn.

På den tiden styrdes Malmö av två till fyra borgmästare och ett tiotal rådmän. Dessa var samhällets elit och de bildade också nästan en sluten värld för sig. Ofta valdes kommande rådmän ur dessa familjers egen skara. Några demokratiska val enligt vår tids seder var det verkligen inte frågan om. Därför är inte konstigt att Söffren Christensen redan 1618 är rådmän i Malmö. Tio år senare blev han borgmästare.

Gården vid hörnet av Skomakaregatan och Södergatan blev en av de rikaste i dåtida Malmö. En detaljerad bouppteckning efter hustruns död 1651 gör det möjligt för oss att gå "husesyn" i de olika rummen. Något som speciellt kännetecknade huset var den stora tavelsamling som fanns uppsatt på väggarna. Bara i sonen Harches rum tittade en mängd avlidna släktingar ner från sina upphöjda platser. Här fanns t.o.m. kung Christian III:s hovpredikant Henrik av Brochhoffen. I den stora och lilla salen på övervåningen fanns inte mindre än 23 målningar, bl.a. ett kungaporträtt. Tänkt om dessa porträtt varit bevarade. Vilken konstskatt!

Kanske var det den fattige fårapojkens uppväxt som drev honom att samla på just bilder av sin hustrus stamtavlor. Det gällde att visa att barnen hade anor som var värda något. Själv gick Söffren till sina fäder året 1649. Han begravdes i S:t Petri och på kyrkväggen hänger än i dag kyrkans största s.k. "epitafium", minnestavla. Här kan du se honom med hela sin stora familj; sina två hustrur, fem söner och sex döttrar.

Medeltida skor på Malmö museum. Ett fall för smittskyddsinspektionen?

Skopesten i Malmö

Av Sven Rosborn

Jag fick i går ett par handsydda skor av vår skomakare i Fotevikens Vikingareservat. Som lagman i vikingariket söder om Malmö gäller det att ha skor värdigt den upphöjda rangen. När jag kände på det mjuka skinnets dök plötsligt episoden om pesten upp i bakhuvudet.

För trettio år sedan var det inte roligt att vara arkeolog i Malmö city. Redan på den tiden fanns det en fornminneslag som inte tillät schaktningar i kvarteren innan arkeologerna fått en chans att göra sina små undersökningar. Men ingen utom arkeologerna brydde sig. En av eldsjälarna på den tiden var Inger Jensen. Jag mötte henne första gången sommaren 1970 i Caroli City.

Två enorma grävmaskiner arbetade frenetiskt på att gräva ut ett av kvarteren ut mot Östergatan. Hålet var tre meter djupt. Schaktmassorna bestod av Malmös unika historia, avfallslager som samlat alltsedan 1200-talet. Här fanns husrester och tiotusentals föremål. I stället för att dokumentera och ta till vara, krossades och kastades dessa på lastbilsflak och kördes till Sjölundatippen. Det var en bedrövlig tid. Men mitt i eländet fanns arkeologen Inger. Varje gång grävskopan svängde undan för att släppa sin nya last, dök hon nerför schaktkanten, rev åt sig några av de historiska föremålen och hann upp innan skopan åter tog sig en bit av den dyrbara Malmöhistorien.

Först när grävskoporna var klara fick vi arkeologer tömma innehåll i de brunnar som var kvar, dvs. var djupare än schakthålet. De avtecknade sig som svarta, fyrkantiga fläckar i den sandiga schaktbotten. Träet i brunnssidorna var för det mesta välbevarat så det var enkelt att gräva ut dyngan i de forna vattenbrunnarna. Här låg ofta fina föremål, här doftade det sur historia och här fanns den riktiga sega och smetiga sörjan. På den tiden fick vi arkeologer inte ha några omklädningsrum på arbetsplatserna, jobbet var ju bara en "hobbyverksamhet". Det hände därför att man inte luktade särskilt gott efter en arbetsdag i dyngan. Det gällde att alltid ha en cykel som fortskaffningsmedel. Att anlita Malmö bussar kunde ha varit en alltför svår historisk luktchock för passagerarna.

I en brunn på den Thörnschärska gården vid Södergatan påträffades en stor mängd tillskurna läderbitar från skor. Brunnen var från 1300-talet. Tack vare de smetiga jordlagren hade lädret bevarats - inget syre hade kommit åt att fördärva föremålen. I stora plastpåsar togs skofragmenten in till museets konservering. Här satte ivriga konservatorer igång med att skölja och tvätta av skinnen.

Det var då det hände!

Händerna på konservatorerna började se direkt äckliga ut. Svullnade, blåsor och jag vet inte vad. Åren 1349-1350 hade pesten slagit till i Norden och i Malmö. Människor fick bölder och dog som flugor. Var det detta elände som överlevt i 1300-talssörjan från Södergatan? Ju mer vi skämtade om det, ju mer spred sig oron. Skulle museet tvingas stänga p.g.a. pest! Till slut sändes några prover till stadens sjukhus, alla med etiketten "Digerdöden?". Efter några dagar kom ett lugnande besked. Boven i dramat var troligtvis bara en extrem hög halt av garvsyra i skinnen.

Vill ni se mina nya skor är ni alltid välkomna ner till Vikingareservatet. De är garanterat fria från pest.

Det s.k. Claus Mortensens hus i hörnet av Baltzarsgatan och Kalendegatan.

Historia kring ett kvartershorn

Av Sven Rosborn

Det byggs i Malmö city. En stor del av kvarteret S:t Jörgen vid Södergatan - Baltzarsgatan står snart nybyggt. I motstående hörn, Baltzarsgatan - Kalendegatan håller historien dock stånd. Här reser sig alltså två små trotsiga korsvirkeshus.

Fortfarande sitter den av stadsarkivarie Isberg i början av 1900-talet uppsatta texttavlan av sten fastsatt på väggen. Texten lyder: "Här bodde åren 1539 - 1576 Claus Mortensen Malmö stads reformator Den lutherska reformationens förste förkunnare i Skåne." Men stenen berättar inte om Max!

Bakom putsen döljer sig korsvirkeshusväggar. Hörnhuset är från slutet av 1600-talet, alltså är det inte det hus där prästen Claus huserade vid samma tid som Gustav Vasa gick omkring i Stockholm och hade tandvärk. Tomten omtalas redan 1469 och var då rådmannen Mogens Jensens "abildgaard", d.v.s. fruktträdgård. Denna prunkande trädgård låg i direkt anslutning till den södra stadsvallen och en här befintlig liten vik av den stora Rörsjön, "Kragevigen" d.v.s. "Kråkviken". För att ni inte ska tro att det bara varit en idyll med päron, äpplen och kråkor måste jag dock nämna att stadens stora, öppna kloakdike gick fram precis öster om tomten, utmed nuvarande Kalendegatan. Sommarstanken har säkert varit påtaglig.

År 1967 fick jag en sommaranställning vid Malmö stad. Tillsammans med två arkitektstuderande skulle vi dokumentera och mäta upp just de gamla hus som du ser på bilden. Det var då jag, med tumstock och ritbräda i handen, träffade Max Ohlsson för första gången. Konstnären, och också skicklig Malmöfotograf, hade sin ateljé på andra våningen i hörnet mot Kalendegatan. Det första mötet satte sina spår. En äldre, vänlig man öppnade och visade in. På ett bord låg en gammal bibel uppslagen, på en hylla bredvid låg ett kranium.

-"Det här", sa Max vördsamt i det han höll upp kraniet, "räddade jag för länge sedan. Tre pågar sparkade boll på Ostindiefararegatan när jag gick förbi. ´Bollen´ var det här kraniet som de hittat vid en gatugrävning. Ungarna fick en åthutning och huvudet tog jag hand om."

Max berättade sedan hur lyckan efter den dagen ofta stått honom bi. Kraniet skulle dock begravas på kyrkogård när han själv en gång var död, så var hans önskan.

Max Ohlsson var en i den treklöver av Malmösakkunniga som jag är stolt över att personligen ha lärt känna. De andra är Einar Bager och Bertil Widerberg. Dessa tre eldsjälar förde en kamp mot det rivningsraseri som härskade i Malmö på 1960-talet. Tack vare Max har vi t.ex. Rönneholms herrgård bevarad, belägen mitt inne i Malmö. Herrgården, från 1801, skulle rivas. Den var, liksom alla hus äldre än början av 1900-talet, bara lort för de dåtida beslutsfattarna.

Max kämpade och fick opinionen med sig. När dagen kom då det restaurerade Rönneholm skulle invigas var han dock inte inbjuden. Nu var det istället etablissemangen som skulle glänsa. Sydsvenskan hade dock direkt efter invigningen en stor artikel om Maxs insatser. Det skrivna ordet plattade till de styrande. Det kändes tillfredsställande.

En dag långt senare fick jag som museichef hämta Max efterlämnade "boll"-kranium till museet. Jo, det finns nu där han själv önskade det, i vigd jord på Gamla kyrkogården.

Konstnären Åke Waldemar Larssons teckning av en av Malmö gamla smeder.

Släggklang och konjak på nyårsafton

Av Sven Rosborn

Lagom till de första snöflingorna skiftade jag till vinterdäck med dubbar, årets tråkigaste jobb. Bäst man höll på, svettades och sa hårda ord över trilskande bultar kom jag att tänka på hur man hade det förr, på 1880-talet. På den tiden fanns givetvis inga bilar som skulle ha vinterdäck men man hade hästar. För att djuren inte skulle halka, byttes hästskorna ut mot broddar, fasthamrade på hovarna.

Detta skedde bl.a. på Holmströms vagnfabrik nere på Kalendegatan, strax invid nutidens Hipp. Varje år, när frosten kom, var det köer av hästar, vagnar och kuskar som blockerade hela gatan upp till S:t Petri kyrka. De tio smederna jobbade som aldrig förr. Det kunde hända att köerna ringlade sig långa redan klockan fem på morgonen. Då sågs ofta mästare själv, alltid iklädd vit mössa, promenerande fram och tillbaka på Kalendegatan, dirigerande trafiken.

Det var en stor verkstad som Theodor Holmström byggt upp. Förutom smederna hade han sju arbetare som tillverkade vagnar och dessutom fanns här en tapetserare! Alla lärlingarna bodde i ett stort gemensamt rum ovanpå verkstaden. Det var på deras ansvar att på exakt slaget sex på morgonen ha elden tänd i alla ässjorna. Man kunde aldrig skylla på fel tid. S:t Petri kyrkklocka högt uppe i skyn styrde verksamheten.

Klockan 6.30 serverades kaffe vilken intogs vid staden och tog fem-sex minuter. Klockan åtta var det dags för en halvtimmes frukost och mellan tolv och ett var det middag. Halv fem stannade arbetet upp för den obligatoriska "meraftonen", dvs. stora smörgåsar och mängder med svagdricka. Halv sju serverades så kvällsmat; arbetsdagen var slut.

Vem kände inte till Holmströms. Det var ju här som varje år nyårsslaget skulle upplevas. Visserligen fanns i Malmö ett mera barbariskt nöje med att skjuta raketer och smällare, men detta utspelades

under 1800-talet alltid nere i hamnen. Ville man njuta nyårsslaget på ett mera civiliserat sätt trängdes man tillsammans med hundratals likasinnade på Kalendegatan utanför vagnmakareverkstaden. Varje nyårsafton utspelades inne på verkstaden samma tradition. Klockan 12 avslutades dagens arbete. Hela verkstaden sopades och de stora städen lyftes upp. Under vart och ett placerades tjocka korkskivor. Därefter var det dags för kaffe med "gök". Klockan sju på kvällen var det stora bordet framdukat och nu bjöds det på ett verkligt skånskt gille. Ölet och snapsen flödade.

En kvart innan tolvslaget slogs de stora portarna upp mot Kalendegatan. Utanför väntade publiken i stora skaror. Man startade nu utsmidningen av det gamla året. Två smeder hamrade på varje städ. Fem minuter innan klockslaget spred sig en djup tystnaden i hela gatan. När så S:t Petri klocka började slå startade en sällsam konsert:

"Det var i den stilla natten en härlig klang, som steg mot rymden, när de åtta släggorna och fyra smideshamrarna dånade mot städen, som tack vare uppläggningsen på korkskivorna gav full ton. Försmidaren slog an takten med sin smideshammare, och därpå följde hans båda släggare, som gick in i hans takt med dubbelslag. Denna takt hölls samtidigt på all fyra städen. Sedan önskades det gott nytt år. Så bjöds traktering på arbetsstyrkan, och de av åhörarna, som önskade komma in på en kopp kaffe med konjak eller en toddy, var välkomna."

Man säger då det - gratis kaffe med konjak! Kanske inte undra på att hela gatan var full med folk!

Det står en bortglömd herrgård från år 1791 på Östergatan.

Barnaskrik i herrgårdsmiljö

Av Sven Rosborn

Det står en herrgårdsbyggnad från 1700-talet mitt i Malmö. Ja, jag talar inte om Rönneholm och långt mindre om Lugnet vid Folkets Park. Herrgården är inklämd i ett kvarter vid Östergatan.

Det var på hösten 1744 det hela började. Då flyttade Lars Kockum från Helsingborg in i en nyinköpt korsvirkesgård på hörnet Östergatan S:t Gertrudsgatan, nästan mitt emot Caroli kyrka.

-"Här har ni", sa Lars, och lade upp 810 silverdaler.

Samma år flyttade han in med sin unga brud Anna Christina. Lars Kockum var garvare och en arbetsam karl. År 1756 inköpte han granngården i kvarteret Fersen och fyra år senare även nästa gård. Det var verkligen ingen simpel skinnablötare som nu residerade i halva kvarteret. Som vald riksdagsman för Malmö bevittnade han t.ex. på parkettplats Gustav III oblodiga statskupp i Stockholm 1772. Men så var det ju det här med barnen. Sonen Henrik skulle bli sämskmakare, så hade fadern bestämt. När sonen berättade att han skulle gifta sig med en simpel bryggardotter tog det emellertid eld i familjeidyllen. Sonen försvann från garvaregården, flyttade ihop med vackra Bengta Sofia och blev bryggare. När första sonen kom återställdes dock släktlyckan, det unga paret flyttade in i den stora garvaregården och farfar fick som han ville.

Bengta Sofia hade det inte helt lätt. Som 17-årig födde hon 1771 sin första son. Sedan kom 1772 en pojke ... 1773 en pojke ... 1774 en pojke ... 1776 en pojke ... 1777 en pojke ... och så år 1778 äntligen en flicka. Efter ett års uppehåll fortsatte barnaskaran att växa: 1780 en pojke ... 1781 en flicka ... 1783 en flicka ... och 1786 en pojke. Den 14 maj samma år dog hustrun, endast 33 år gammal med

11 barnafödslar bakom sig. Fem månader efter hustruns död var det dags för Henrik Kockum att gifta om sig, denna gång med Gunilla Ruhe. Med henne fick han ytterligare två barn.

Trots den stora barnaskaran hade rikedomerna hopat sig och nu gick man igång med byggandet av en värdig bostad. År 1791 stod Henrik och Gunilla på Östergatan utanför sin nyuppförda herrgårdsbyggnad och såg hur hantverkarna satte inskriptionsplattan på plats. Sedan har säkert paret Kockum stigit upp på den stora paradtrappan som då fanns mitt på husfasaden. Över en hög källare reste sig huset med två våningar av ansevärd takhöjd. Huset finns kvar men i så förvanskad. Plattan finns också kvar högt uppe på fasaden. Vi läser "H Kockum G Ruhe 1791".

Henrik Kockum var en driftig man. Efter det att han inköpt lantegendomarna Henrikslust och Bulltoftagården kunde han dessutom titulera sig "possessjonen", något i stil med "godsägaren". År 1825 fördes han till Gamla begravningsplatsen vid Gustav Adolfs torg. Namnet Kockum lever dock i allra högsta grad fortfarande i Malmö.

En gatuskylt med malmöhistoria präglad som brungul förorening i emaljen.

Historia i emalj

Av Sven Rosborn

Runt omkring i Malmö city har gamla malmöpersoner fått en värdig fristad. Långe Gert, Isak Olsson och Jacob Nilsson är några som sitter uppspikade på väggarna. Nej, givetvis inte kroppsligen men väl både andligt och skriftligt talat. Det här ska handla om gatunamn.

På min vägg hänger en härlig gammal emaljerad gatuskylt. "S:t Tomasgatan Kv No 6 Magnus Smek" lyder texten. Skylten buktar utåt och på övre delen har en grågul patinering avlagrats. Gatuskylten är från 1870-talet och satt en gång på ett gammalt hus vid nuvarande Kattsundsgatan bredvid Caroli kyrka. Missfärgningen är Malmös industrismutsiga luft som under år av regn patinerat emaljen. Här finns, i mikroskopiska smutsskikt, hela Malmös moderna historia ingraverad, regnväder efter regnväder. Jag älskar skylten.

Gatorna i Malmö city lades ut redan för 700-800 år sedan. De största gatorna hette just "gata". De var bara tre till antalet. "Den lange Adelgaden" var stadens längsta, idag Västergatan, Adelgatan och Östergatan. "Den syndre Adelgaden" var dagens Södergata och så fanns det "Grönegaden". Denna gata är numera helt försvunnen men gick en gång rakt igenom platsen för butikerna i Caroli City. Vanliga gator i Malmö kallades "streden" och sådan fanns det många av. Små gränder var också vanliga och dessa kallades "gyder".

I äldre tider fanns inga fasta gatunamn, man hänvisade till antingen personer som bodde vid gatan eller till speciella topografiska märkvärdigheter. Långe Gert var t.ex. en man som under medeltiden bodde på Väster. Namnet "Långe Gerts strede" kom sedan att, efter det svenska övertagandet i slutet av 1600-talet, bli förvanskat till "Långgårdsgatan". Dessa svenska erövrare! Hur många av Malmös gamla danska gatunamn fick inte stryka på foten. Ta bara Kansligatan. Vilket typiskt svenskt, byråkratiskt namn. På den danska tiden hette gatan Fiddlerstredet, d.v.s. Spelmansgatan.

Under några år var jag med i den fina föreningen "Gammeldanskens Vänner" i Malmö och här väckte vi tio herrar ett förslag att under de nuvarande gatuskyltarna sätta ut vackra "historiska" emaljskyltar som angav vad gatan hetat i dansk tid samt årtalet då namnet först omtalas. Genom att låta företag i de olika kvarteren sponsra skulle det hela kosta noll kronor och Malmö bli en attraktion rikare. Vilket elände! Vår skrivelse skickades fram och tillbaka mellan kommunens nämnder, länsstyrelsen och jag vet inte vad. Efter ett och ett halvt års utredande fick vi avslag. Man var rädd att uttryckningsfordonen inte skulle hitta till angiven adress!

Tänkt er bara hur det kunde ha hörts i larmcentralen:

- "Jag står vid Mickael Brännvins strede (Engelbrektsgatan)" eller - "Jag ringer från Lilla helvetet (vid Tegelgårdsgatan)".

Den svenska byråkratin hade segrat på samma sätt som den gjorde för mer än trehundra år sedan. Men jag vidhåller att vår idé fortfarande går att genomföra. Dessutom tror jag inte för ett ögonblick att malmöborna är så dumma att de inte kan skilja på en gatuskylt och en historisk informationsskylt.

S:t Tomasgatan står det på min skylt. Vem var S:t Tomas? Ja, inte var han något helgon precis. Son till rådmannen Thomas Jyde i slutet av 1600-talet. Våren 1695 försökte Tomas att få två hingstar att betäcka två ston - en högst naturlig företeelse om det nu inte varit för platsen - på dåvarande kyrkogården kring nuvarande Caroli kyrka, eller som kyrkan då hette: Tyska kyrkan! Därav antagligen den ironiska helgonförklaringen.

Paret Niels och Anne begravs i S:t Petri kyrka. Här kan du fortfarande se det ståtliga paret som det säkert skvallrats mycket om.

En feg adelsman i Malmö

Av Sven Rosborn

Kvarteret S:t Gertrud vid Östergatan mittemot Caroli kyrka är en guldgruva för alla Malmöälskare. Här har tre gamla gårdar bevarats och restaurerats. Äldst av alla byggnaderna är det s.k. Kuntzehuset. Här bodde en gång en man med ett märkligt livsöde. Du passerar genom det varje gång du går till restaurangen och cafét inne på gården.

Året var 1535. Malmöborna under ledning av borgmästarna Jörgen Kock och Jep Nielsen hade förklarat den nye danske kungen krig. De ville istället insätta sin älskade kung Christian II som blivit bortjagad från tronen. Det var den kung som svenskarna brukar kalla Christian tyrann men som vi här nere avgudade för sina framsynta idéer. Malmö belägrades men vägrade ge upp. Det är nu historien om Kuntze börjar.

En dag samlades fienden på ången utanför Österport. Inför hela armén knäföll en man framför ledaren, marsken Tyge Krabbe, och slogs till riddare. Det var visad tapperhet under kampen mot de trilska malmöborna som gav detta oväntade resultat. Mannen var vår då unge äventyrare Niels Kuntze. Hur det gick sedan berättar historikern Arrild Hvitfeldt i slutet av 1500-talet:

"Men vid en annan drabbning utanför Malmö höll han sig illa, tog till flykten fastän inget behov fanns. Då tog Tyge offentligt tillbaka hans ridderskap."

Är det inte otroligt. En sannolik plats för händelsen är kanske i området för vår tids polishus vid Exercisgatan. Här utspelade sig händelsen om Danmarks i särklass kortaste adelsmannaskap någonsin. En dag riddardubbning, den andra dagen vanära. Malmö har verkligen bidragit med väsentligheter till den danska historien!

Efter det att Malmö kapitulerat red segrarna in genom Österports ståtliga medeltida porttorn vid nuvarande Drottningtorget. Med bland de inmarscherande krigarna var också den degraderade äventyraren. Kanske var det under intåget utmed Östergatan som han såg henne för första gången, borgmästaren Jep Nielsens vackra dotter. Kanske satt hon i ovanvåningen i sin fars ståtliga korsvirkesgård på platsen för nuvarande Caroli kyrka. Kanske kastade han en slängkyss till henne. Vad vi säkert vet är att Niels snabbt gifte sig med den stormrike dottern Anne. Året efter inmarschen, 1537, är de i laglig säng och direkt därefter blev Niels rådman i staden. På den tiden hölls de högre ledarposterna i Malmö innanför kretsen av de redan styrande släkterna.

Vilken karl! På mindre än två år både vikarierande adelsman och fast anställd rådman! Och därtill rik gårdsägare. Det var nämligen svärfar som till dotter och måg skänkte det ståtliga tegelhuset i två våningar, beläget mitt emot hans egen gård vid Caroli kyrka. I den västra halvan av huset bosatte sig Anne och Niels. Senare har man gjort en port genom parets förstuga. Det är genom den porten du ilar om du ska inta din lunch i S:t Gertrud. Ska kanske notera att äventyraren Niels Kuntze snart jagades ut ur staden, fick hjälp av kungen, återkom och blev år 1546 borgmästare i Malmö. Men det är en historia som jag kanske kan återkomma till vad det lider.

Malmö äldsta korsvirkeshus. På husets baksida en restaurang - och en historisk värjduell.

Om värjstick och god mat

Av Sven Rosborn

Var häromdagen på Radison SAS på Östergatan. En gammal vän bjöd på lunch. Detta är en i sanning spännande miljö; mot gatan reser sig Malmös äldsta korsvirkeshus, in mot kvarteret finns ett av Malmö fulaste byggen (Caroli City från 1970-talet). Däremellan en inglasad gårdsytan med en förnämlig restaurang.

Vi fick ett bord längst in. Perfekt - för det är här som vibrationerna känns starkast. Det var säkert just här, på platsen för min lunchstol, som han blev ihjälslagen - Arel Staffensen!

Det Thottska korsvirkeshuset byggdes år 1558 - det går inte att ta fel på. Årtalet står nämligen inskuret på den gamla portbjälken. På en dörrbjälke vid sidan om är ingraverat namnen på de som den gången stod för bygget - Tage Tott och hustrun Else Ulfstand. Vem var dessa? Tage lät år 1538 uppföra ett praktfullt slott strax nordväst om Eslöv, det nuvarande Trolleholm. År 1542 deltog han i en militärtrupp som skulle hjälpa Gustav Vasa i Sverige. Från Skåne skulle man anfälla smålänningen och upprorsledaren Nils Dacke. Det hela slutade i katastrof. Smålänningarna gjorde processen kort, slog ihjäl de flesta danskar och rövade resten in på bara kroppen. Efter att åter blivit anständigt klädd avancerade dock Tage och blev riksråd och länsherre på Landskrona slott.

Varför hade riksrådet en gård i Malmö? Själva valet av tomt var det inget fel på. Här utmed Östergatan bodde nämligen gräddan av Malmö dåtida befolkning. Tage behövde också ofta ta in till kungen i Köpenhamn. Var det hårt väder blev man tvungen att ligga och vänta tills det blev bättre. Hotell saknades på den tiden varför adeln gärna ägde egna gårdar i den skånska färjestaden.

Tillbaka till den blodiga händelsen vid mitt lunchbord. Mordet skedde några dagar innan pingst 1561. Arel var anställd av Tage Tott och han hade mitt på dagen suttit och spelat vartaffel - ett brädspele - med en annan anställd, Mogens Bertilsen. Arel verkar ha varit en dålig förlorare, i varje fall anklagade han plötsligt Mogens för falskspeleri. Genom att anmärka på motspelarens något fetlagda figur retade

han upp Mogens. Nu blev det allvar. Folket inne i stugan kom ut för att lugna ner det hela men Arel kastade sin hatt på marken och ville slåss.

- "Eftersom jag inte får fred för dig är det lika bra att göra upp nu så gott som en annan gång", röt Mogens och båda drog värjorna. Arel blev snart sårad i axeln, ryggade tillbaka och stack sin värja i skidan. Djupt ångerfull försökte han beveka den rasande Mogens. Margareta Anders Jude sprang fram och grep tag i Mogens men förgäves. Med ett hugg tillfogades Arel ett sår i huvudet och han störtade omkull och dog.

Dåtidens polismakt, de s.k. bysvennerna, tillkallades snabbt. Visst blir man ibland förvånad. Just när jag, under intagandet av en underbar pyttipanna, satt och tänkte på händelsen bokstavligt talat välldes det in poliser på restaurangen. De skulle dock inte ta hand om någon brottsling - de skulle bara njuta av det framdukade bordet.

Denna bild visar danskarnas position vid Triangeln 1677. Över de ruinerade möllorna mitt i bilden ses S:t Petri kyrka. Till höger, bakom röken vid trädet, ligger Österport/Drottningtorget.

Tankar över ett fridfullt torg

Av Sven Rosborn

Per, en kollega på Fotevikens Museum, kom till mig häromdagen och sa:

- "Jag och Paula har flyttat till Österportsgatan i Malmö. Jag förväntar mig något historiskt om området i Malmömagasinet!"

Vilka krav! För att emellertid inte äventyra den fina arbetsstämning som råder på vårt vikingamuseum tillägnar jag denna artikel området kring Drottningtorget. Men vad ska jag skriva om? Kanske om den märkliga fången med de långa benen som hittades nedgrävd invid Österportsgatan? Nej, då var det bättre med den halshuggna kvinnan som vi hittade nära torgets korvkiosk. Eller varför inte det makabra innehållet i en istertunna från Chicago som packades upp vid Schougens bro. För att läsarna inte ska tro att jag bara är inriktad på bisarra saker ska jag emellertid nöja mig med något mindre dramatiskt - en kort tillbakablick över blodbadet på Drottningtorget. De andra episoderna får ni allt vänta på.

Varje stad med självaktning håller sig med ett blodbad. I Lund slog herremännen ihjäl bönder på löpande band 1525, i Linköping trillade huvudena både hit och dit när Karl IX gjorde upp med sin släkt. I Ronneby slog Erik XIV ihjäl tvåusen människor - hela stadens befolkning - år 1564. I Stockholm blev den vänlige Christian II lurad att minska befolkningens mängd och i Malmö flöt den 26 juni 1677 blodet i så strida strömmar att ett tyskt ögonvittne berättade att vattengraven runt staden hade antagit en rödaktig färg.

Malmö och Skåne hade ju genom tjocke Karls osannolika tur 1658 blivit tämligen olustigt avkopplade från det danska riket. År 1676 landsteg danskarna vid Råå för att återta sina förlorade landskap. Den unge Christian V ledde själv återerövringen. Motståndaren var den unge Karl XI, en tjuugoåring som - ni

får ursäkta - inte var torr bakom öronen. Dessa två herrar skapade under fyra års krig ett helvete utan like för den skånska befolkningen. Danskarna hade en förkärlek att erövra städerna och plundra och våldta den danska befolkningen. Svenskarna var likadana. När t.ex. hälsingborgarna flydde in på borgen Kärnan och härifrån fick se svenskarna bränna upp hela staden fick de ett ultimatum direkt från svenskungen: - "Kapitulera, annars ska vi inte skona en enda människa, inte ens barn i moderskötet!"

Den danske kungen hade tur i början av kriget. Alla städer och fästningar i Skåne kapitulerade, endast Malmö var våren 1677 i svenskarnas händer. Visserligen hade svenskarna "segrat" vid slaget utanför Lund den 4 december 1676 men någon seger vill jag inte kalla det. Svenskarna förlorade halva sin armé i slaget och redan tidigare hade de svenska bondsoldaterna dött som flugor i olika epidemier. Karl XI fick bege sig hem för att tvångsutkalla en ny här.

I juni 1677 slog danskarna en järnring runt Malmö. 14.000 soldater började belägra staden. I det helt inneslutna Malmö satt den svenske guvernören Fabian von Fersen med tvåusen svenska soldater och dubbla antalet malmborgare i vapen. Danskarna började gräva långa och djupa löpgravar mot Västerport vid Malmöhus, mot Söderport vid Gustav Adolfs torg och mot Österport vid Drottningtorget. Drottningtorget fanns givetvis inte på 1600-talet. På den tiden täcktes torgets yta av en sex meter hög och mycket bred försvarsvall. Där Vagnsmuseet idag ligger fanns en bred vattengrav. Själva porten Österport låg trettio meter ner på Norregatan.

På morgonen den 26 juni gick danskarna till anfall mot alla tre portarna. Fabian von Fersen hade placerat sina tvåhundra ryttare vid Malmöhus. På andra sidan staden, vid Österport, satte Fabian malmöborgarna. Huvudanfallet kom mot Österport! Kanske räknade danskarna med att de danskfödda malmöborgarna genast skulle kapitulera. Man räknade helt fel. Generalmajor Bibow ledde personligen anfallet. Danskarna lade i kulregnet ut pontonbroar och det rödklädda danska livregementet rusade uppför vallarna. Taktiken var att ta sig tvåhundra meter ner till Österport och öppna porten. De tretusen ryttare som stod vid Värnhemstorget skulle sedan kunna storma in i staden.

En malmöryttare får en desperat order i närheten av våra dagars korvkiosk:

- "Rid till Malmöhus och hämta von Fersen".

Ibland när jag går på Östergatan tycker jag mig höra en galopperande häst som i rasande fart hotar att ränna över mig. Likaså kan man kanske också höra de tvåhundra ryttare som en kort stund senare i full galopp spränger fram utmed den långa gatan. Och se där; Fabian von Fersen rider själv i spetsen för sina ryttare. Han har insett att Malmö håller på att förloras. Faller Malmö faller hela Skåne från svenskarna. Bara några få meter norr om Österport har samtidigt malmöborgarna formerat sig till en sista desperat stridslinje. Kampen är våldsam, det är blanka vapen man mot man. I sista ögonblicket tid når Fabian fram, fienden retirerar, general Bibow stupar och Fabian själv störtar, dödligt sårad. Det blev kanske ändå en dramatisk historia. Ni gode läsare får ursäkta. Jag bättrar mig till nästa vecka.

För exakt nittio år sedan orsakade dessa skelett folkvandring vid Drottningtorget. Närmast ses skelettet med fotbojor.

En avhuggen historia

Av Sven Rosborn

För länge sedan skrev jag en artikel här i Malmömagasinet om Drottningtorgets historia. Jag råkade då nämna att jag skulle komma tillbaka till området och berättar om riktiga hemskheter. Min arbetskollega Per tjarar ständigt om fortsättningen. Per är, förutom att vara jarl i Fotevikens vikingareservat, även bosatt vid just Drottningtorget.

Det var en förmiddag i mars 1913 som det hela skedde. Skånska Dagbladet fick in en uppgift om att "döingar" grävts fram vid Österportsgatan. Denna gata går från Östra Tullgatan rakt söderut, alltså bara ett stenkast från Drottningtorget. En reporter ryckte ut:

"Vid besök på tomten ifråga, som ägs av byggmästaren A.J. Andersson, befanns, att arbetarna hade samlat ihop benen efter sju skelett och lagt dem i en hög. Det åttonde låg emellertid kvar i det närmaste orubbat. Flera av skeletten hade legat bredvid varandra i en rad med huvudet åt samma håll. Med all säkerhet härröra skeletten från avrättade personer."

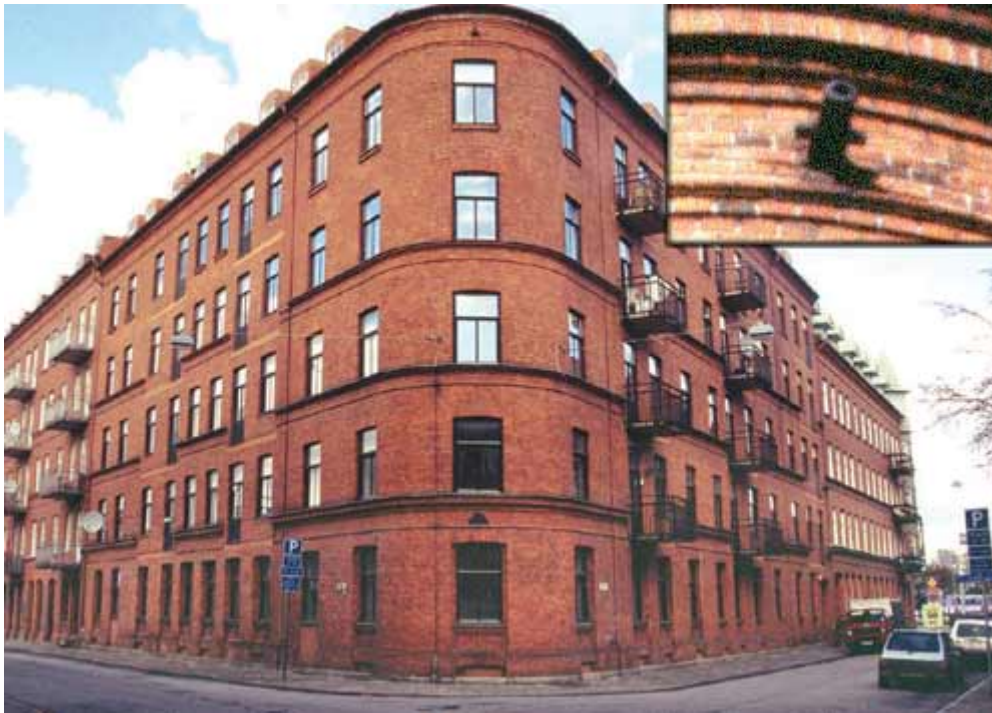
För exakt nittio år sedan slog nyheten ner som en bomb i Malmö. Tidningarna frossade i detaljer:

"Ett av skeletten har huvudet placerat mellan fötterna och det benrangel som ligger kvar, är tydligen även det avrättat. Huvudet ligger nämligen flera tum åt sidan. Underkäken är vriden ur led och huvudet inslaget med ett väldigt hugg. Möjligen beror denna skada på att bödeln huggit fel."

Folk började samlas på gatan, ivrigt spejande ner i det för hand grävda stora byggschaktet. Nyheten spreds över landet. T.o.m. i Göteborgs dagspress berättades ingående om fyndet. Malmö fornminnesförening handlade snabbt och tillkallade amanuensen Lindskoug från Historiska museet i Lund. Med tåg anlände hjälpen från norr. Malmö hade vid denna tid inga egna arkeologer. Under två

dagarna fick nu allmänheten under lika många timmar tillträde till fyndplatsen. Entrén var 25 öre. Inte mindre än femhundra nyfikna klampade omkring i den blöta gropan och hörde den lärde från Lund berätta om vad det var de såg. Föredragen var "sakliga men korta".

Vad hade då en gång hänt med dessa människor? Området låg på 1600-talet utanför själva staden, stadsvallen gick fram i det angränsande kvarteret västerut. I den breda vallgraven runt den dåtida stadsbebyggelsen hade man på 1670-talet anlagt en trekantigt formad ö, en s.k. ravelin. Det var här som de döda grävts ner. Att skeletten låg på rad visar att avrättningarna ägt rum vid samma tillfälle. Allmänt antogs att de döda var offer för den danska belägringen av Malmö i juni 1677. "En gissning, som ej är osannolik, är att skelettfyndet härrör från skånska spioner som utan nåd och förbarmande avrättats." Malmö fornminnesförening tog hand om ett av skeletten och placerade det i en låg "snubbelmonter". Självt har jag under min tid på Malmö museum flyttat runt denna skelettmonter ett otal gånger - på något sätt var den alltid i vägen. Till slut placerade jag den ute i det mörka och kusliga fångtornet. Det är här du i dag hittar den halshuggne med sina rostiga fotbojor.

I kvarteret Yngve sitter det en 1600-tals kanon inmurad under takfoten. Detta är faktiskt den äldsta, och säkert också den mest anonyma, offentliga utsmyckningen i Östra Förstaden.

Krutrök uppåt väggen

Av Sven Rosborn

I dag ska vi ut på mitt kära Öster. Som den österpåg jag är, klappar hjärtat lite hastigare när jag besöker trakterna kring Ellstorp och Värnhem. Här kände man en gång varenda portgång, vartenda klätterträd och alla godisförsäljarna. Här visste man var allting fanns, som t.ex. den gamla kanonen.

Innan jag skrev denna artikel var jag tvungen att åter besöka platsen. Det händer ju så mycket nu för tiden. En så oväsentlig sak som en inmurad kanon hade kanske försvunnit. Men den var kvar! Visst är det skönt att inte allting förändras. Där satt den fortfarande, högt uppe på väggen i hörnet Vårgatan - Mellangatan i kvarteret Yngve. Huset ligger nära Lundavägen och Värnhem. I bottenvåningen satt också de tio kanonkulorna inmurade. Förr var de guldmålade, nu är de rostiga och svarta. Varför sitter de här?

Malmö belägrades 1677 av den danska armén. Från nuvarande Värnhemstorget grävdes mellan Östra Förstadsgatan och den dåtida stranden en lång löpgrav fram mot Österport vid nuvarande Drottningtorget. Vid Värnhemstorget byggdes en redutt. Detta var en uppkastad hög försvarsvall i fyrkantsform. På vallen placerades kanoner som kunde skjuta över löpgraven och skydda grävarna från utbrytningsanfall från stadens svenska försvarare. Både redutt och löpgrav finns inlagda på en samtida, handgjord karta.

Visst är det konstigt att i dag gå utmed Östra Förstadsgatan och tänka sig tillbaka lite mer än trehundra år. Då var det en grusig landsväg som gick fram här. En smal landremsa fanns norr om vägen innan Öresunds vatten tog vid där vi idag har motorvägspåfarten. Under juni månad 1677 var detta en fullständigt livsfarlig plats att vistas på. Muskötkulor, kanonkulor och granater ven i luften. I dag fraktar renhållningsverket dagligen bort sopor och annat skräp från området. Då höll man rent på annat sätt genom ett idogt, dagligt arbete med att bära bort ihjälskjutna människor.

Själv har jag haft möjlighet att flera gånger gräva fram rester efter den forna löpgraven. Invid parkeringsplatsen bakom det forna Tempo på Värnhemstorgets norra sida hittade vi t.ex. på 70-talet den igenfyllda graven. I botten låg bevarade träkonstruktioner länkade samman med järnkättingar. Antagligen rester efter några belägringskonstruktioner som aldrig förts fram till vallgraven vid Drottningtorget. Kanske var det delar till några av de pontonbroar som danskarna lade ut för att kunna storma staden.

Jag har i en tidigare artikel berättat om stormningen av Drottningtorget så därför återgår jag till kanonen på väggen. För många år sedan hittade jag en handskriven lapp i ett arkiv som berättade historien bakom den märkliga fasadprydnaden. Vid grundschaktningar när kvarteret Yngve skulle byggas runt sekelskiftet 1900 påträffade man nämligen rester efter kanonredutten. Bl.a. fanns det på tomten nedgrävda, välbevarade kruttunnor. Detta var givetvis så anmärkningsvärt att det inrapporterades till polisen. Antagligen har man sedan också hittat kanonen och kanonkulorna och låtit pryda nybygget med dessa.

Kanonen tillhör inte de större. Missled er inte att tro att den därför inte varit effektiv. Effekten har varit våldsam. De större kanonkulorna på väggen visar också på att betydligt grövre artilleri funnits på platsen. Under juni månad 1677 blev Malmö utsatt för ett terrorbombardemang med stor förödelse som följd. Som exempel kan nämnas att bara under en enda dag, den 24 juni, insköts 75 stora bomber i staden.

Bakom detta gamla gathus vid Värnhemstorget fanns för hundra år sedan ett kafferosteri som började magnetisera kaffe.

Kaffedofter

Av Sven Rosborn

Förra veckan berättade jag om kanaldofter, i dag ska andra, betydligt angenämare dofter nämnas. I vår moderna tid med automatiska kaffekokare, kaffefilter av papper och allt annat naturligt kring "Den stora kaffekulten" är det märkligt att tänka tillbaka. Hur min mormor hade en "kaffestrumpa" av tyg istället för en papperspåse, hur kaffet kunde sparas i tygpåsen för att ibland återanvändas, hur gammalt kaffe blev som nytt när man "knarrade kannan" (värmde kannan till den började ljuda precis innan drycken skulle till att koka). Eller när morfar vid högtidliga tillfällen med välbehag hällde i lite renat för att få en kaffekask.

Kaffet i Sverige omtalas kanske första gången av riksrådet Claes Rålamb. Han var ambassadör i Turkiet år 1658 och då lärde han sig konsten att dricka kaffe. Kejsaren "lät hämta kaffe och lärde mig hur jag skulle dricka det förutan att bränna mig. ... Är ett slags ärter, föres från Egypten, vilka turkarna sönderstötte och kokade i vatten, bruka till deras delitier och i stället för brännvin sörpla det in mellan läpparna sjudande hett".

Det var med Karl XII och hans karoliner på 1710-talet som bruket att dricka kaffe verkar ha blivit mera allmänt. År 1717 omtalas en större import av kaffe till Malmö genom en Rostockskeppare. Först i slutet av århundradet började det emellertid dyka upp "kaffehus" i Malmö. Året 1783 ansökte en borgare om att få tillstånd att som "kaffekokare" få sälja den tillagade drycken "för vem som slukt hos honom åstunda". Några år senare dyker ytterligare en kaffekokare upp i staden. Det var konsertmästaren Henric La Haij som öppnade kaffehus, biljard och värdshus för resande.

När borgerskapet på 1700-talet samlades i små sammankomster i hemmen var det männens privilegie att ta sig en toddy medan kvinnorna fick hålla sig till odestillerade drycker, dvs. kaffet. Husets fina fru befattade sig inte alla gånger med matlagningen utom på ett område, skötseln av kaffet. Malmöbon Falkman berättar om sina barndomsminnen från tidigt 1800-tal att husmodern inte drog sig för att "dels bränna (rosta) kaffebönor uti ett för sådant ändamål förr vanligt redskap, kallat "kaffebrännare", varefter de av henne maldes på "kaffeqvarn" och förvarades i väl betäckta krukor i spiskammaren, vartill hon alltid hade nyckeln".

För hundra år sedan fanns i Malmö flera kafferosterier. Ett av de största var Malmö kaffekompani. Inte mindre än 10 ton kaffe rostades dagligen till grannarnas oförställda luktglädje. Doften av kaffe låg följaktligen tung över norra delen av Värnhemstorget. Det var här, vid Ringgatan, som verksamheten skedde. Inne på gården stod en hög, rund skorsten på vars översta topp fyra bokstäver bildade ordet "Solo". Så hette kaffet. Ingen flanör på Värnhemstorget skulle vara ovetande om var dofterna kom ifrån.

År 1904 kunde pressen meddela en häpnadsväckande nyhet från Värnhemstorget. Malmö Kaffekompani hade tagit i bruk en ny uppfinning, det magnetiserade kaffet! Ju längre kaffet lagrades ju godare blev det. "Man har tidigare icke haft någon kännedom om orsaken till denna förädlingsprocess, men har nu, enligt en nyligen gjord uppfinning funnit att jordens magnetiska kraft är huvudorsaken till denna värdeförhöjning av kaffet." Genom att köra in en vagn med kaffesäckar mellan några enorma magneter snabbade man på förädlingsprocessen. Kaffet blev helt enkelt makalöst gott. Firman tog svenskt patent och i en broschyr inbjöds kaffedrickande kunder att när som helst komma och titta på underverket och samtidigt ta sig en provslurk för att "själva övertyga sig om den märkbara höjning av kaffets arom och välsmak, som denna magnetiska förädlingsprocess åstadkommer".

Malmö år 1804

Av Sven Rosborn

Matthias Flensburgs bild av Malmö från Öresund har mer än 200 år på nacken.

Bevarade bilder från Malmö från runt 1800 och bakåt är tyvärr inte alltför många. Några viktiga översiktsbilder finns dock. Braun & Hogenbergs Malmöbild från år 1588 och Carl X Gustavs intåg i staden år 1658 är två sådana. Till dessa två kan också läggas veckans bild här i Malmömagasinet.

Det är en blekingebo som vi har att tacka för den här tuschlaveringen. Matthias Flensburg föddes år 1734 och hans far var präst i Karlskrona. Uppenbart har han haft nära kontakter med Malmö eftersom ett flertal laveringar skänkts till Frans Suell, Malmös store son, eller som Frans själv skrivit: "Kyrcke Inspector M. Flensburgh har ritat och skänckt mig det efterföljande." Det är alltid tacksamt att man vet när ett konstverk skapats, speciellt om det visar intressanta topografiska saker. Vad gäller Malmöbilden finns denna i ett inbundet band som bär titeln: "Ritat af Matthias Flensburg aet:S:70" dvs. när han var 70 år.

Hur har Matthias då gått tillväga när han åstadkom sitt spännande motiv av Malmö från sjösidan? Personliga besök vid alla de hus och försvarsverk som visas på bilden måste nästan ha varit ett måste. Jag säger nästan, eftersom det finns ett hus som är obegripligt. Låt mig berätta om detta i slutet av den rundvandring i bilden som vi nu ska göra.

För att förstå bilden måste ni veta att den inre vallen ligger utmed nuvarande Norra Vallgatan. Utanför denna finns vallgraven som avskärmas av en mindre vall ut mot Öresund. Teckningen är alltså sedd från en punkt ungefär där det nya Koggmuseet i Malmö ligger i dag, längst ute på Skeppsbron.

Till vänster sticker den tyska kyrkan upp över bebyggelsen. Denna kyrka invigdes år 1693 och revs år 1879. På samma plats finns nu Caroli kyrka. Framför kyrkan sticker en s.k. bastion ut i vallgraven. På sådana här bastioner, eller halvöar, stod kanoner som kunde beskjuta vallgraven. Än i dag skjuter på denna plats en halvö ut i den nuvarande kanalen, en rest av denna bastion. Likaså finns bastionen till höger om S:t Petri kyrka kvar. Det är här man går ombord på Rundan, mitt framför Centralstationen.

S:t Petri kyrka reser sig majestätiskt över bebyggelsen. År 1792 ersattes en hög spira med den lägre barockhuven. Först 1890 skulle medeltidens höga spira återskapas. Direkt höger om kyrkan ses fyra gavelhus varav det längst till höger är det största. Detta är de vackra tegelhusen som låg utmed Adelgatan i kvarteret Svanen mellan Göran Ols gatan och Kansligatan. Endast det höga huset finns kvar, Jacob Nickelsens tegelhus från år 1518 i "Tunneln".

Nästa höga tegelhus är rådhuset vid Stortorget. Direkt intill detta reser sig en byggnad med långsidan mot tecknaren. Det är borgmästaren Hans Michelsens Glimmingehuskopia, byggt år 1523 och rivet år 1877. Därefter följer Strandporten med tullhuset, vilka låg på Norra Vallgatan framför Frans Suellsgatan. Det väldiga huset bakom är Jörgen Kocks tegelpalats från åren 1522-1524. Strax till höger finns en byggnad med långsidan mot havet. Detta är Rosenvingeska tegelhuset från 1520-talet, fortfarande bevarat.

Vi närmar oss Malmöhus slott till höger. Två väderkvarnar ses på stadsvallen. Den närmaste är den s.k. Murändsmöllan, medan den bortre står på vallen ut mot land, borta vid nuvarande Kungsparken. Malmöhus ligger omgivet av sina höga fästningsvallar från sent 1600-tal. Den stora slottsfasaden reser sig majestätiskt. Den uppfördes åren 1525-1529. Bredvid ligger porttornet in till dagens museum. I anslutning till denna står Christian IV:s ståtliga västra slottslänga, byggd år 1607, nerbrunnen år 1870.

Men vad med den stora byggnaden som ligger till vänster om de två möllorna? På samma plats låg franciskanerklostrets enorma tegelkyrka från 1480-talen. Problemet är bara att svenska krigsmakten rev klostret redan på 1660-talet. Hur kan den då vara avbildad år 1804? Det är ingen tvekan om att det är en kyrka som avbildats. Ett kors pryder ju taket. Kan det vara så att Matthias Flensburg som den kyrkoman han var velat markera platsen där en stor kyrka en gång legat. I så fall bör han ha haft en nu försvunnen bild av klostret att utgå ifrån.

Gården längst borta i öster

Av Sven Rosborn

Den Bagerska gården på Östergatan. Till höger når gården ut till Drottningtorget. Foto från ca 1900.

Under större delen av medeltiden och ända fram till början av 1800-talet slutade staden Malmö invad av våra dagars Drottningtorget. Torget fanns inte då utan här låg i stället en väldigt hög försvarsvall och en bred vallgrav. Kvarteret direkt väster om Drottningtorget var därför det sista innan stadsporten. Här härskade under många århundraden Malmöfamiljen Bager.

Legenden berättar att en mörk vinternatt år 1677 räddade gårdarnas ägare Haagen Börgessen - det fanns då två gårdar i kvarteret - Malmö från de rälige danskarna. Haagen, som var en skicklig skridskoåkare, hade varit över i Köpenhamn i något hemligt ärende. Han hade då ute på isen stött på en stor dansk soldatstyrka som var på väg att attackera Malmö i nattmörkret. Haagen vände då och för att varna borgarna tände han eld på sitt eget magasin som låg nere på stranden. När myndigheterna i Malmö uttryckte sin förvåning att han, som var född dansk innan Skåne 1658 blev svenskt, hjälpte svenskarna ska han ha sagt "Nok er jeg dansk gebohren. Men til Sverrig er jeg svoren".

David var son till Haagen. Trafikanter utanför hans gård på Östergatan kunde ofta se honom komma gående med värja. Tilltalade man honom skulle det alltid vara med titeln "monsieur". Det här med värja blev faktiskt ett fall för stadens styrande. De svenska ämbetsmännen hade bestämt att ingen fick bära vapen i det ockuperade Malmö. Undantaget var ämbetsmän. David vägrade emellertid att låta sig avväpnas och efter bitter ordstrid fick monsieur Bager rätt att fortsätta släpa på sitt stickvapen.

Stå i hörnet av Bagersgatan – Östergatan och lyssna intensivt och du kanske kan höra historisk barnagråt! Här låg ju boningslängan i den gamla Bagersgården och här föddes den 19 maj 1711 en son, Haquin. Detta år var både glädjens och sorgens år i detta hushåll. Den 5 december släpptes den röda hanen lös i gården borta vid Österport. Allt brann ner. Frågan är hur många av grannfastigheterna som samtidigt ödelades? I kvarteret Gertrud strax invad kunde jag själv under en utgrävning konstatera att hela gathuset till Niels Kuntzes hus eldhärjats vid ungefär denna tid. Eld i en dåtida stad utan brandkår och med lättantändliga hus var en skräck.

Haquin Bager skulle komma att bli en märklig figur i Malmös historia. Han var en skicklig handelsman, djupt kristen, uppfinnare, bråkmakare, hatobjekt, ett original och därtill diktare. Otoliga är de skrivelser som såg ljuset i sin hans arbetskammare här i kvarteret. Haqvin ville t.ex. inrätta stadens första försäkringsbolag men han var också uppretad på stadens grisar. År 1760 begärde han därför ”bot på det skick som sker här i staden genom att swinkreatur gå lösa på gatorna och göra skada.”

År 1832 ansågs det låga boningshuset ut mot Östergatan för alltför simpelt. Byggmästaren Sven Cronberg fick i uppdrag att uppföra en ny byggnad och han uppförde då det hus som ses på fotot. Gatufasaden ut mot Östergatan fick något av en herrgård över sig. I mitten det stora tvåvånings bostadshuset, omgivet av de mindre flyglarna. I november 1851 var det dock åter dags. Elden flammade upp i ett av gårdshusen och snart stod hela Bagersgården i ljusan låga. Endast boningshuset ut mot Östergatan räddades. År 1869 sålde släkten Bager gården. Åtskilliga generationers släktgårds saga var nu all. Året 1906 revs de gamla husen och det nuvarande höghuset restes.

Att glida på fruset vatten

Av Sven Rosborn

Isdansutövare utan skridskor på Malmös isar ca 1910.

En gnistrande kall januarikväll gick jag ut med hunden. Snön knarrade, det var stjärnklart och vindstill. Precis rätt stämning för att minnas. Bredvid mig låg TrädgårdsPaletten, den spännande handelsträdgården med sina hav av blommor nära Kulladalsskolan där Per Albin Hanssons väg nästan tar slut. Från ett av drivhusen hördes medryckande högtalarmusik. Plötsligt var jag omsvärmad av ungdomar, bilar med väntande föräldrar och jag vet inte vad. Då mindes jag ungdomens kalla skridskostunder.

Varför koppling mellan drivhus och skridskor? Jo, Susanne Mårtensson, helhjärtad konstskridskoutövare tyckte för några år sedan att det fanns för lite utrymme i Malmö för barn att lära sig skridskodans. När hon och hennes man Bengt skulle utöka med ett nytt, stort drivhus gjorde man därför detta drivhus till en fantastisk mix. På sommaren ett prunkande blomsterhav för blomsterälskare, på vintern en konstfrusen isbana för isdansare!

Det här med skridskor är en gammal uppfinning här uppe i höga Nord. Självt var jag för länge sedan med och grävde fram en tusenårig skridsko bredvid nuvarande Djursjukhuset. Det var i ett vikingahus i den forna Hindby som benstumpen kom fram. Dåtidens skridsko var nämligen ett rakt och kraftigt djurben som man planslipat på undersidan. Med genomborrade hål kunde man spänna fast "isläggen" under skon och sedan stakade man sig fram över isen.

Tekniken att sätta fast fortskaffningsmedlet på skon var den samma som jag fick erfara på min första skridskotur på 1950-talet. Det hela skedde på den spolade och frusna fotbollsplanen invid Sorgenfriskolan. Min far spände fast "sillarören" under mina kängor och sedan bar det ut på fruset vatten. Skridskorna var u-bockade stålbitar. På den tiden var vintrarna långa och kalla. Tur var det eftersom det då inte fanns konstfrusna isbanor. Den största spolade och frusna fotbollsplanen var den invid Kungsgatan där senare Länsstyrelsens skrytbygge växte upp, ett helt kvarter stor.

På Rörsjöskolan spolades varje vinter en stor del av skolgården. Här var det ishockey på gympatimmarna som gällde. Men så insmög sig en nyhet i Malmö; konstisbanan. Den låg nära Stadsteatern invid Pildammsvägen. I dag är det en tennisbana. Här trängdes på 50-talet hela Malmös isälskande ungdom. Trängsel var inget för mig. Istället var det ett varmt "bröd med senap" för 10 öre som frestade. Bröd med korv hade ju bara de rika råd med.

Att "gå på skridskor" som uttrycket då hette var redan på 1800-talet ett folknöje i Malmö. Då var det emellertid kanalen och Pildammens frusna vattenytor som gällde. Ett ögonvittne på 1880-talet berättar: "Skridskobanorna

på alla kanalerna frekventerades livligt. De förnämsta banorna var på kanalerna vid Uppsalapromenaden, Norra Vallgatan och kanalen bakom Gamla kyrkogården. Den lilla Benmöllekanalens is (den låg vid det snart rivna Sjöfartshotellet) var också ganska välbesökt. En grosshandlare John Lundvall brukade ofta hyra denna bana för slutet sällskap. Då brändes det tjärtunnor på isen, och förfriskningar serverades. Även på de andra banorna brändes det tjärbloss men endast på lördags- och söndagskvällarna. Musik utfördes också av blåsorkester.”

Två boende på Gamla väster utmärkte sig på den tiden bland Malmös skridskoåkare: ”Det fanns en hel del goda figuråkare. Särskilt minns jag en ung dam, som med sin moatjé gjorde de allra flottaste figurer. De benämndes också av sina samtida för skridskodrottningen och -kungen. Det kan nämnas, att damens skridskor med sina stora snirkelar såväl fram som bak förfärdigats av hennes fader och kallades voltskridskor, för övrigt det enda paret av denna modell i staden.”

Se där, isdans har en lång tradition i Malmö. Det är tydligen inte bara blomsterprakt ni får på TrädgårdsPalettens handelsträdgård; även en stor portion Malmökultur.

I de mörkaste kvarter

Av Sven Rosborn

En troligtvis tämligen normal bakgårdsmiljö från Malmö under slutet av 1800-talet.

Fotografiet denna gång visar en typisk gårdsmiljö i Malmö på 1880-talet. Jag blir så konstigt berörd när jag ser sådana här "bakom kulisserna" bilder. Detta var en gång för inte så länge sedan en realitet i Malmö. Med förstoringsglas i hand kan jag sitta länge och studera detaljer i dessa gamla foton. Och förundras.

Malmö museum och Malmö stadsarkiv äger många svartvita bilder från åren 1860 till 1920-talet. På nästan samtliga har fotografen satt upp sin stora kamera ute på gatorna. Vad som dolde sig inne på de mörka gårdarna bakom husen var man inte intresserad av att berätta. I varje fall inte om det var i de enklare kvarteren.

På fotografiet skymtar man två små barn, i dörren står en flicka med stort förkläde, på trappan en pojke med snaggad frisyra. Vem är dessa? Det får vi aldrig veta. Vad blev det av deras liv? Inte heller det får vi veta. Och likväl; i det ögonblick som fotografen tryckte ner utlösaren som öppnade kamerans slutare skulle dessa två ha kunnat berätta de mest intressanta historier om dåtidens Malmö och dess människor. Vi skulle få höra hur de fattiga hade det, om nöd och elände men säkert också om kärlek och ömhet.

Notera de två trapporna som leder upp till de två husens trånga vindsutrymmen. Trapporna finns där eftersom det bor människor på dessa dragiga och fuktiga vindar. Takteglen ligger huller om buller. Det behövs nog många spannar och kärl för att samla upp regnvattnet som inomhus droppar ner från taken. En författare har berättat om sin lärlingstid till skomakare i en sådan miljö år 1884:

”Första sommaren jag var hos Dalin hyrde han en verkstad på Lugnet. Den var belägen en trappa upp under takpannorna i ett envåningshus. Lyckligtvis var det åt norrsidan där solvärmen var mindre besvärande. Huset ägdes av en försupen kvinna, som bodde i ett litet rum inåt gården. Där satt hon dagen lång med bibeln och brännvinsflaskan på bordet och drack och svor, ibland ensam men ofta tillsammans med några karlar, som hade sitt tillhåll i en träkåk inne på gården.

Varje kväll samlades inne på gården en hop karlar som söp och slogs så kåken skakade i sina grundvalar. Om dagen var de ute var och en på sitt håll för att viggla pengar till brännvin, och så fortsattes det dag ut och dag in. Och värdinnan satt och skrattade som en vansinnig häxa åt det hela.”

Låt mig få avsluta med ytterligare minnesbilder av skomakaren, som hette Nils Wallin: ”I en lägenhet åt gatan bodde en murare med kvinna och en skara trasiga ungar. Varje morgon gick han till arbete och varje kväll kom han hem, plakat full. Då slog han hustru och barn så skriket hördes långa vägar. Skulle man se honom nykter någon gång, så skulle det vara tidigt på morgonen. Detta exempel är blott ett av många i husen och kvarteren däromkring.”

I sanning ingen vacker bild men tyvärr en nog alltför vanlig situation i Malmö för hundra år sedan. I sådan misär var brännvinet ett medel att undfly verkligheten. Detta var de stora sociala och politiska rörelsernas barndom. Ur eländet skulle det moderna Sverige växa fram, inte genom hjälp utifrån utan hjälp underifrån.

Ridefogdens gamla hus

Av Sven Rosborn

Diedenska och Thottska korsvirkeshusen på 1960-talet, innan tiden för de katastrofala rivningarna av östra city.

I början av 1600-talet satt kung Christian IV ungdomsvän Sivert Grubbe som länsherre på Malmöhus. För att sköta sina många åligganden var han tvungen att ha pålitliga fogdar under sig. En av dessa var Niels Lauritzen Roed. Mannen skulle komma att bli en aktad borgare i Malmö. Vid så där år 1626 stod hans nya hus färdigbyggt. Det står fortfarande kvar på samma plats, hörnet av Humlegatan och Östergatan.

Nu verkar Niels minst sagt ha varit en gnällig typ. Åtminstone om man får döma av de uppgifter som finns kvar från husets inredningsarbete detta år. Nog kan man skönja hantverkarnas dolda irritation när ägaren klargjorde att han inte var nöjd med hur murarna hade lagt tegelplattgolvet i stugan, dvs. dåtidens vardagsrum. Det hela skulle täckas av astrak. Så hette tegelplattor på ca 16 gånger 16 cm, glaserade i olika färger. Gipsningen och vitmålningen av innerväggarna var också under all kritik. För att inte tala om den färg som de satt utanpå huset. Den var "icke så uppriktig, som sig borde" varför de "skämt" timret i korsvirkeshuset för ägaren. Om du passerar ute på Östergatan kan du kanske fortfarande höra den våldsamma åthutningen. Den borde sitta fast i de gamla väggarna.

Ja, det s.k. Diedenska huset har verkligen många år på nacken. Nu är givetvis inte allt guld som glimmar. Mycket av tegelfyllningen mellan träverket är från 1960-talets restaurering men av trätimran återstår en hel del gammalt virke. Uppe på andra våningen finns fortfarande Niels gamla väggmålningar kvar. På gatväggens nedre tredjedel har här den anonyme 1600-tals konstnären målat ett tygdraperi som hänger på en på väggen målad trästång. Sådana här s.k. "drätmålningar" var mycket vanliga på 1600-talet. Den vita ytan ovanför drätten användes till att hänga tavlor på.

Många rika Malmöbor var redan på den tiden tokiga i att samla på konst. Genom bouppteckningarna vet vi ibland vad för konst det var frågan om. Holländska konstnärer stod högt i kurs. Vissa hus i Malmö hade målningssamlingar av flamländska konstnärer som, om tavlorna funnits kvar i dag, skulle representera åtskilliga nationalmuseers skatter. Men det är klart, på den tiden var de inte värda så mycket.

I början av 1700-talet inköptes Diedenska huset av Hans Nehrman, en rik man som genom den höga skatt han betalade stod högt i gunst hos de svenska myndigheterna. Den stora gården, till vilken också hörde Thottska huset till höger på fotot, blev barndomens tummelplats för en av de stora inom svensk juridik, David Nerhman. Bakom husets fönsterrutor satt han för länge sedan och hade hemundervisning. Vid 16 års ålder skrevs han in vid Lunds universitet, som 24-åring blev han professor vid juridiska fakulteten.

Vid restaureringen år 1969 påträffades en bit återanvänt trävirke i ett av husets väggar. Det var ingen vanlig träbit utan en ekbjälke med en vacker text utskuren i det hårda träet. "XPS IMPERAT 1520" står det, dvs. "Kristus härskar. 1520." Denna bjälke har säkert suttit över dörren till det hus som tidigare stått på platsen. Den är i dag Malmös äldsta bevarade utskurna byggnadsdel i trä.

En gammal Malmövägvisare

Av Sven Rosborn

Stortorget år 1861. Fotografen har riktat sin kamera mot Södergatan. Vid denna tid var fortfarande Malmö en relativt liten stad med bl.a. många "oäkta" barn.

Det händer att jag ibland får tid att riktigt fördjupa mig i innehållet på mina bokhyllor. Bokhyllan måste vara en av de bästa uppfinningarna i världen. Det är helt enkelt inte klokt så mycket böcker som ryms i t.ex. en Billyhylla från IKEA. Om inte förr så märker man det när böckerna ska ner för att dammsugas. Hela golvet täcks ju av böcker; och det från bara en hylla. Det var under en sådan dammåtgard som jag återsåg en tryckt vägvisare från år 1857.

Malmö det året var en stad som, liksom i dag, var stadd i expansion. Detta framskymtar ofta i den gamla beskrivningen. Järnvägen hade kommit till stan, räls mellan Lund och Malmö var utlagda och på dem dånade nu ånglokomotiv fram. Hamnkajer av sten hade börjat byggas, så också trottoarer av huggen sten. För att inte tala om gasbelysning ute på gatorna – visserligen endast några flämtande ljus som knappt lyste upp sig själva, men ändå. Likhetstecknen med nutidens Malmö var många – men givetvis med en helt annan måttstock. Ta bara detta med stadens ekonomi. Inkomsterna var på 97.629 riksdaler men utgifterna på 289.104 riksdaler. Staten gick dock in med bidrag på 278.993 riksdaler. Aha, tänker den snabbräknande läsaren, ett överskott. Redan då kunde vi lura stockholmarna. Så väl var det nu inte – staden hade lån på 355.961 riksdaler att betala av på.

Malmö var vid mitten av 1800-talet en av Sveriges stora städer. Vi i dag skulle dock ha höjt ögonen av förvåning om vi fått göra en tidsresa bakåt. Hela staden bestod nämligen endast av 1.301 hus och tomter. Låt mig få läsa ur vägvisaren:

”Torgen äro 4, ibland hvilka stora torget, planterat med lindar, lönnar och kastanier, intager främsta rummet. Inuti fyrkanten förena tvänne åldriga lindar sina höga kronor och det säges att tvänne döttrar till

generalguvernören, grefve M. Stenbock 1708 skola hafva planterat dem. De öfriga lära vara planterade i landshöfding Cronmans tid, omkring 20 år senare. Lilla torget är beläget vid det storas sydvestra hörn och kringbyggt med bodar. Nya staden, öster och söder om den gamla, har likaledes tvänne torg, Gustaf Adolfs, hvarvid theatern är belägen, och Drottningtorget vid Östergatans slut.”

Den ”nya staden” var de kvarter fram till nuvarande kanalen som man utvunnit då de gamla fästningsverken raserades i början av 1800-talet. Utmed Östra Förstadsgatan och Södra Förstadsgatan låg dåtidens ytterområden, våra dagars Rosengård, Lindeborg, Tygelsjö etc.:

”Förstäderna är tvänne, Öster- och Södervärn. Deras innevånare bestå af mjölnare, krögare etc., men äro dock mest kände för sin trädgårdsskötsel, hvilken flere tyskar, i synnerhet en vid namn Müller omkring 1750 så uppdrifvit, att Malmös värnboar numera förse med grönsaker och jordfrukter icke allenast skånska städerna, utan äfven Halland och Blekinge.”

Något som också känns märkligt likt vår egen tid är den fantastiska införseln av speciella varor från utlandet. Denna ökade under 1850-talet med nästan 20% om året. Vår tids diskussion om flödande spritinförsel är inget nytt. Av de varor som Malmöborna då tog in i allt större mängd var just alkohol: ”Anledningen härtill är att söka i den ökande importen, hvilken öfversteg föregående årets med 57.000 kannor Arrac, Cognac, Genever och Rumm.” Vid denna tid exporterade Malmö med båt till övriga landet endast tre huvudvaror, nämligen spannmål, tobak och brännvin. Ni läste rätt! Sprit! Men på den tiden var det legalt att tillverka brännvin hemma.

Staden hade år 1845 den svindlande summan av 11.223 innevånare. Av dessa var 3.047 gifta kvinnor med hemmavarande barn under 10 år. Änkor som försörjde hemmavarande barn var 692. En mycket stort antal av befolkningen, nästan 20% fanns under posten ”Ogifta Qvinnor med hos sina mödrar vistande oäkta barn 2.453”. Oäkta barn! Ännu var det långt kvar för kvinnorna innan de lyckats uppnå en mänskligare tillvaro. Men kampen hade börjat. Snart skulle den komma att bli en viktig del av vårt svenska kulturarv.

Kockums

Av Sven Rosborn

En av få bevarade äldre byggnader som minner om varvet Kockums i det område som nu blir den nya staden Malmöns ansikte utåt.

Den 21 augusti 1883 stod en ung man framför förman Lundberg på Kockums varv i Malmö. Mannen hette Hugo Hammar, hemmahörande på Öland och med en nytagen studentexamen i bagaget. Förmannen tog ner en numrerad metallbricka, stor som en femöring, från en väldig svart tavla med träpinnar. 624 var nykomlingens nummer. Denna bricka skulle lämnas in efter varje arbetspass, beviset på att man arbetat. Hugo var nu anställd plåtslagare.

Den geografiska kunskapen var det nog lite så där med hos förmannen. På frågan var Hugo kom från blev svaret "Öland".

- "De ä väl en sån där bonnaby som Trälleborg", var förmannens kommentar.

Den unge studenten som inköpt en blå arbetsblus, arbetarnas klädsel, hade stigit in i en helt ny värld jämfört med den som han var van vid. En bullrande, mörk arbetslokal med rasslande maskiner – grova, råa arbetskarlar som inte imponerades av akademisk lärdom. Allt var grått och svart.

"Elektriciteten hade vid denna tid ännu ej blivit industrins tjänare. Kol och olja användes för kraft och ljus. Arbetet var sotigt. Sot från kolässjor och oljelampor gjorde luften tjock och lade sig överallt. Varje man hade sin blåslampa, en bleckpyts, fylld med olja, på vars ena sida satt en pip med en grov bomullsveke i. Den lampan brann i alla väder men spred en förfärlig rök, som fyllde våra lungor."

Jag läser Hugos stora tjocka bok och tankarna går till min egen morfar. Han kom som ung till Kockums ca tjugo år senare än Hugo. Mycket av arbetsmiljön hade hunnit förändras under den tiden men arbetet var fortfarande hårt. Undrar hur morfar, allmänt kallad "Store Ville", hade beskrivit sina första dagar på Kockums. Jag frågade honom aldrig.

Tillbaka till Hugo: "På verkstaden fanns på den tiden inga anordningar så att arbetarna efter slutat dagsverke kunde tvätta sig. Man bytte ut blusen mot en kavaj, och så var man färdig att gå hem, inränga sig i den långa raden av varvets smutsiga, trasiga plåtslagare, som rusade iväg efter mat och vila och som alla människor omsorgsfullt undvek. Det var ej utan en viss stolthet vi märkte att alla gav plats för oss, där vi trampade fram på våra "träbonnar". Då var vi "harrefolket" för en stund."

Byråkrater och besserwisser fanns redan då. Kockum fick på hösten 1883 en ny varvschef som skulle förbättra lönsamheten. Bl.a. räknade "länsman", arbetarna kallade honom så, ut att om man anlade en pontonbro över varvsbassängen minskades arbetarnas promenad till arbetet med några minuter. Följaktligen kunde man dra in de fem minuter på tjänstgöringstiden som varje morgon åtgick för "allmän samling". Förslaget genomfördes och det hela gick givetvis riktigt galet. Strejken var ett faktum. På den tiden var begreppet näst intill okänt i Malmö och arbetarna uttalade själva handlingen för "striike" exakt som det stavades. Engelskan var ett närmast okänt språk.

Nu löste sig problemet relativt snabbt men misstron mot arbetsledningen fanns kvar. August Palm uppmanade i sin Malmötidning "Folkviljan" till arbetarnas rätt men denna tidning försvann snart. Men Kockums fanns kvar. Under decennier skulle detta varv utvecklas till Malmös största arbetsplats. I dag är det dock inte mycket som minner om 1900-talets storhetstid. En av de stora, riktigt gamla hallarna är dock kvar, platsen där, bland många andra, "Store Ville" hade sin arbetsplats.

När mörkret lägger sig

Av Sven Rosborn

Ett kvarter med laddad historia – förr elkraft, senare kulturkraft i form av Roseum.

Malmö flödar av ljus nattetid. Det är vackert även om det rimligtvis måste kosta många skattekronor. Men nog ska allmänt välbefinnande få lov att kosta. Som österpåg tyckte man det var konstigt när under 1960-talet lamporna vid den nya utfarten för motorvägen till Lund under själva uppvärmningstiden på ett par minuter gav ett rödaktigt sken. Detta var nog den första omedvetna färgsättningen av vårt nattljus i Malmö.

Undrar hur di gamle hade reagerat om de sett dagens ljusflöden. Ta bara Jörgen Kock som levde på 1500-talet – jag skulle gärna ha velat se hans min. Eller varför inte Christian Bergh – 1870-talets Malmöfixare när det gällde det där märkliga som hette elektricitet!

Elljusets historia i Malmö startade troligen i ett arbetsrum som vette ut mot Norra Vallgatan strax intill nuvarande Savoy. Greve Fredrik Posse hade här en privatbostad direkt under telegrafverket som huserade i våningen ovanför. I grevens arbetsrum fanns ”en elektrisk lampa hängande i en tråd rakt ner från taket”. Strömmen måste ha kommit från telegrafren i våningen ovanför. Det är dottern i huset, författarinnan Amelie Posse, som själv berättar. Denna elektriska lampa var något så sensationellt att alla som kom för att hälsa på alltid skulle gå in och tända lampan för att beundra underverket.

Det är sannolikt att det var samme greve som tog initiativ till att år 1887 bilda Malmö elektriska belysningsbolag. På sommaren detta år fick de styrande i staden ta ställning till om man skulle våga ge tillstånd till att dra de första elledningarna i staden. På rådhusets flyglar skulle uppsättas ”jernställningar för anbringande af ledningstrådar och äfvensom att öfver stadens gator, der så erfordras, få framdraga dylika ledningstrådar”. Bolaget fick ett principbeslut som godkände verksamheten men vissa oklara detaljer gjorde att frågan om själva elledningarna minsann fick underkastas lång utredning.

Är det inte underbart. Dum offentlig byråkrati som försenar beslut är ingen modern företeelse – de fanns redan på 1800-talet! Det skulle faktiskt gå tio år innan bolaget officiellt fick rätt att förse utvalda Malmöbor med el. Nu var i och för sig beslutsvåndan förståelig. Ledningarna gick inte i marken utan uppe på hustaken där de var lagda på s.k. ”galgar”. Här låg den nakna koppartråden helt bar; någon isolering kring trådarna var det inte att tänka på.

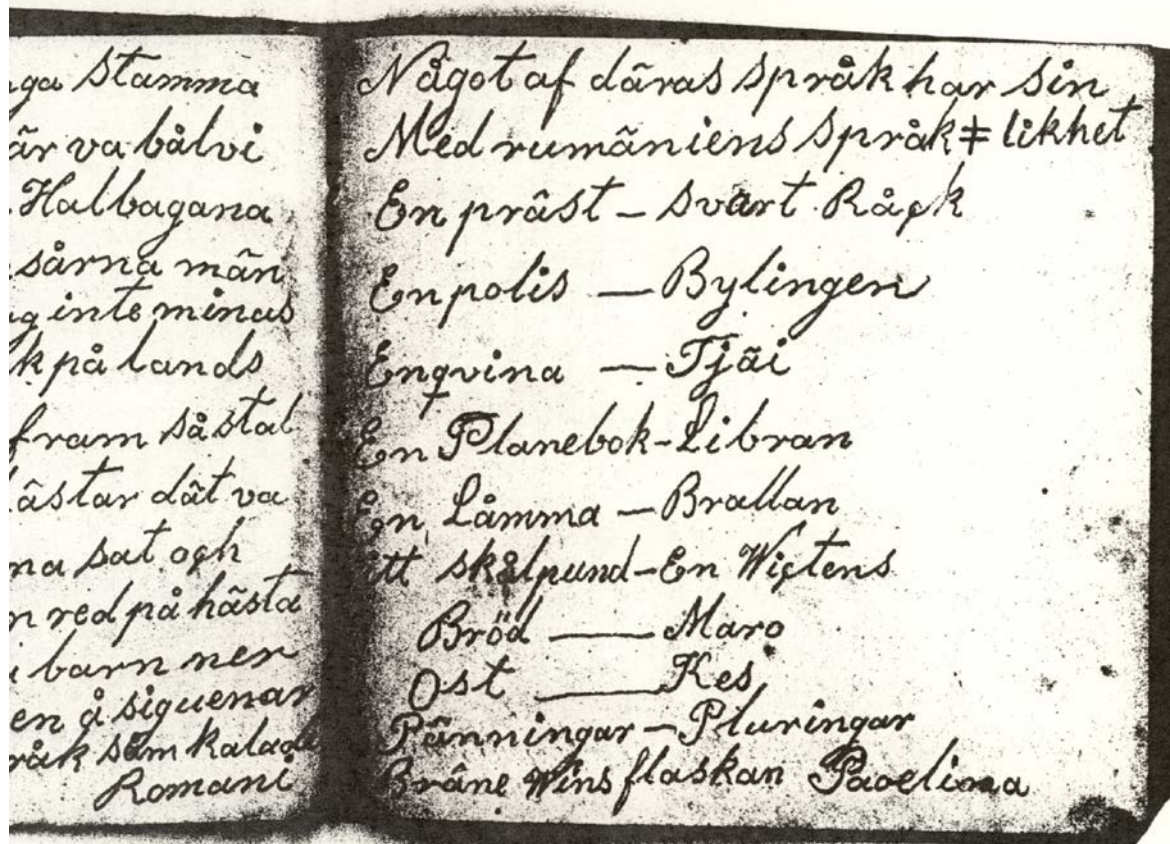
Kraften kom från ett elverk inne på gården till Södergatan 12. nr Två s.k. ånglokomobiler på tillsammans 90 hk levererade likriktad ström med 110 volts spänning. Sträck på er Malmöbor. Det här elverket var ett av de första i landet. Stockholmare – här finns det initiativkraft! Strömmen skulle emellertid bara få användas till belysning.

Ordentligt liv i luckan blev det därför när en möbelfabrik på närliggande Kalendegatan år 1897 ville koppla in en liten elmotor till nätet. Svaret blev att någon strömlleverans under den ljusa delen av dagen inte kom i fråga. Möbelfirman hade emellertid fått en tysk stororder och goda råd var dyra. Räddningen kom från ingenjören Christian Bergh. Han hade öppnat en elektrisk affär i hörnet av Kansligatan och Kyrkogatan. På gården stod ett elverk som levererade ström till kvarterets innevånare. Bergh var beredd att leverera ström till fabriken om stadens styrelse gav tillstånd att dra ledningarna över rådhuskvarterets tak. Resultatet: möbelfabriken kunde leverera i tid.

Framgången gav Bergh mersmak. Snart byggde han ytterligare ett elverk vid Djäknegatan där vi i dag har läkarhuset Elbogen. År 1898 slogs de båda bolagen samman och planer fanns att bygga ett stort elverk som drevs av gasmaskiner. Så blev dock inte fallet. Malmö beslöt att själv stå för stadens elförsörjning. Snart stod ett nytt elverk klart, det nuvarande Roseum.

När "zigenarna" vaktade Malmö

Av Sven Rosborn

Andreas Winqvist exempel på romernas ord och dess betydelse i svenskan. Notera ordet *tje* – finns det något mera ursvenskt i dag?

När greve Hamilton i slutet av 1760-talet drog in som kommandant på Malmöhus var det nog många som höjde på ögonbrynen. Hans ståtliga regemente bestod nämligen av värvade zigenare, nutida romer. Detta folkslag var utsatta för onda rykten och nu skulle dessa vakta slottet och stadens innevånare.

Genom hela vår historia har fördomar mot andra folkslag som nått Norden varit stor. Speciellt sådana som inte bosatte sig och uppträdde enligt nedärvda inhemska mönster. Romerna var ett sådant folkslag som färdades runt utan fast bostad. En av de första gångerna de uppträder i västra Europa är år 1417 utanför Hamburg. De gick då under namnet "egyptier" eftersom de utgav sig att vara från Egypten. Deras förklaring var att deras förfäder under Josef och Marias flykt till Egypten hade vägrat att ge Jesusbarnet vatten ur Nilen. Som straff var de alltid på pilgrimsresa.

Första gången de nämns i Norden är året 1505. Den skotske kungen bad då den danske kungen att ta emot ett stort följe vars ledare var "greve Antonius Gagino från Lilla Egypten". Uppenbart var vid denna tiden detta folkslag fullt accepterat, något som också framgår år 1511 då romerhövdingen "junker Jörgen från Egypten" kom till Danmark och fick hertig Fredriks lejdebrev. Följet drog sedan vidare in i Sverige och Norge.

Under den katolska kyrkans tid var pilgrimsresor för att sona brott nästan lika populära som nutida turistresor. Häri ligger förklaringen till att romerna blev accepterade. Så kom då reformationen till Norden. Nu fick religionens fanatiker fritt spelrum. Samma år som Luthers lära infördes här i Danmark år 1536 - vi var ju danskar då - utsändes den första utvisningsordern för romer. Se här ett exempel på vilken avskyvärd effekt fanatiska utövare inom alla religioner alltid skapat. Det fanns då och vi ser det inte minst i nutid. Inte bara romer fick det svårt efter 1530-talet. I Malmö började t.ex. häxbålen flamma. Häxbegreppet fanns redan före reformationen men var då accepterat. Efter införandet av nya religionstankar brändes däremot avvikande människor i hundratals.

År 1554 slog myndigheternas förföljelser ut i full blom. Kung Christian III utfärdade då ett öppet brev att den som kunde gripa en "zigenare" med stöldgods hade rätt att straffa honom med livet och själv ta hand om den dödades egendom. Brevet är intressant. Vi kan nämligen mellan raderna skymta en annan verklighet än den som brevet åsyftar. Kungen är nämligen irriterad över alla de adelsmän och vanliga människor som understödjer och stöttar detta folkslag. Se där, allmän civil olydnad mot myndigheters tosserier fanns redan för ett halvt årtusende sedan här i Norden.

Det säger sig självt att med sådana motståndare i samhället skapades med åren en tämligen hopplös situation. Går vi fram till tidigt 1800-tal skriver tobaksarbetaren Andreas Wingqvist i Malmö att: "itt sådant vagabondliv fick di leva i ända tils Karl dän 14:s tid. Han gav befallning att war ock en såm inte va skatskreven af siguenare skulle gripas och sättas på fästning. Jag räknade själv en nat på Västergatan sju långa vagnar fulla af sådana såm skule in på Malmö sittadäl (dvs. Malmöhus fästning)."

Andreas räknar också upp en hel del av detta folks stammar: "Här va flere hövdingastamma. Bara här i Skåne här va Bålviarna, Hultinarna, Halbagana, Skarmanna, Eliasårna, men här va flera såm jag inte minns." Han nämner också exempel på deras språk: "En präst = svart råck, en polis = bylingen, en qvina = tjäi, en planebok = libran, en lamma (ficka) = brallan, pänningar = pluringar, stjåla = sno, påjken = parvelen". Se där – exempel på ord som idag inte är ovanliga i svenska språket.

Hur gick det för Hamiltons romer i Malmö? Eftersom generalen i sina åligganden bl.a. skulle hålla ordning på värdshus och krogar i Malmö, fick dessa soldater också agera som nutida poliser. I ett brev från år 1791 läser vi:

"En del hederliga borgare hade en särskild klubb, där de passerade aftnarna mellan "skål och vägg". Här trodde de sig inte behöva iakttaga den tid, då alla krogar efter förordningen skulle stängas, men sådan var ej general Hamiltons tankar, utan ansåg han sig berättigad till att övertyga dem om annat. Helt sent en vacker afton befallde han patrullen att infinna sig vid klubben och föra gubbarna i nattrock och tofflor till högvakten."

Här stod nu alltså brottslingarna, de höga herrar i Malmö, i högvaktsbyggnaden mitt på Stortorget som låg strax bakom den nuvarande ryttarstatyn. Vilket liv det blev. Rådman Peter Jönsson, tillika gammal riksdagsman, sågs i skocken. Generalen blev utskälld och med orden "regementet ska ej åldras i Malmö" skiljdes de åt. Inom ett år hade också order getts och regementet förflyttades till Finland. Regimentet hade dock ett gott rykte och förflyttades snart till Stockholm. Här fick det år 1772 namnet "Änkedrottningens livregemente". Det regemente med romer som inte dög i Malmö fungerade desto bättre i Stockholm!